

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘๐

จดหมายเหตุฟอร์บัง

พันเอก พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร

โปรดให้พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พลตรี ลม้าย อุทยานานนท์ ม.ป.ช., ม.ว.ม.

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๑๒ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๐๙

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘๐

จดหมายเหตุฟอร์บัง

พันเอก พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร

โปรดให้พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พลตรี ลม้าย อุทยานานนท์ ม.ป.ช., ม.ว.ม.

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๑๒ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๐๙

กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

คำนำ

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี ลม้าย อุทยานานนท์ กำหนดงานวันที่ ๑๒ มิถุนายน ศกนี้ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส พันเอก พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพล-ทิฆัมพร ได้ทรงปรึกษากับอธิบดีกรมศิลปากร ขอให้ช่วยเลือกหนังสือที่ควรพิมพ์แจกเป็นที่ระลึก อธิบดีกรมศิลปากรกราบทูลแนะนำให้พิมพ์หนังสือ จดหมายเหตุฟอร์บัง และจัดเป็นประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๐ ก็ทรงยินดีรับพิมพ์

เชวาลิเอร์ เดอะ ฟอร์บัง ผู้เขียนเรื่องนี้เป็นนายเรือโท เข้ามากับคณะทูตฝรั่งเศส ซึ่งสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงแต่งตั้งเป็นทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีกับสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แห่งกรุงศรีอยุธยา เป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๘ ในคณะทูตครั้งนั้น เชวาลิเอร์ เดอะ โชมองต์ เป็นราชทูต เมื่อคณะทูตจะกลับออกไปจากกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตรัสขอฟอร์บังไว้รับราชการ แล้วทรงตั้งให้เป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่ ต่อมามีบรรดาศักดิ์เป็น ออกพระศักดิสงคราม ฟอร์บังเป็นข้าราชการหนุ่มและเป็นผู้เกิดในสกุลขุนนาง นัยว่าเป็นคนฉลาดปราดเปรื่อง ว่องไว แต่โทโสร้าย ปากร้าย แม้ตัวฟอร์บังเองก็เขียนเล่าอุปนิสัยของตนเองไว้ในจดหมายเหตุนี้ว่า ตนเป็นคนใจร้อน และมักทำความผิดเสมอ โดยเหตุที่ฟอร์บังเป็นคนทะนงตัว และโทโสร้ายตลอดจนมีนิสัยไม่ยอมลงให้แก่ใคร ฉะนั้น จึงปรากฏว่าในระหว่างที่รับราชการอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยา นั้น ฟอร์บังมีเรื่องผิดใจกับเจ้าพระยาวิชเยนทร์

(คอนสแตนติน ฟอลคอน) เจ้าพระยาวิชเยนทร์อ้างว่า ฟอร์บังทำการนอกเหนือคำสั่ง มีเรื่องปรากฏในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๔ เรื่องจดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตามจดหมายฉบับหนึ่งของเจ้าพระยาวิชเยนทร์ ลงวันที่ ๑ เดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๖๘๖ (พ.ศ. ๒๒๒๙) ถึงท่านผู้มีชื่อเสียงโด่งดัง ในจดหมายนั้นมีข้อความเกี่ยวกับฟอร์บังดังนี้*

"ข้าพเจ้ามีความเสียใจมากที่ไม่มีโอกาสและไม่มีเหตุผลจะชมเชยเชอวาเลียเดอฟอแบง** เหมือนกับที่ชมเชยมองซิเออร์เดอลามาได้ เชอวาเลียเดอฟอแบงผู้นี้เราเองได้ขอไว้สำหรับให้อยู่ในประเทศสยาม เพราะเชื่อใจว่าเขาคงจะเป็นคนที่จะทำราชการได้ดีคน ๑ แต่พอได้จัดให้เชอวาเลียเดอฟอแบงไปอยู่ที่บางกอก เพื่อให้เป็นผู้บังคับกองทหารนั้น เชอวาเลียเดอฟอแบงก็เกิดแตกร้าวไม่ถูกกับใครเลย เมื่อเชอวาเลียเดอฟอแบงต้องการให้ทำโทษใครหรือให้ถอนใครออก เราก็ได้ทำโทษและถอนคนนั้น ๆ ออกตามใจเขาทุกครั้ง แต่ถึงดังนั้นก็คงยังมีการพ้องร้องซึ่งกันและกันมิได้เว้นเลย จนที่สุดเชอวาเลียเดอฟอแบงก็เกิดความเบื่อหน่ายขึ้นเอง และข่าวลือต่าง ๆ ซึ่งเชอวาเลียเดอฟอแบงไม่ควรจะพึงเสียงนั้น เชอวาเลียเดอฟอแบงก็กลับเชื่อและควรจะป้องกันมิให้เกิดเสียงลือขึ้นได้ โดยประพฤติตัวให้เขานิยมนับถือนั้น เชอวาเลียเดอฟอแบงก็หาทำไม่ แต่กลับขอลาออกจาก

---

* ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๔ ฉบับพิมพ์โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร พ.ศ. ๒๔๗๐ หน้า ๘๘

** คือ ฟอร์บัง

ราชการโดยไม่มีมูลเหตุอย่างใดเลย ท่านก็คงจะรู้สึกได้ว่าการที่เชอวาเลียเดอฟอแบงขอลาออกเช่นนี้ จะทำให้พระเจ้ากรุงสยามกริ้วเพียงไร เพราะไม่สมกับที่พระเจ้ากรุงสยามทรงโปรดปรานรักใคร่และทรงพระเมตตาแก่เชอวาเลียเดอฟอแบงเลย พระเจ้ากรุงสยามจึงได้มีพระกระแสรับสั่งให้เชอวาเลียเดอฟอแบงเขียนรายงานชี้แจงเหตุผลว่าจะต้องลาออกจากราชการด้วยเหตุใด แต่เชอวาเลียเดอฟอแบงก็หายอมทำรายงานตามกระแสรับสั่งไม่ ครั้นเจ้าพนักงานไปชี้แจงต่อเชอวาเลียเดอฟอแบง ว่าในระหว่างเวลาที่ตัวยังอยู่ในพระราชอาณาจักรสยาม เป็นการจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติตามพระราชโองการ ถ้าไม่ปฏิบัติแต่ขัดขืนพระราชโองการแล้ว เชอวาเลียเดอฟอแบงจะต้องออกไปให้พ้นพระราชอาณาเขตภายใน ๒ วัน ถึงดังนี้เชอวาเลียเดอฟอแบงก็ยังขัดขืนพระราชโองการ และจะยอมออกไปให้พ้นพระราชอาณาเขตตามคำพูดของเจ้าพนักงาน ซึ่งเชอวาเลียเดอฟอแบงได้กระทำดังนี้ กลับทำให้พระเจ้ากรุงสยามทรงกริ้วหนักขึ้นอีก การที่ข้าพเจ้าเขียนอธิบายมายังท่านดังนี้ก็เพื่อจะให้ท่านได้ทราบความจริงเท่านั้น มิได้มุ่งหมายจะให้เป็นการเสียหายต่อเชอวาเลียเดอฟอแบงเลย เพราะในการที่เชอวาเลียเดอฟอแบงจะทำอย่างไรต่อไปนั้น เราเองได้จัดการอันเป็นที่พอใจของเชอวาเลียเดอฟอแบงอยู่แล้ว”

เรื่องผิดใจครั้งสำคัญระหว่างเจ้าพระยาวิชเยนทร์และฟอร์บังนั้น เนื่องมาจากการปราบปรามกบฏแขกมักกะสัน ในครั้งนั้น ฟอร์บังได้รับคำสั่งให้ไปรักษาบางกอกไว้ แต่เมื่อเกิดกบฏแขกมักกะสันในราชธานี เจ้าหน้าที่ปราบปรามได้แล้ว แขกหนีล่องลงเรือไป วิชเยนทร์ให้ฟอร์บังจับไว้ได้โดยละม่อม แต่แล้วกลับเกิดต่อสู้กันเป็นโกลาหล

เป็นเหตุให้ฟอร์บังขอลาออกจากราชการ วิชเยนทร์เลยสั่งให้ฟอร์บังออกไปให้พ้นราชอาณาจักรภายในยี่สิบแปดชั่วโมง ฉะนั้นฟอร์บังจึงเขียนจดหมายเหตุเรื่องนี้ด้วยความเคียดแค้นวิชเยนทร์ จะเห็นได้ว่าข้อความที่ทั้งสองฝ่ายเขียนขึ้นนั้น ต่างก็กล่าวอ้างถึงความผิดของฝ่ายตรงข้าม แต่ถึงกระนั้นจดหมายเหตุเรื่องนี้ก็มีเรื่องราวเกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยาในสมัยนั้น ซึ่งเป็นความรู้ที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์มากพอสมควร แม้จะเป็นข้อความที่เขียนด้วยความเคียดแค้น แต่ถ้าผู้อ่านอ่านด้วยวิจารณญาณ และทราบพื้นเรื่องเดิมอยู่เช่นนี้แล้ว จดหมายเหตุเรื่องนี้ก็น่าจะเป็นประโยชน์ไม่น้อย

จดหมายเหตุเรื่องนี้ หม่อมเจ้าดำรัสดำรง เทวกุล ทรงแปลเก็บความจากหนังสือ Memoires du Comte de Forbin, Chef D'Escarde, Chevalier de L'Ordre Melitaire de Sainte Loüis ซึ่ง Francois Girardi รวบรวมจัดพิมพ์ขึ้นที่เมือง Amsterdam สองเล่มจบ เมื่อ ค.ศ. ๑๗๒๙ (พ.ศ. ๒๒๗๒) ทรงตั้งชื่อว่า "บันทึกความจำของออกพระศักดิ์สงคราม" และในตอนท้ายได้นำแผนที่นั่งของคณะทูตที่เข้ามายังกรุงศรีอยุธยาคราวที่ฟอร์บังร่วมเดินทางมานี้ มาพิมพ์ไว้ต่อท้ายด้วย เมื่อทรงแปลแล้ว ได้จัดพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรทัย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ เนื่องจากหนังสือนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับเมืองไทย และผู้เขียนก็เป็นผู้ที่เคยเข้ามารับราชการในกรุงศรีอยุธยา จึงจัดว่าเป็นเอกสารสำคัญ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาได้ดี และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เคยทรงแนะนำอธิบดีกรมศิลปากรไว้แต่เมื่อคราวพิมพ์ครั้งแรกว่า ในครั้ง

ต่อไปควรจัดพิมพ์เข้าชุดประชุมพงศาวดาร ในการพิมพ์คราวนี้ จึงได้จัดให้เป็นหนังสือในชุดประชุมพงศาวดาร นับเป็นภาคที่ ๘๐ กรมศิลปากรขอขอบพระทัยท่านผู้ทรงแปลจดหมายเหตุฟอร์บัง ซึ่งสิ้นชีพิตักษัยไปแล้ว และบรรดาทายาทไว้ ณ ที่นี้ด้วย

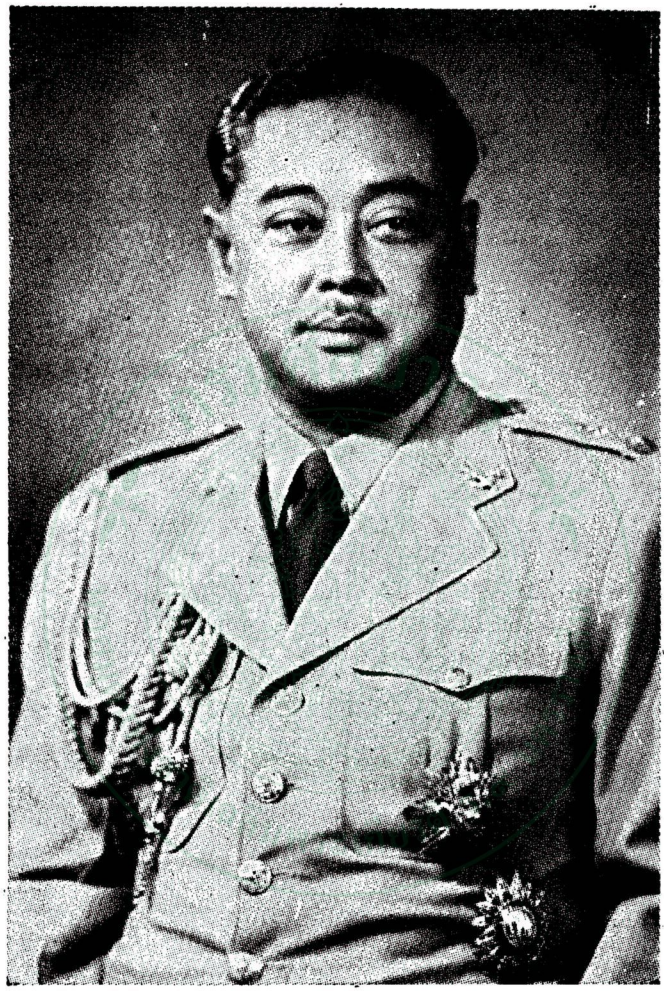
อนึ่ง ในการจัดพิมพ์คราวนี้ ได้ใช้ต้นฉบับที่พิมพ์ ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรทัย แต่ได้แก้ไขตัวสะกดการันต์ตามพจนานุกรม และได้เปลี่ยนคำว่า ฉัน เป็น ข้าพเจ้า ทุกแห่ง

กรมศิลปากรขอถวายอนุโมทนาในพระกุศลราศีที่ พันเอก พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร ได้ทรงบำเพ็ญและโปรดให้จัดพิมพ์หนังสือนี้แจกเป็นวิทยาทานในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี ลม้าย อุทยานานนท์ ขอพระกุศลทั้งนี้จงเป็นบ่เจยัดลบันดาลให้ พลตรี ลม้าย อุทยานานนท์ ได้ประสบอิฏฐคุณมนุญผล เสวยสุขสมบัติในสุคติสัมปรายภพ ตามควรแก่ฐานะ เทอญ.

กรมศิลปากร

๖ มิถุนายน ๒๕๐๙

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

พลตรี ลม้าย อุทยานานนท์

ชาตะ ๒๘ กรกฎาคม ๒๔๕๑

ถึงอนิจกรรม ๑๓ ธันวาคม ๒๕๐๗

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

ลำเนาประวัติรับราชการ
ของ
พลตรี ลม้าย อุทยานานนท์

---

๑. **ชื่อตัว** ลม้าย **ชื่อสกุล** อุทยานานนท์

๒. **เกิด** ณ วัน ๓ ๑๕ ๘ ค่ำ ปีวอก ตรงกับวันที่ ๒๘ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๑

๓. **สัญชาติไทย** บังคับไทย **ศาสนา** พุทธ

๔. **ชื่อบิดา** พันโท พระเสนางควิจารณ์ (นิล อุทยานานนท์)
ชื่อมารดา นางเสนางควิจารณ์ (ใหญ่ อุทยานานนท์)

๕. **ชื่อปู่** นายแจ้ง อุทยานานนท์ **ชื่อย่า** นางนิ่ม อุทยานานนท์

๖. **ชื่อตา** นายคิศ **ชื่อยาย** นางเคลือบ

๗. **แรกเข้ารับราชการทหาร**เป็นนักเรียนนายร้อย เลขที่ ๓๕๕๑ เมื่อวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๔ สอบไล่วิชาในกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก ได้ชั้น ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒

๘. **ชื่อภริยา** นางวิเชียร อุทยานานนท์

๙. **ชื่อบิดา** นาวาตรี หลวงสมุทรพลานุรักษ์ (ชิต ชังคานนท์)
ชื่อมารดา นางสมุทรพลานุรักษ์ (สิน ชังคานนท์)

๑๐. **ภูมิลำเนาเดิม** บ้านหน้าเมือง อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา

๑๑. **ภูมิลำเนาปัจจุบัน** บ้านเลขที่ ๑๑๐ ตำบลบ้านแขกครัว อำเภอพญาไท จังหวัดพระนคร

๑๒. **บุตร**

๑. วีรชาติ อุทยานานนท์ (ชาย) เกิดวันที่ ๑๓ กันยายน ๒๔๗๑

๑๓. **วุฒิการศึกษาก่อนเข้ารับราชการ**

สอบไล่ได้ชั้น ๖ จากโรงเรียนนายร้อยทหารบก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒

๑๔. **ขึ้นทะเบียนทหารกองประจำการ**

เมื่อวันที่ ๖ เดือน พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘

เพราะเมื่อเข้ารับราชการวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๘ นั้น ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียน

๒๔๖๘

เครื่องหมาย ท.บ. ๑

ก. ๓๕๒

๑๕. **ยศทหาร**

๒ ธันวาคม	๒๔๗๓	เป็น ร้อยตรี
๑ เมษายน	๒๔๗๗	เป็น ร้อยโท
๑ เมษายน	๒๔๗๙	เป็น ร้อยเอก
๑๙ มิถุนายน	๒๔๘๔	เป็น พันตรี
๑ เมษายน	๒๔๘๘	เป็น พันโท
๑ มกราคม	๒๔๙๒	เป็น พันเอก
๔ พฤษภาคม	๒๔๙๖	เป็น พลตรี

ยศตำรวจ

๑๑ พฤศจิกายน	๒๔๙๑	เป็น นายพันตำรวจโท
๒๗ กรกฎาคม	๒๔๙๒	เป็น นายพันตำรวจเอก
๔ พฤษภาคม	๒๔๙๖	เป็น พลตำรวจตรี

๑๖. **ตำแหน่ง**

๑๔ กันยายน	๒๔๖๔	เป็นนักเรียนนายร้อยในกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก
๑ เมษายน	๒๔๗๓	เป็นนักเรียนทำการนายร้อยเข้าประจำกองพันที่ ๑ กรมทหารราบที่ ๓
๑ สิงหาคม	๒๔๗๕	ประจำกองพันทหารราบที่ ๗
– พฤษภาคม	๒๔๗๙	เป็นนายทหารคนสนิทของผู้บังคับกองพันทหารราบที่ ๘
๗ เมษายน	๒๔๘๐	เป็นนายทหารผึกหัดราชการโรงเรียนทหารราบ
๗ เมษายน	๒๔๘๑	เป็นรองผู้บังคับกองร้อยที่ ๑ กองพันทหารรักษาวัง
๕ เมษายน	๒๔๘๓	เป็นผู้บังคับกองร้อยที่ ๑ กองพันทหารราบที่ ๙ ทหารรักษาวัง
๑๙ มิถุนายน	๒๔๘๔	เป็นรองผู้บังคับกองพันทหารราบที่ ๑๗
๑๑ ตุลาคม	๒๔๘๖	สำรองราชการกองบังคับการมณฑลทหารบกที่ ๓
๗ กรกฎาคม	๒๔๘๘	สำรองราชการกองบังคับการมณฑลทหารบกที่ ๑
๑ มกราคม	๒๔๘๙	เป็นผู้บังคับกองพันที่ ๒ กรมทหารราบที่ ๑๑

๒ ธันวาคม	๒๔๙๐	เป็นผู้บังคับกองพันที่ ๒ รักษาพระองค์ กรมทหารราบที่ ๑
๑๙ กรกฎาคม	๒๔๙๑	สำรองราชการกองทัพบก และรักษาราชการผู้บังคับกองพันที่ ๓ รักษาพระองค์ กรมทหารราบที่ ๑
๑๖ กันยายน	๒๔๙๑	สำรองราชการกองทัพบก ตำแหน่งเดียว
๑ มกราคม	๒๔๙๒	กระทรวงมหาดไทยขอโอนไปรับราชการทางกรมตำรวจ ขาดจากอัตราเงินเดือนทางกระทรวงกลาโหม เข้าอยู่ในประเภทนายทหารนอกกองสังกัดกองทัพบก
๑ กรกฎาคม	๒๔๙๒	โอนจากกระทรวงมหาดไทย เข้าสำรองราชการกองทัพบก
๑ มกราคม	๒๔๙๓	กระทรวงมหาดไทยขอโอนไปรับราชการทางกรมตำรวจ ขาดจากอัตราเงินเดือนทางกระทรวงกลาโหม เข้าอยู่ในประเภทนายทหารนอกกองสังกัดกองทัพบก
๑๑ ธันวาคม	๒๔๙๔	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตราธิการ

๒๘ มีนาคม	๒๔๙๕	พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตราธิการ โดยที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๑ เข้ารับหน้าที่แล้ว และมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตราธิการ ในคณะรัฐบาลชุด จอมพล ป. พิบูลสงคราม
๓๑ ตุลาคม	๒๔๙๕	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงสหกรณ์ อีกตำแหน่งหนึ่ง
๕ พฤศจิกายน	๒๔๙๕	เข้าสำรองราชการสำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม
๑๒ ธันวาคม	๒๔๙๖	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงสหกรณ์ คงเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตร ตำแหน่งเดียว
๒๐ กรกฎาคม	๒๔๙๙	ขอลาออกจากราชการ เพื่อสมัครเข้ารับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เป็นนายทหารกองหนุนไม่มีเบี้ยหวัด เพื่อรับบำเหน็จบำนาญ สังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม

๒๕ กุมภาพันธ์	๒๕๐๐	พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตร เนื่องจากสภาผู้แทนราษฎรชุดที่ให้ความไว้วางใจแก่คณะรัฐมนตรี ซึ่งมี จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีได้สิ้นสุดลง
๓๑ มีนาคม	๒๕๐๐	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตร ในคณะรัฐบาลชุดจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี
๑๖ กันยายน	๒๕๐๐	พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตร เนื่องจากรัฐบาลอันมี จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ได้บริหารราชการแผ่นดินไม่เป็นที่ไว้วางใจของประชาชน ทั้งไม่สามารถรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองได้ คณะทหาร ซึ่งมี จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นหัวหน้า ได้เข้ายึดอำนาจการปกครองไว้ได้
๑ มกราคม	๒๕๐๒	กลับเข้ารับราชการสำรองราชการสำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม

๑๗. เงินเดือน

๑ เมษายน	๒๔๗๓	รับเงินเดือน ๆ ละ ๘๐ บาท
๑ เมษายน	๒๔๗๖	รับเงินเดือน ๆ ละ ๙๐ บาท
๑ เมษายน	๒๔๗๗	รับเงินเดือน ๆ ละ ๑๒๐ บาท
๑ เมษายน	๒๔๗๘	รับเงินเดือน ๆ ละ ๑๓๐ บาท
๑ เมษายน	๒๔๗๙	รับเงินเดือน ๆ ละ ๑๔๐ บาท
๑ เมษายน	๒๔๘๑	รับเงินเดือน ๆ ละ ๑๕๐ บาท
๑ เมษายน	๒๔๘๒	รับเงินเดือน ๆ ละ ๑๖๐ บาท
๑ เมษายน	๒๔๘๓	รับเงินเดือน ๆ ละ ๑๗๐ บาท
๑ มิถุนายน	๒๔๘๔	รับเงินเดือน ๆ ละ ๒๐๐ บาท
๑ กรกฎาคม	๒๔๘๕	รับเงินเดือน ๆ ละ ๒๒๐ บาท
๑ กรกฎาคม	๒๔๘๖	รับเงินเดือน ๆ ละ ๒๖๐ บาท
๑ กรกฎาคม	๒๔๘๗	รับเงินเดือน ๆ ละ ๒๘๐ บาท
๑ เมษายน	๒๔๘๘	รับเงินเดือน ๆ ละ ๓๐๐ บาท
๑ มกราคม	๒๔๘๙	รับเงินเดือน ๆ ละ ๓๒๐ บาท
๑ มกราคม	๒๔๙๐	รับเงินเดือน ๆ ละ ๓๕๐ บาท
๑ มกราคม	๒๔๙๑	รับเงินเดือน ๆ ละ ๔๐๐ บาท
๑ มกราคม	๒๔๙๒	รับเงินเดือน ๆ ละ ๕๕๐ บาท
๑ กรกฎาคม	๒๔๙๒	รับเงินเดือน ๆ ละ ๖๐๐ บาท
๑ มกราคม	๒๔๙๓	รับเงินเดือน ๆ ละ ๖๕๐ บาท
๑ มกราคม	๒๔๙๘	รับเงินเดือน ๆ ละ ๙๐๐ บาท
๑ มกราคม	๒๔๙๙	รับเงินเดือน ๆ ละ ๑,๐๐๐ บาท

๑ มกราคม ๒๕๐๒ รับเงินเดือน ๆ ละ ๑,๐๐๐ บาทกับเงินเพิ่มพิเศษสำหรับการสู้รบ เดือนละ ๓๐๐ บาท

พฤศจิกายน ๒๕๐๒ ปรับเงินเดือนและเงินเพิ่มพิเศษรายเดือนเป็นรับเงินเดือน ๆ ละ ๖,๒๐๐ บาท กับเงินเพิ่มพิเศษสำหรับการสู้รบเดือนละ ๑,๔๕๐ บาท

๑ มกราคม ๒๕๐๓ รับเงินเดือน ๆ ละ ๖,๗๐๐ บาท กับเงินเพิ่มพิเศษคงเดิม

๑ มกราคม ๒๕๐๓ ปรับเป็นรับเงินเพิ่มพิเศษสำหรับการสู้รบ เดือนละ ๑,๓๐๐ บาท เนื่องจากบำเหน็จประจำรอบปีพ.ศ.๒๕๐๒

๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๒ ปรับเป็นรับเงินเพิ่มพิเศษสำหรับการสู้รบ เดือนละ ๒,๑๐๐ บาท เป็นอัตราถาวร

๑ ตุลาคม ๒๕๐๗ รับเงินเดือน ๆ ละ ๗,๒๐๐ บาท กับเงินเพิ่มพิเศษคงเดิม

๑๘. ตำแหน่งหรือราชการพิเศษ

๙ มกราคม ๒๔๙๑ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯให้เป็นราชองครักษ์เวร

๓๐ พฤศจิกายน ๒๔๙๔ เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๒

๑๒ พฤศจิกายน ๒๔๙๕ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนายตำรวจประจำราชสำนักพิเศษ

๔ พฤษภาคม ๒๔๙๖ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นราชองครักษ์พิเศษ

๔ กรกฎาคม ๒๔๙๗ เป็นรองประธานกรรมการสาขาเศรษฐกิจการเกษตร ในสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ

๒๔ มกราคม ๒๔๙๘ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนายทหารพิเศษ ประจำกรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์

๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๒ เป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ

๑๙. ราชการทัพ

๑. ไปราชการสนามในกรณีพิพาทกับอินโดจีนฝรั่งเศส ซึ่งมีสิทธิได้นับเวลาราชการเป็นทวีคูณ ตั้งแต่วันที่ ๗ มกราคม ๒๔๘๔ ถึงวันที่ ๓๐ เมษายน ๒๔๘๔

๒. ในกรณีฉุกเฉินคราวสงครามมหาอาเซียบูรพา มีสิทธิได้นับเวลาราชการเป็นทวีคูณ ตั้งแต่วันที่ ๕ มกราคม ๒๔๘๕ ถึงวันที่ ๑ มกราคม ๒๔๘๙

๓. ทวีคูณจลาจล มิ.ย. ๙๔ อยู่ตำรวจ

๒๐. ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญ (ไทย)

๒๑ กันยายน	๒๔๗๗	เหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญ
๗ มกราคม	๒๔๘๑	เหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๕
๒๐ กันยายน	๒๔๘๓	จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย
๒๘ เมษายน	๒๔๘๔	เหรียญชัยสมรภูมิ
๑๙ กันยายน	๒๔๘๔	จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก
๑๙ กันยายน	๒๔๘๕	ตริตราภรณ์มงกุฎไทย
๑๙ กันยายน	๒๔๘๕	เหรียญจักรมาลา
๔ ธันวาคม	๒๔๙๒	ทวีติยาภรณ์มงกุฎไทย
๑ กรกฎาคม	๒๔๙๓	เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๘ ชั้นที่ ๓
๕ ธันวาคม	๒๔๙๕	ประถมาภรณ์มงกุฎไทย
๑๘ พฤศจิกายน	๒๔๙๖	ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก
๓๑ สิงหาคม	๒๔๙๗	เหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๓
๕ ธันวาคม	๒๔๙๗	มหาวชิรมงกุฎ (รับทางมหาดไทย)
๗ กุมภาพันธ์	๒๕๐๐	มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก

๒๑. ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญ (ต่างประเทศ)

๕ กรกฎาคม	๒๔๙๗	ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ยุน ฮุย ชั้นที่ ๒ ซึ่งรัฐบาลจีนให้ได้ในโอกาสอันสมควร

๒๒. ออกจากประจำการ หรือย้ายประเภท

๑๔ กรกฎาคม	๒๔๗๕	ขอลาออกจากหน้าที่ราชการเพื่ออุป-

สมบท และได้ลาจากอุปสมบท ตั้งแต่วันที่ ๑๘ ตุลาคม ๒๔๗๕

๑ มกราคม ๒๔๙๒ กระทรวงมหาดไทยขอโอนไปรับราชการทางกรมตำรวจ ขาดจากอัตราเงินเดือนทางกระทรวงกลาโหม เข้าอยู่ในประเภทนายทหารนอกกองสังกัดกองทัพบก

๑ กรกฎาคม ๒๔๙๒ กระทรวงกลาโหมขอโอนมาจากกระทรวงมหาดไทยเข้าสำรองราชการกองทัพบก

๑ มกราคม ๒๔๙๓ กระทรวงมหาดไทยขอโอนไปรับราชการทางกรมตำรวจ ขาดจากอัตราเงินเดือนทางกระทรวงกลาโหม เข้าอยู่ในประเภทนายทหารนอกกองสังกัดกองทัพบก

๕ พฤศจิกายน ๒๔๙๕ เข้าสำรองราชการ สำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม

๒๐ กรกฎาคม ๒๔๙๙ ขอลาออกจากราชการ เพื่อจะสมัครเข้ารับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เป็นนายทหารกองหนุนไม่มีเบี้ยหวัด เพื่อรับบำเหน็จบำนาญ สังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม

๑ มกราคม ๒๕๐๒ กลับเข้ารับราชการ สำรองราชการ สำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม บอกเลิกบำนาญเพื่อขอนับเวลาราชการต่อกัน กระทรวงการคลังอนุมัติให้นับเวลาราชการติดต่อกันได้ (เรื่อง ฉบับกลาโหม ๖๙๑๒/๐๒ กม.ร. ๑๓/๒ ฉ. ๑๓)

กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

บันทึกความจำ

ของออกพระศักดิ์สงคราม

คำนำของผู้แปล

ออกพระศักดิ์สงครามผู้นี้เป็นนายทหารเรือชาวฝรั่งเศส นามเดิม ฟอร์บัง มียศเป็นเชวาลิเอร์ก่อนแล้วเลื่อนเป็นคองต์ ได้เดินทางเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยา เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๒๒๘ พร้อมกันกับเชวาลิเอร์เดอะโชมองต์ ซึ่งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงแต่งตั้งเป็นราชทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีกับพระนารายณ์มหาราช นายทหารเรือผู้นี้ได้สมัครอยู่รับราชการเป็นผู้สร้างป้อมปราการและฝึกหัดทหารไทยตามยุทธวินัยฝรั่งเศส พระนารายณ์มหาราชได้ทรงตั้งให้เป็นนายพล ผู้บัญชาการทัพเรือและบก แล้วพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นออกพระศักดิ์สงคราม

ท่านเจ้าวัดเดอะชัวสี ซึ่งเดินทางมาพร้อมกันกับราชทูตฝรั่งเศสได้จดลงไว้ในจดหมายเหตุรายวันว่า "เชวาลิเอร์ เดอะฟอร์บังผู้นี้เป็นเด็กหนุ่มหน้าตาสวยงาม เป็นคนว่องไวใจเร็ว มีเล่ห์กลร้อยเท่าพันทวี คงจะตั้งตัวเป็นคนสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สินแน่ เมื่อเดินทางมาด้วยกันนั้น เขาเป็นผู้ดูแลกิจการในเรือทั่วไป เป็นผู้ถือกุญแจห้องเก็บน้ำจืด อันเป็นหน้าที่สำคัญมาก"

ออกพระศักดิ์สงครามได้เล่าประวัติของตัวเขาเอง สาเหตุที่เดินทางเข้ามากับราชทูตฝรั่งเศส และยอมอยู่ในประเทศไทย ได้เข้ารับราชการใกล้ชิดพระองค์พระนารายณ์มหาราช จนเจ้าพระยาวิชเยนทร์อิจฉา ส่งตัวเขาสร้างบ้อมปราการที่บางกอก จับพวกกบฏแขกมักกะสันและต้นหนเรือค้าขายอังกฤษที่เจ้าพระยาวิชเยนทร์กล่าวหาว่าฉ้อพระราชทรัพย์ ออกพระศักดิ์สงครามได้เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศไทยในครั้งนั้น ได้ขัดใจกันกับเจ้าพระยาวิชเยนทร์ เพราะว่าเจ้าพระยาวิชเยนทร์พยายามทำลายชีวิตของเขา ในที่สุดทนความริษยาเจ้าพระยาวิชเยนทร์ไม่ได้ จึงกราบถวายบังคมลากลับไปประเทศฝรั่งเศส พอไปถึงบ้านเกิดเมืองเดิมได้ไม่กี่เดือน พระนารายณ์มหาราชสวรรคต และพระเพทราชาขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระมหาบุรุษ

ถ้าผู้อ่านจะสังเกตดูข้อความที่ออกพระศักดิ์สงครามจดลงไว้ในบันทึกความจำ จะเห็นได้ว่าเขาปรักปรำเจ้าพระยาวิชเยนทร์และชาวฝรั่งเศสแล้ว เลยติชมประเทศไทยทั่วไปด้วย อันเป็นเรื่องที่เราควรรู้ไว้ว่าชาวต่างประเทศที่เข้ามาในประเทศของเรามีความเห็นว่าประเทศไทยเป็นอย่างไรในสมัยนั้น ทั้งนี้ จะเป็นด้วยนิสัยของออกพระศักดิ์สงครามที่รับออกมาเองว่าเป็นคนพูดตรงไปตรงมา หรือจะเป็นด้วยถูกเจ้าพระยาวิชเยนทร์กีดกัน ทำอะไรไม่ได้สมความมักใหญ่ใฝ่สูง มีความแค้นเคือง ก็ติเตียนใครต่อใครรวมๆ ไปจนลืมตัว

ข้อความในบันทึกความจำของออกพระศักดิ์สงครามที่ข้าพเจ้าเลือกเก็บมาเขียนมีดังต่อไปนี้

ข้อความของบันทึกความจำ

โดยเหตุที่ผู้เขียนบันทึกความจำโดยมากมีความมุ่งหมายแต่จะให้ผู้อ่านเห็นว่าผู้เขียนเป็นคนสำคัญเพียงไร มักจะแต่งเรื่องขึ้นให้คนพิศวงปะปนความเท็จความจริง จนผู้อ่านตะลึงไปไม่รู้หนเหนือหนใต้ บางคนก็ซ่อนหรืออำพรางความบกพร่องของตนไว้ แทนที่จะเขียนเรื่องที่มีสารประโยชน์ กลับทำให้ผู้อ่านเข้าใจผิดจนเชื่อว่าเรื่องที่อ่านนั้นเป็นเรื่องจริง และโดยเหตุที่ไม่มีใครจะเลวเท่าคนที่เขียนเรื่องเพื่อหลอกลวงให้ผู้อ่านหลงเชื่อ ข้าพเจ้า ออกพระศักดิ์สงคราม จึงตั้งใจไว้ว่าจะจดแต่ความจริงลงไว้ในบันทึกความจำนี้ เล่าเหตุการณ์ที่ข้าพเจ้ามีส่วนอยู่ด้วย และที่ได้เห็นด้วยตาเองไม่ปิดบังความบกพร่องของตัวข้าพเจ้า ดังที่ผู้อ่านคงจะสังเกตเห็นได้บ่อย ๆ ในบันทึกความจำนี้ ข้าพเจ้าหวังใจว่าผู้อ่านคงจะเห็นความสัตย์สุจริตนั้น และถ้าแม้ว่าบันทึกความจำนี้มีความร้ายกาจ ผู้อ่านคงจะอภัยโทษแก่ข้าพเจ้าผู้ซึ่งเป็นทหารยังไม่ชินกันกับการเขียนและแต่งถ้อยคำอันไพเราะ ข้าพเจ้ามีความมุ่งหมายเพียงแต่จะให้ผู้อ่านสดับฟังข้อความที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้เท่านั้น

ข้าพเจ้าเกิดวันที่ ๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๑๙๙ ที่ตำบลคาร์ดันน์ แขวงโปรวังส ทิศใต้ประเทศฝรั่งเศส ข้าพเจ้าไม่พักที่จะบ่าวร้องให้คนทราบว่าครอบครัวของข้าพเจ้าเป็นอย่างไร คนโดยมากทราบดีแล้วว่าตระกูลฟอร์บังนั้นได้ตั้งมาเป็นเวลานานแล้ว มีชื่อเสียงทั้งทางศาสนา ตุลาการ และยุทธราวี

ถ้าความประพฤติเมื่อยังเป็นหนุ่มอยู่เป็นสมุฏฐานที่พึงจะทำนายว่าข้าพเจ้าจะเป็นคนชนิดไรแล้ว ก็เป็นการแน่นอนทีเดียวที่ใคร ๆ

จะเห็นว่าโชคชะตาของข้าพเจ้าในภายหน้านั้นจะเป็นคนที่จะต้องถูกตีและระรานผู้อื่น นิสัยของข้าพเจ้านั้นเป็นคนใจร้อน ว่องไว ไม่ยับยั้งชุกชน ทำความชั่วเล็กๆ น้อยๆ หลายครั้ง ชอบแต่จะข่มและเป็นหัวโจกเพื่อนเล่นด้วยกัน ถ้าเพื่อนเล่นผู้ใดขัดขืน ข้าพเจ้าจิกผมและชกเตะผู้นั้น ถ้ากำหมัดและตีนยังแรงไม่พอ ข้าพเจ้าก็ฉวยก้อนหินปรันลงไป ล่วงไปไม่ได้กี่วัน บิดาของเด็กที่ถูกรังแกก็มาพ้องกล่าวโทษข้าพเจ้า ในการสอนให้ข้าพเจ้าเป็นคนดีนั้น ท่านบิดาได้ใช้อำนาจมาแต่ต้นมือ เพราะฉะนั้นถูกท่านบิดาเฆี่ยนเท่าใด ก็ไม่เข็ดหลาบ

วันหนึ่งข้าพเจ้าทำผิดอะไรก็ไม่ทราบ ท่านบิดาได้กักขังข้าพเจ้าไว้ในห้อง เมื่อร้องไห้ตะโกนจนไม่มีเสียง ทุบประตูจนเหนื่อยออกมาไม่ได้แล้ว ก็ทำตัวประหนึ่งเป็นบ้า จิกผมตนเองจนหลุดออกมาหลายปอย และเอาหัวชนฝาผนัง เพราะฉะนั้นเมื่อมีคนมาเปิดประตูห้องก็เห็นเลือดไหลโซมตัวข้าพเจ้าหัวแทบไม่มีผมเหลือ และร่างกายเขียวช้ำหลายแห่ง บิดาของข้าพเจ้ามีบุตรหลายคน ท่านถึงแก่กรรมเมื่อข้าพเจ้ายังเป็นเด็กเล็กๆ อยู่ เพราะฉะนั้นจึงไม่รู้จักท่านดีนักในครอบครัวอันใหญ่นี้ ข้าพเจ้าเป็นบุตรคนสุดท้อง พอเติบโตมีความคิดก็ต้องพยายามวิ่งหาทางอาชีพเอาเอง เพื่อเพิ่มพูนเกียรติคุณของตระกูลที่เคยเรืองนามมาแล้ว แต่ไม่มั่งคั่งพอที่จะอุปการะข้าพเจ้าได้

เพื่อถึงจุดที่ประสงค์นี้ ข้าพเจ้าไม่มีทุนอะไรนอกจากความกล้าหาญและความไม่กลัวตาย คุณวุฒิทั้งสองอย่างนี้ได้ช่วยให้ข้าพเจ้าบรรลุความสำเร็จผลหลายครั้งในอนาคต ถ้าไม่มีคุณวุฒินี้แล้ว ก็คง

ไม่รอดจากความตายอันร้ายกาจตั้งแต่มีอายุเพียง ๑๐ ขวบเท่านั้น ที่ข้าพเจ้ารอดตายมาได้นั้นดังนี้ วันหนึ่งสุนัขบ้าซึ่งทำให้คนในหมู่บ้านตกใจกันมาก ได้วิ่งตรงมายังข้าพเจ้า มันอ้าปากน้ำลายเป็นฟอง ข้าพเจ้าหยุดยืนเตรียมตัวสู้อยู่กับที่ หาได้วิ่งหนีมันไม่ พอมันเข้ามาถึงตัว ข้าพเจ้าส่งหมวกให้มันงับ ฉวยตีนหลังของมันหิ้วขึ้นแล้วข้าพเจ้าเอามีดกรีดท้องมันจนไส้ทะลัก ต่อหน้ากลุ่มชนทั้งหลายที่พากันมาช่วยข้าพเจ้า

ในการเลี้ยงชีวิตฆ่าหมาบ้าตัวนี้ ข้าพเจ้าได้รับความเยินยอมากเกินไปกว่าเด็กเล็ก ๆ พึงได้รับ จึงนึกว่าตัวเองมีความกล้าหาญนัก และมีความเย่อหยิ่งถึงกับเรียนมารดาว่าข้าพเจ้าต้องเป็นทหาร ขออนุญาตไปฝึกหัดในกองทัพ มารดาแสดงความขัดข้อง ข้าพเจ้าพูดเซ้าซี้อีก ท่านก็ลงโทษข้าพเจ้าตามควรแก่ความผิด เมื่อถูกลงโทษเช่นนี้แล้ว ก็มีความน้อยใจเป็นอันมาก จึงหนีออกจากบ้านไปพึ่งพี่ชาย ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลซังต์มาร์เสล หนทางห่างจากตำบลคาร์ดันน์ประมาณ ๔๐๐ เส้น พี่ชายเห็นอกเห็นใจด้วยตามควรแก่เหตุการณ์ ซึ่งหมายความว่าไม่ได้ช่วยทำอะไรให้พอใจข้าพเจ้าเลย เมื่อรู้สึกตัวว่าจะถูกส่งกลับไปบ้าน จึงชิงความคิดพี่ชายเสียก่อน ขโมยภาชนะเครื่องเงินของพี่ชายได้สองสามสิ่งแล้ว ก็หลบหนีไปเมืองมาร์เซยล์ ตั้งใจไว้ว่าจะไปสมัครเป็นทหารที่เมืองนั้น ส่วนภาชนะเครื่องใช้สอยนั้นก็จะนำไปแลกเอาเงินมาซื้ออาหาร แต่ ม. โรมิเออ เจ้าของร้านขายเครื่องเงิน เห็นตราที่จารึกไว้บนเครื่องใช้สอยนั้นแล้ว จำได้ว่าเป็นตราของตระกูลฟอร์บัง จึงไปแจ้งความแก่เจ้าพนักงานท้องที่

ข้าพเจ้าถูกจับและถูกส่งตัวกลับไปอยู่บ้าน มารดาจึงนำตัวข้าพเจ้าไปฝากไว้กับนักบวชผู้หนึ่ง

เมื่อมีความคิดที่จะเป็นทหารอยู่ฉะนี้ การที่ถูกบังคับให้ไปอยู่กับนักบวชเพื่อศึกษาการศาสนานั้น ก็ย่อมไม่เหมาะกับนิสัยของข้าพเจ้าเลย วันหนึ่งท่านนักบวชรูปนี้จะลงโทษข้าพเจ้า เพราะว่าทำความผิดเล็กน้อย ข้าพเจ้าจึงเอาเครื่องเขียนขว้างศีรษะท่าน พอเห็นท่านเดินตรงมายังข้าพเจ้าและเกรงว่าท่านจะลงโทษข้าพเจ้าอย่างหนักด้วยความแค้น ข้าพเจ้าจึงกระโดดจากหน้ากุฏิลงไปข้างล่างซึ่งสูงจากพื้นดินประมาณหกศอกครึ่ง ยอมให้ขาหรือแขนหักเสียดีกว่าถูกลงโทษ เพราะว่าข้าพเจ้ารู้สึกว่าความผิดไม่มากพอที่จะถูกลงโทษแรงถึงเพียงนั้น เผอิญที่ดินที่ข้าพเจ้ากระโดดลงไปนั้นมีปุ๋ยกองอยู่ ข้าพเจ้าจึงไม่มีบาดเจ็บอะไรเลย ลุกขึ้นวิ่งหนีกระหืดกระหอบไปจนเกือบขาดลมหายใจ ได้ไปอาศัยอยู่ที่บ้านนายนาวาโทฟอร์บังคาร์ดันน์ลุงของข้าพเจ้า ท่านผู้นี้ได้รับเลี้ยงข้าพเจ้าไว้ด้วยความยินดี ให้เสื้อผ้าแต่งตัวเป็นนักเรียนนายเรือและให้ลงไปอยู่ในเรือรบซึ่งท่านเป็นผู้บังคับการและจอดอยู่ที่เมืองมาร์เซยล์ จึงแต่นั้นมาข้าพเจ้าเริ่มมีนามสมญาว่า เชวาลิเอร์ เดอะฟอร์บัง

เมื่อคนเรามารับราชการทหารเรือแต่ยังหนุ่มอยู่และมีเลือดร้อนเช่นนี้ อะไรไม่อันตรายเท่ากับระแวงว่าใครจะมาทำร้ายเกียรติศักดิ์ของตน ข้าพเจ้าไม่แนะนำให้ใคร ๆ เอาเยี่ยงอย่างข้าพเจ้า พอเรือรบไปราชการสงครามครั้งแรก ไปจอดอยู่ที่เมืองสิอูตาต์ ข้าพเจ้าก็ท้านักเรียนนายเรือผู้หนึ่งชื่อคลองแทงคาบกัน โดยที่แทบไม่มีสาเหตุบาด

หมางอะไรกันเลย ข้าพเจ้าได้แทงจนดาบของนักเรียนนายเรือผู้นั้นหลุดจากมือ เมื่อได้เปรียบมีชัยชนะเช่นนี้ ก็เชื่อแน่ว่าคน ๆ นั้นคงจะยำเกรง และไม่มารบกวนข้าพเจ้าอีกต่อไป

ลุงของข้าพเจ้าและจอมพลเดอะริโวนน์ ผู้บัญชาการทหารเรือมีความพอใจมากที่ข้าพเจ้าแทงดาบมีชัยชนะ ไม่นำตัวข้าพเจ้าขึ้นศาล(๑) ยกโทษข้าพเจ้าว่าเป็นเด็กเลือดร้อน เมื่อรู้สึกว่าคนดูถูกก็ยับยั้งสติไว้ไม่ได้ ท่านได้มีความกรุณาเลื่อนข้าพเจ้าเป็นว่าที่นายเรือตรี เป็นคนถือธง เป็นบำเหน็จความชอบที่มีความกล้าหาญ ข้าพเจ้าได้ไปราชการสงครามในเรือรบลำนี้อีกหลายครั้ง แต่ไม่ติดใจที่จะเล่าข้อความพิสดาร เพราะเกรงว่าจะทำให้ผู้อ่านเบื่อ

เมื่อ พ.ศ. ๒๒๑๘ จอมพลเดอะริโวนน์ได้รับคำสั่งให้เตรียมทัพ เพื่อไปช่วยเมืองเมสซีนที่ถูกศัตรูล้อมไว้(๒) เมื่อท่านแม่ทัพกำลังจัดพลรบอยู่ที่เมืองทูลอง ข้าพเจ้าได้วิวาทกันกับ ม. วิลล์โครส ได้แทงดาบกันอีกเป็นครั้งที่สองในชีวิตของข้าพเจ้า ข้าพเจ้ามีชัยชนะและไม่ถูกขึ้นศาล ต่อไปอีกสองสามวันข้าพเจ้าเล่นกีฬาชนิดหนึ่งเรียกว่า "ไมล" กับนายยามผู้หนึ่งชื่อ พิโท ซึ่งเป็นผู้ใหญ่แล้ว ได้มีปากเสียงกัน ทหารเรือคนนี้จ้องดูหน้าข้าพเจ้าแล้ว ทำท่าทางหยิ่งเอามือกระตุกลูกคางข้าพเจ้าล้อเล่นเหมือนเด็ก ๆ แค้นเคืองที่ถูกดูหมิ่นว่าเป็นเด็กทารกเช่นนั้น ข้าพเจ้าเอาไม้ "ไมล" ซึ่งมีบ่วงเหล็กอยู่ที่ปลายฟาดหัวทหารเรือคนนั้นโดยแรงจนล้มลงสลบอยู่ที่เท้าข้าพเจ้า

---

(๑) การแทงดาบกันในครั้งนั้นมีกฎหมายฝรั่งเศสห้าม ถ้าผู้ใดผ่าฝืนและคดีถึงศาล ผู้นั้นมีความผิดถึงประหารชีวิต

(๒) ศัตรูนั้นหมายความถึงชาวสเปญ ในเวลานั้นฝรั่งเศสกับสเปญทำสงครามกัน

ถ้าเพื่อนคนหนึ่งของข้าพเจ้าไม่กระชากไม้นั้นไปจากมือข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าคงตีซ้ำลงไปอีกทีหนึ่ง และทหารเรือคนนั้นคงตายคาที่แน่

ที่วิวาทกันดังนี้ ก็เนื่องจากความเกียจคร้านอยู่เปล่า ๆ ไม่มีอะไรจะทำ ดูประหนึ่งว่าพวกนายทหารไม่รู้จักที่จะแสวงหางานอะไรให้ผู้น้อยทำ ถึงแม้ว่าทุกแห่งหนพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีโรงเรียนฝึกหัดนักเรียนนายเรือก็ดี แต่ก็มีคนโดยมากคือพวกที่ถูกบังคับให้เรียนและไม่มีใจที่จะฝึกหัด ยังหาเวลาว่างได้พอฝึกหัดเสร็จ คนโดยมากก็หันไปเล่นการพนัน เพื่อแก้ความรำคาญ เหตุฉะนั้นพวกนายยามผึ้งจึงทะเลาะวิวาทกันทุกวันๆ ละหลายๆ ครั้ง สหายของข้าพเจ้าคนหนึ่งชื่อ ซังต์โปล ได้เล่นไพ่ "บีเคต์"(๑) กับเชวาลิเอร์ เดอะคูร์ทอง และเล่นได้เงินสามสิบสองบาท(๒) ข้อยากลำบากนั้นคูร์ทองไม่มีเงินติดตัวที่จะใช้หนี้ได้ และซังต์โปลก็เร่งร้อนจะเอาเงินให้ได้ จึงมีปากเสียงกัน เพื่อห้ามไม่ให้ตีรันฟันแทงกันขึ้น ข้าพเจ้าควักเงิน ๓๒ บาทใช้แทนคูร์ทอง ซึ่งให้คำมั่นสัญญาว่าจะใช้หนี้รายนี้ให้ข้าพเจ้าในเวลาไม่ช้านัก แต่เขาหาถือคำมั่นสัญญานั้นไม่ บางทีจะไม่มีเงิน หรือเบี้นคนหวงหนี้ก็ได้ อย่างไรก็ตาม เขาทำนิ่งไม่พูดถึงเรื่องนี้อยู่เบี้นเวลานานทีเดียว ข้าพเจ้าเห็นว่าเขาแกล้งทำนิ่งจึงเตือนให้ใช้หนี้รายนี้หลายครั้ง ทุกครั้งได้รับคำแก้ตัวอย่างเหลวไหล คือสัญญาว่าจะใช้ให้ แต่ก็ไม่ใช้ ในที่สุดเห็นว่าผัดกันเรื่อยไป และข้าพเจ้าต้องการเงินจริง ๆ (อันเบี้นธรรมดาที่นักเรียนนายเรือย่อมใช้

---

(๑) ไพ่ชนิดนี้มี ๓๒ ใบ เล่น ๒, ๓ หรือ ๔ ขาก็ได้

(๒) ต้นฉบับว่าเบี้นเงิน ๒๐ เอคูส์ ๕๐ เอคูส์เท่ากับ ๑ ชั่งหรือ ๘๐ บาท เหตุฉะนั้น ๒๐ เอคูส์จึงเท่ากันกับ ๓๒ บาท

เงินหมดสิ้นเร็ว) จึงตั้งใจไว้ว่าจะพูดกันให้แตกหักไป ข้าพเจ้าจึงฉวยกระบี่ด้ามเหล็กเดินไปหาคูร์ทอง และถามว่าจะไม่ยอมใช้เงินให้ข้าพเจ้าแน่แล้วหรือ เขาได้ให้คำตอบดังที่ได้เคยตอบมาแล้ว โดยที่ไร้ผล ข้าพเจ้าจึงกระชากกระบี่ด้ามเงินของเขาแย่งเอามาถือไว้ และส่งกระบี่ด้ามเหล็กให้เป็นการแลกเปลี่ยนกันแล้วพูดว่า "ข้าพเจ้าจะคืนกระบี่ด้ามเงินให้ เมื่อเธอใช้หนี้ข้าพเจ้า"

ข้าพเจ้าขอให้ท่านทั้งหลายวิจารณ์ข้อเท็จจริงในเรื่องนี้ด้วย จริงอยู่เมื่อเกิดวิวาทกันขึ้นนั้นคูร์ทองยังเป็นเด็กหนุ่มอยู่มาก แต่เรื่องนั้นทำให้อื้อฉาวมาก นายเรือเอก เลอกองต์เดอะเพอยล์ ซึ่งเป็นอาของเขา ได้ร้องทุกข์แก่ผู้บังคับการเรือรบ ท่านผู้นี้ตำหนิโทษข้าพเจ้าและบัญชาให้คืนกระบี่ด้ามเงินเล่มนั้นแก่คูร์ทอง แต่นายทหารผู้ฉลาดเช่นนี้หนีความบกพร่องหาได้ไม่ เขาหาได้คิดที่จะให้คูร์ทองใช้หนี้ข้าพเจ้าไม่ และข้อที่ร้ายนั้นเขาไม่ได้ปรองดองให้เราทั้งสองคืนดีกัน ข้อนี้แหละเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดเรื่องอันเศร้าสลดใจขึ้น ดังที่ผู้อ่านจะได้ทราบในเวลาไม่ช้านัก

เมื่อจัดทัพพร้อมแล้ว เราได้ออกเรือตรงไปเมืองเมสซีน ซึ่งกองทัพบกและเรือของประเทศสเปญได้ล้อมไว้ ธัญญาหารที่มีอยู่เล็กน้อยนั้นได้หมดลง พวกที่ถูกล้อมต้องต้มหนังเกือกกินเพื่อประทังความอดอยาก ในขณะที่ถูกล้อมกำลังจะยอมแพ้อยู่แล้วนั้น ทัพเรือของเราซึ่งมีเรือเสบียงมาด้วยหลายลำและอยู่ในความควบคุมของเรือรบอีกเก้าลำได้มาถึง เมื่อพวกศัตรูแลเห็นเรา ก็ลงเรือจากกระโจมไฟแล่นออกมาสู้รบกัน เลือดนองทั้งสองฝ่าย ในขณะเดียวกันนั้น

เซวาลิเอร์เดอะวัลเพลล์ ซึ่งเป็นผู้บัญชาการเรือรบฝรั่งเศสหกลำ ที่ถูกล้อมอยู่ในอ่าวนั้น ได้ใช้ใบออกเรือมาสมทบเรา

พอเรือรบศัตรูเห็นดังนั้น ก็ใช้ใบแล่นหนีเราไป ถ้าจอมพลเดอะวิโวนน์ ผู้บัญชาการของเราไล่ติดตามไป ทัพเรือสเปญคงจะรอดพ้นไปไม่ได้ แต่ท่านเห็นว่าเมืองที่ถูกล้อมนั้นคงต้องการให้เราไปช่วย ท่านจึงปล่อยให้ทัพเรือศัตรูหนีไปได้ เว้นแต่เรือรบลำหนึ่งเท่านั้นที่เรายึดไว้ได้ พวกที่ถูกล้อมได้โห่ร้องรับรองจอมพลเดอะ-วิโวนน์ด้วยความยินดีและมีไมตรีจิตอันดียิ่ง และนับถือท่านให้เกียรติยศท่านเหมือนอุปราชตลอดเวลาที่เราอยู่ที่เมืองนั้น เมื่อทัพเรือศัตรูหนีไปแล้ว ก็มีหน้าที่จะต้องไล่กองทัพบกของศัตรูให้ไปจากเมืองเมสซีน ท่านผู้บัญชาการของเราได้สั่งให้ซื้อม้า เพื่อพวกว่าที่นายเรือตรีจะได้นำทัพไปรบ เมื่อเลือกเพ้นได้คนพอแล้ว เราได้ไล่ศัตรูออกไปนอกเมืองจนหมดสิ้น ต่อมาสักสองสามวันนายพลเรือโทดูเคส์นได้รับคำสั่งให้จัดเรือรบสองสามลำไปตีเมืองอาโคสโต เราได้ระดมยิงท่าเรือเมืองนี้อยู่สองสามวัน แล้วส่งทหารขึ้นไปยึดเมืองไว้ได้ ต่อไปอีกสามวันบ่อมปราการไม่ต่อสู้ยอมแพ้ สงครามก็เสร็จลง

เมื่อไม่มีความปรารถนาจะอยู่เปล่า ๆ โดยที่มีตำแหน่งหน้าที่ข้าพเจ้าจึงมีจดหมายไปยัง ไพยิฟเดอะฟอร์บัง ซึ่งเป็นอัยการและผู้บังคับการกองทหารม้าแม่นบืน ขอสมัครเป็นพลทหารในกองนั้น ท่านรับข้าพเจ้าไว้ด้วยความเต็มใจ โดยเหตุที่ข้าพเจ้าเคยแต่รับราชการทหารเรือไม่ชำนาญการขี่ม้าเลย คนทั้งหลายจึงเห็นว่าข้าพเจ้าเป็นเด็กหนุ่มที่ยังจะต้องรับการฝึกหัดอีกมาก เคราะห์ร้ายม้าซึ่งเขามอบให้

ข้าพ.จ้านั้นเป็นม้ามีโรคพุพองติดต่อกันได้ วันหนึ่งข้าพเจ้าผูกมันไว้ต่างหาก พลทหารผู้หนึ่งชื่อปรูลีย์ ซึ่งเป็นคนแทงดาบมีฝีมือโด่งดัง ได้แก้เชือกม้าตัวนั้นกลับไปในโรง เขาจะแกล้งหาความผิดใส่ตัวข้าพเจ้าหรือมีความประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งก็ตามที่จะคิดไปเถิด เมื่อข้าพเจ้ากลับมาไม่เห็นม้าอยู่ที่ที่ข้าพเจ้าผูกมันไว้ จึงกล่าวคำหยาบคายแก่ผู้ที่แกล้งข้าพเจ้า พลทหารปรูลีย์ออกรับ จะดูหมิ่นข้าพเจ้าว่าเป็นเด็กหนุ่มหรืออยากจะลองดูกำลังข้าพเจ้าก็ตามที เขาเอามือขยี้หมวกข้าพเจ้าในทันทีทันใดนั้นไม่ทันคิดว่าการที่จะแทงดาบกันในที่นั้นเป็นความผิดทางอาญา ข้าพเจ้าชักกระบี่ออกมาแทงกันกับพลทหารผู้นั้น แต่แทงกันไม่ได้กี่ที พลทหารที่อยู่ในที่นั้นหลายคนได้เข้ามาห้ามและแยกกันไป เมื่อพลทหารปรูลีย์ได้ทราบจากพลทหารผู้หนึ่งว่าข้าพเจ้าเป็นญาติกันกับผู้บังคับการกองทหารม้าแม่นบืน เขาจึงจำใจต้องไปขอโทษท่านที่ได้เกิดวิวาทกันขึ้นกับข้าพเจ้า

เมื่อ พ.ศ. ๒๒๑๙ กองทหารม้าได้รับคำสั่งให้ไปสงครามที่แขวงฟลางท์ร์ส พระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงนำทัพนี้ได้ทรงยกพลเข้าล้อมเมืองคองเท ในเวลาที่ล้อมเมืองอยู่นั้น ข้าพเจ้าได้รู้จักกันกับคองต์ดูลุค ซึ่งรับราชการอยู่ในกองทหารเดียวกันกับข้าพเจ้า มิตรภาพที่ได้มีแก่กันนั้นได้สนิทชิดกัน ซึ่งไม่มีวันจะแตกห่างเหินกันไปได้จนกว่าชีวิตหาไม่

ในการล้อมเมืองนี้ เราได้ขุดสนามเพลาะไว้รอบเมือง เราล้อมอยู่ได้แปดวัน ก็ยกทัพเข้าโจมตี พวกทหารม้าแม่นบืนออกหน้าและยึดเมืองได้ในวันนั้น ต่อจากนั้นเราได้ยกเข้ายึดเมืองพูจังและเมือง

แอร์ เสร็จสงครามแล้วพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับคืนพระนคร พวกทหารม้าแม่นปืนได้รับคำสั่งให้โดยเสด็จด้วย ต่อนั้นไปตลอดปีเราอยู่เงียบ ๆ โดยเหตุที่ข้าพเจ้าเป็นคนใจร้อนมุทะลุ เกือบถูกจำคุกบ่อยครั้ง จนในที่สุดผู้บังคับการกองทหารม้าแม่นปืนไม่ยอมรับข้าพเจ้าไว้

ล่วงมาอีกปีหนึ่ง (พ.ศ. ๒๒๒๐) ข้าพเจ้ากลับไปรับราชการทหารเรือ ได้มีตำแหน่งเป็นนายเรือตรีประจำกองทหารเมืองเบรสต์ ก่อนที่จะเดินทางไปรับราชการ ข้าพเจ้ามีความประสงค์ที่จะไปเยี่ยมบ้านทางทิศใต้ แต่ทุนติดตัวไม่มีเหลือเลย ถ้าท่านเจ้าวัดดูลุค ซึ่งในขณะนี้เป็นเจ้าคณะเมืองเอคส ไม่เอื้อเฟื้อแล้ว ข้าพเจ้าคงไปไม่ได้ตามความประสงค์จำนงหมาย ก่อนจะเดินทางไป ญาติของข้าพเจ้าผู้หนึ่งซึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้องกัน ไม่มีเงินจะเดินทางกลับไปบ้าน ยากจนถึงต้องหลับนอนกลางแจ้ง ได้มาหาข้าพเจ้า เล่าความยากเข็ญให้ข้าพเจ้าฟัง ข้าพเจ้ามีความสงสารจึงพูดว่า "น้องเอ๋ย พี่มีเงินอยู่ในถุงที่พี่ถืออยู่นี่เท่านั้น ไม่พอที่เราทั้งสองจะเสียค่าโดยสารรถไปได้ พี่ไม่อยากจะละทิ้งน้อง เรามาเดินเท้าไปด้วยกันเถิด เงินที่พี่มีอยู่นั้นคงพอสำหรับเราสองคนที่จะซื้ออาหารมากินได้" พูดเสร็จแล้วเราได้เดินไปด้วยกัน เอาเสื้อชั้นในบรรจุลงในกระเป๋าเสื้อชั้นนอกคนละสองตัว และถือไม้เท้ายาว ๆ คนละหนึ่งอันคล้ายคนที่เดินทางไปนมัสการพระ เราเดินไปจนถึงเมืองเอคสแล้ว ข้าพเจ้าโดยสารรถจากที่นั้นไปเมืองมาร์เซยส์ เพราะว่าข้าพเจ้ามีความละอายเพื่อนฝูงเขาจะล้อว่าเดินเท้ามา สหายเก่า ๆ ทั้งหลายได้มาหาข้าพเจ้าถามว่ามาจากกรุงปารีสด้วยยานพาหนะอะไร ข้าพเจ้าตอบทันทีว่าโดยสารรถประจำทางมานะซิ

พักอยู่ที่เมืองนั้นพอหายเหน็ดเหนื่อยเล้ว ก่อนจะเดินทางไปเมืองเบรสต์ ข้าพเจ้ามีความประสงค์จะไปเมืองทูลองเพื่อกราบลาพี่ชายและอา รุ่งขึ้นภายหลังวันที่ไปถึงเมืองทูลอง ข้าพเจ้าได้พบเชวาลิเอร์เดอะคูร์ทอง ซึ่งได้เลื่อนตำแหน่งเป็นนายเรือตรีเหมือนกัน เวลาที่ผ่านมานั้นทำให้เขามีความกล้าหาญขึ้นมาก เขาไม่ลืมความละอายที่เขาได้รับ เมื่อข้าพเจ้าดูหมิ่นเขาโดยแย่งดาบด้ามเงินมา เขาจึงท้าข้าพเจ้าให้แทงดาบด้วยจนเต็มความพอใจเขา เราได้ชักกระบี่ออกแทงกันที่หน้าวัดในเมืองนั้น ข้าพเจ้าแทงถูกที่ท้องของเขาหนึ่งแผล และที่คอหอยเขาอีกหนึ่งแผล เขาเอากระบี่ของเขาปัดกระบี่ของข้าพเจ้าหลุดจากมือ แต่กระบี่ของข้าพเจ้ายังติดคาอยู่ที่คอของเขา และในทันทีนั้นข้าพเจ้าถูกแทงที่ซี่โครง ข้าพเจ้าต้องถอยหลังไปหลายก้าว กระบี่ก็ไม่มีจะป้องกันตัว พอกระบี่ของข้าพเจ้าหล่นลงจากคอของเขา คูร์ทองก็ก้มลงหยิบกระบี่นั้น เห็นข้าพเจ้าจะโจนเข้าไปแย่ง เขาจึงหันปลายกระบี่ทั้งสองกระบี่นั้นตรงตัวข้าพเจ้าแล้วพูดว่า “อย่ารุกเข้ามา ท่านแพ้ข้าพเจ้าแล้วด้วยว่าอาวุธหลุดจากมือ จงรับเอากระบี่ของท่านคืนไปเถิด ท่านแทงข้าพเจ้ามีแผลสาหัสที่จะรอดตายไปไม่ได้แล้ว แต่ข้าพเจ้าเป็นคนมีสัตย์ไม่มีความพยาบาท” พูดเท่านั้นแล้วเขาล้มลงขาดใจตายในทันใดนั้น ข้าพเจ้าจึงเล็ดลอดหนีไปในฝูงคนที่พากันมาดูการแทงดาบกันนี้

ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าจะมีความตื่นเต้นมากเพียงไรในเวลานั้น ก็เว้นเสียมิได้ที่จะต้องชมความเมตตากรุณาของเชวาลิเอร์เดอะคูร์ทองที่ยับยั้งใจไม่แทงให้ข้าพเจ้าตายไปตามกัน ถ้าเขาต้องการจะปลดชีวิตข้าพเจ้า ก็เลือกที่แทงได้โดยง่าย แต่เกียรติคุณความดีของเขาได้ระงับ

ฆาตกรรมนี้ไว้ได้ ในขณะที่ข้าพเจ้าสงบอารมณ์นั่งเขียนบันทึกความจำนี้อยู่ ข้าพเจ้าเห็นว่าคนๆนี้มีใจดีประเสริฐอย่างยิ่ง ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าได้แทงดาบกับเขาเพื่อป้องกันชีวิตตัวเอง ก็มีความเสียใจเหลือเกินที่ได้ปลงชีวิตศัตรูที่มีใจเมตตากรุณาถึงปานฉะนี้

การแทงดาบในท่ามกลางสาธารณชนเช่นนี้ ใครจะอวดดีว่าข่าวจะไม่ถึงหูขุนศาลตุลาการไปไม่ได้ แต่คนโดยมากมีใจช่วยให้ข้าพเจ้าพ้นความผิด หาได้ระบุชื่อข้าพเจ้าว่าได้แทงคนตายไม่ กลับไปใส่ความคนที่ใครไม่รู้จักคนหนึ่ง ส่วนบิดาของคูร์ทองซึ่งมีความเศร้าสลดใจเป็นอันมากนั้น ได้ใช้คนไปสืบความเท็จจริงที่ตำบลที่แทงดาบกันนั้น และเมื่อได้ทราบว่าการแทงดาบนั้นได้แทงกันถูกต้องตามข้อบังคับทุกประการ ท่านจึงไม่นำคดีขึ้นสู่ศาล ถ้านายทหารที่บังคับให้ข้าพเจ้าคืนกระบี่ด้ามเงินให้แก่คูร์ทอง ได้ทำความปรองดองให้เราคืนดีกันดังที่ข้าพเจ้าได้ปรารภไว้ในเบื้องต้นแล้ว เหตุการณ์อันน่าเสียใจนี้คงไม่มีขึ้นได้เป็นแน่

เมื่อแผลที่โครงของข้าพเจ้าหายดีแล้ว ข้าพเจ้าก็เดินทางไปเมืองเบรสต์ นึกเสียว่าเรื่องนี้คงจะสงบเงียบไปเอง แต่อย่าหลงไปว่ามนุษย์ที่เกิดมานี้จะพ้นศัตรูที่ซ่อนตัวอยู่ข้างหลังได้ ตัวข้าพเจ้าเองหารอดพ้นไปได้ไม่ มีปุถุชนผู้หนึ่งชื่อ พูรคส์ ซึ่งข้าพเจ้าไม่เคยทำคุณความดีหรือประทุษร้ายเลย ได้เขียนจดหมายไปเรียนท่านอัครมหาเสนาบดี ม. โคลแพรต์ ว่าข้าพเจ้าได้แทงดาบกันกับ เชวาลิเอร์เดอะคูร์ทอง และผู้ที่กล่าวนามมาข้างหลังนี้ถูกแทงตาย ท่านอัครมหาเสนาบดี ซึ่งมีความปรารถนาอย่างยิ่งที่จะถนอมใจ ไพยิพเดอะฟอร์บัง

(ซึ่งเป็นอัยการ ผู้บังคับการกองทหารม้าแม่นบึนและญาติของข้าพเจ้า) ได้บอกความนี้ให้อัยการทราบว่ามีคนมากล่าวโทษข้าพเจ้า และท่านจะเว้นเสียมิได้ที่จะมีคำสั่งให้จับตัวข้าพเจ้า หน้าที่ของอัยการนั้นก็มีแต่จะสั่งการไปและบอกให้ข้าพเจ้ารู้ตัวเสียด้วย ท่านอัยการเดอะฟอร์บังได้มีจดหมายบอกความนี้มายังข้าพเจ้า และในคราวเดียวกันนั้นข้าพเจ้าได้รับจดหมายอีกยี่สิบฉบับจากคนต่าง ๆ มีใจความอย่างเดียวกันว่า "เมื่อได้รับจดหมายนี้แล้ว ให้ไปจากเมืองเบรสต์ เปลี่ยนชื่อเสียด้วย เพราะว่ามีคำสั่งให้จับตัวข้าพเจ้า" ข้าพเจ้าทำตามคำแนะนำนี้ และโดยสารรถมากรุงปารีส

โดยเหตุที่พระเจ้าอยู่หัวไม่เคยพระราชทานอภัยโทษแก่ผู้ที่ฝ่าฝืนพระราชบัญญัติห้ามการแทงดาบกันเลย ข้าพเจ้าจึงมีจดหมายเรียนพี่ชายที่อยู่ทางบ้านให้ช่วยสืบสวนข้อความและนำคดีขึ้นศาล ศาลเมืองเอคสได้ตัดสินประหารชีวิตข้าพเจ้า แต่คำพิพากษานั้นไม่บ่งว่าข้าพเจ้าได้แทงดาบกันกับเชวาลิเอร์เดอะคูร์ทอง เมื่อไม่ผิดพระราชบัญญัติห้ามการแทงดาบ ข้าพเจ้าจึงขอพระราชทานอภัยโทษได้ ข้าพเจ้าถูกจำคุกอยู่ที่เมืองเอคสเพียงสองสามชั่วโมงเท่านั้น ศาลก็ปล่อยตัวข้าพเจ้าไปตามกระแสพระบรมราชโองการ ครอบครัวของข้าพเจ้ามีสาเหตุที่จะไม่ให้ข้าพเจ้าอยู่ถิ่นเดิมทางทิศใต้ จึงจัดหาลาให้ข้าพเจ้าตัวหนึ่งเป็นพาหนะให้ไปเสียให้พ้นเพื่อหาทางอาชีพเอาเอง

เมื่อเดินทางไปถึงเมืองลิยอง ข้าพเจ้าพบผู้เดินหนังสือผู้หนึ่งซึ่งเดินทางไปกรุงปารีสอยู่เนือง ๆ ข้าพเจ้าได้ร่วมเดินทางไปกับเขาด้วยเช่นคนอื่น ๆ นักบวชเมืองจาตรส์ ซึ่งเดินทางมาจากเมืองมาร์-

เซยล์ได้ไปกับเราด้วย และมอบหีบสิ่งของไว้กับผู้เดินหนังสือนั้น นักบวชขี่ม้าสีดำงามมาก ข้าพเจ้าขี่ลาเข้าไปใกล้ ๆ สนทนาด้วยและทำความรู้จักไว้

เราทั้งสามได้เดินทางไปด้วยกันสองวัน พักนอนอยู่โรงแรมเดียวกัน แต่รู้สึกว่านอนไม่สบาย และเจ้าของโรงแรมขูดเลือดเนื้อเรามากเกินไป ข้าพเจ้าและท่านนักบวชจึงได้ตกลงกันว่าจะไปหาที่หลับที่นอนต่างหาก แต่จะเดินทางไปกับผู้เดินหนังสือเฉพาะแต่เวลากลางวันเท่านั้น

เมื่อถึงเมืองโคนเวลาเราเดินเข้าประตูโรงแรม เราได้พบคนสองคนแต่งกายเหมือนเสื้อแบบนายทหาร เขาได้มารับประทานอาหารด้วยกันกับเรา และเขาถามเราว่าจะไปเมืองไหน ครั้นเขาทราบว่านักบวชได้มอบหีบสิ่งของไว้กับผู้เดินหนังสือ เขาจึงรับอาสาว่าจะช่วยขนหีบนั้นไปให้ บอกว่าจะบรรทุกหีบนั้นไว้บนท้ายอานม้าของเพื่อนของเขาก็ได้ เขารู้จักหนทางไปกรุงปารีสดี และขี่ม้าเก่งด้วย ถ้าไปด้วยกันก็จะถึงเร็วเข้าอีก นักบวชขอบใจที่เขามาเอื้อเฟื้อ แต่เมื่อเขาเห็นว่าเรามีความประสงค์จะเดินทางไปกับผู้เดินหนังสือดังเดิม คนทั้งสองนั้นจึงมาสมทบเข้าพวกเดินทางไปด้วย เราได้ไปนอนค้างคืนด้วยกันที่เมืองพริอาร์ รุ่งขึ้นเราหยุดรับประทานอาหารกลางวันที่เมืองโนจังต์ และจะไปนอนที่เมืองมองตาร์จีส ผู้เดินหนังสือนั้นมาช้า ๆ เพราะว่าต้องจูงม้าที่บรรทุกหีบสิ่งของด้วย เราสี่คนจึงมาได้เร็วกว่าประมาณสักร้อยเส้นจะถึงเมืองมองตาร์จีส คนที่แต่งเครื่องแบบนายทหารสองคนนั้นชวนให้เราไปทางถนนแคบ ๆ ถนนหนึ่ง บอกว่า

เป็นที่ลัดเข้าป่าไม้จะถึงเมืองมองตาร์จีสได้เร็ว เราเห็นชอบ ตามเขาไปโดยที่ไม่มีความสงสัยอย่างหนึ่งอย่างใดเลย พอเราย่างเข้าไปในถนนนั้น คนที่แต่งเครื่องแบบนายทหารคนหนึ่งเร่งม้าเข้าไปเคียงกันกับม้าของท่านนักบวช และอีกคนหนึ่งรั้งบังเหียนม้าของเขาหยุดอยู่ข้างหลังเรา พอถึงทางโค้งของถนนข้าพเจ้าเหลียวหน้ามาเห็นคนที่หยุดอยู่นั้นตรวจดูว่าชนวนกระสุนบืนสั้นของเขานั้นเรียบร้อยดีอยู่หรือ

เมื่อเห็นด้วยตาดังนั้นแล้ว ข้าพเจ้าไม่มีความไว้วางใจคนทั้งสองนั้นอีกต่อไป พอเขาขี่ม้าเข้ามาใกล้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็เลี่ยงออกห่างไป แล้วควักบืนสั้นของข้าพเจ้าออกมาทำท่าทางตรวจดูว่าจะบรรจุไว้เรียบร้อยดีอยู่หรือไม่ เขาจึงถามข้าพเจ้าว่าทำอะไร ข้าพเจ้าตอบว่าเมื่อเข้ามาในป่าไม้เช่นนี้ ก็จำเป็นต้องเตรียมตัวให้พร้อมไว้ เราเดินทางต่อไปอีกครู่หนึ่ง เห็นคนสองคนนั้นขี่ม้าขึ้นหน้าเราไป ข้าพเจ้าจึงเร่งขับลาของข้าพเจ้าไปใกล้ม้าของท่านนักบวชแล้วพูดกระซิบว่า “เราเดินทางมากับผู้ร้าย เขาคงจะทำโจรกรรมแน่ พระคุณเป็นผู้ที่จะเสียหายมาก ส่วนข้าพเจ้านั้นไม่มีอะไรจะให้แย่งชิงไปได้ เพื่อป้องกันตัวพระคุณควรจะตรวจดูว่าบืนของพระคุณเรียบร้อยดีอยู่หรือ บืนของข้าพเจ้านั้นได้บรรจุไว้เรียบร้อยแล้ว เราควรทำใจดีไว้ถ้าถึงคราวจำเป็นก็ต้องสู้กันเท่านั้น” ท่านนักบวชซึ่งมีนิสัยไม่เป็นนักรบ ได้ยินข้าพเจ้าพูดดังนั้นแล้วตกใจมาก ตัวสั่นขวัญหาย หยิบบืนออกมาดูโดยที่ไม่รู้เลยว่าจะต้องตรวจดูอย่างไร ถ้าเราอยู่ในที่ที่ไม่มีอันตรายเช่นนั้นแล้ว ข้าพเจ้าคงอดหัวเราะไม่ได้ที่แลเห็นหน้าท่านนักบวชซีดขาวไม่มีเลือด อย่างไรก็ดีเพื่อปลอบใจท่าน ข้าพเจ้าพูดว่า

"ถ้าคนทั้งสองที่ขี่ม้าอยู่ข้างหน้าเรา หันมาประทุษร้ายเรา เราจะสู้โดยเต็มกำลัง" เมื่อคนทั้งสองนั้นเห็นว่าเราไม่ไว้วางใจเขา เขาจึงพูดล้อเราต่างๆ นานา ออกจากป่าไม้มาถึงถนนแล้ว มิช้าเราก็มาถึงเมืองมองตาร์จีสก่อนเวลาพลบค่ำ

เรานึกว่าความรำคาญที่เราได้รับจากคนทั้งสองนี้จะยุติลงเพียงนี้ แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ ถึงแม้ว่าคนที่เราไม่รู้จักนี้เห็นว่าเราไม่ไว้วางใจเขา เขาก็หาหลีกเลี่ยงเราไปไม่ ซ้ำมาพูดว่าขอร่วมนอนห้องเดียวกันด้วย เวลารับประทานอาหารเย็นอยู่นั้นเขาล้อเราว่าเป็นคนขลาดกลัวไม่มีมูล และยังมีหน้ามาขอเป็นผู้ขนหีบสิ่งของของท่านนักบวชอีกครั้งหนึ่ง ท่านนักบวชเกือบจะใจอ่อนยอมตามคำขอเสียหลายครั้งแล้ว ในที่สุดถึงเวลานอนเราสี่คนได้ห้องนอนห้องหนึ่งแต่มีเพียงสามเตียงเท่านั้น ข้าพเจ้านอนหลับสนิทที่เดียว แต่ท่านนักบวชซึ่งความกลัวเข้าครอบงำ หลับตาลงไม่ได้เลย

สองชั่วโมงภายหลังอ้ายโจรคนหนึ่งนึกว่าเราคงจะหลับสนิทแล้ว ลุกขึ้นตีเหล็กไฟ ท่านนักบวชขากเสมหะทำท่าทีว่ายังตื่นอยู่ อ้ายโจรสองคนตะโกนถามว่ายังไม่หลับหรือแล้วบ่นว่า "ใครจะนอนหลับได้ ถ้ากระแอมดังๆ เช่นนี้อยู่ตลอดคืน" ท่านนักบวชมีความกลัวเหลือเกิน ร้องเรียกข้าพเจ้าหลายครั้ง แต่เห็นว่าข้าพเจ้ายังจะนอนอยู่เรื่อยๆ ท่านจึงลุกขึ้นปลุกข้าพเจ้าพูดว่า "รีบออกไปจากห้องนี้เถิด ไปหาผู้เดินหนังสือดีกว่า เพราะว่าคนสองคนนี้แสดงอาการกิริยาไม่ดีแก่เราเลย" เมื่ออ้ายโจรสองคนนั้นเห็นแน่ว่าเราสงสัยเขา มันจึงไม่ได้เซ้าซี้เราอีกต่อไป เราตื่นขึ้นแต่เช้าตรู่ รีบเดินทางต่อไป ล่วงมา

สี่วันเราก็ถึงกรุงปารีส ต่างคนต่างอวยชัยให้พรลากันแล้ว ต่างก็มุ่งไปหาทางอาชีพของตน

เวลานั้นพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ในท่ามกลางกองทัพ พวกเสนาบดีก็โดยเสด็จด้วย สิ่งที่ร้ายนั้นเงินของข้าพเจ้าคงจะหมดลงในเวลาที่ต้องรอคอยเสนาบดีกระทรวงการทหารเรืออยู่ ม. บองตองส์มหาดเล็กห้องพระบรรทมและเพื่อนดีของข้าพเจ้า รับสัญญาว่าจะช่วยให้ข้าพเจ้าได้เข้ารับราชการทหารเรือดังเดิม และให้ไปประจำการที่กองทหารเมืองทูลอง จะได้อยู่ใกล้บ้านเดิมทางทิศใต้เป็นแน่ เมื่อเห็นว่า ม. บองตองส์ให้คำมั่นสัญญาเช่นนั้น ข้าพเจ้าจึงนำลาไปขายได้เงินมาพอสำหรับที่จะเดินทางไปเมืองทูลอง วันหนึ่งก่อนจะเดินทางไป ข้าพเจ้าเดินผ่านไปทางตำบลลาเครฟ ข้าพเจ้าเห็นเจ้าหน้าที่นำคนสามคนที่ทำโจรกรรมไปประหารชีวิต ข้าพเจ้าจึงแวะเข้าไปยืนดูเขาประหารชีวิตนักโทษเหล่านั้น ข้าพเจ้าจำได้ว่านักโทษคนหนึ่งนั้น คืออ้ายโจรคนหนึ่งในสองคนที่เดินทางมากับท่านนักบวชเมืองจาตร์ส์ และข้าพเจ้าที่จำได้แม่นยำนั้น เพราะว่าเห็นแผลเป็นที่คาง ซึ่งมันบอกเราว่าแผลนั้นมันได้รับเวลาถูกกระสุนปืนเมื่อทำสงครามครั้งหนึ่ง เคราะห์ดีจริง ๆ ที่เราทั้งสองรอดพ้นอันตรายมาจากอ้ายโจรสองคนนั้นได้ เมื่อข้าพเจ้าได้ทราบว่าโจรสองคนนี้มีพรรคพวกตั้งสามสิบหกคน ข้าพเจ้าจึงพยายามไปตามหาท่านนักบวช เพื่อเล่าให้ท่านฟังว่า เรารอดตายมาได้อย่างไร แต่ข้าพเจ้าหาตัวท่านไม่พบ และตั้งแต่นั้นมาก็ไม่ได้เห็นท่านอีกต่อไป

ข้าพเจ้าได้ส่งข่าวให้ครอบครัวของข้าพเจ้าทราบว่า ม. บองตองส์ได้ช่วยเหลือให้ข้าพเจ้าได้เข้ารับราชการทหารเรือประจำกองทหาร

เมืองทูลอง เพื่อถนอมน้ำใจบิดาของเชวาลิเอร์เดอะคูร์ทอง และสนองคุณเขาที่ได้มีน้ำใจดีไม่เอาความข้าพเจ้า ครอบครัวของข้าพเจ้าได้จัดการสับเปลี่ยนตัวให้ข้าพเจ้าไปประจำการกองทหารเรือที่เมืองเบรสต์ แทนพี่ชายของข้าพเจ้าคนหนึ่งที่เป็นนายเรือตรีเหมือนกัน เพราะว่าพี่ชายคนนี้ก่อความระหองระแหงขึ้นบ่อย ๆ ที่เมืองเบรสต์จะรับราชการอยู่ที่นั้นไม่ได้ โดยเหตุที่พี่ชายคนนี้อายุไล่เลี่ยกันและสูงเท่าๆกัน จึงไม่มีใครรู้สึกว่าสับเปลี่ยนตัวกัน ข้าพเจ้าจึงเข้ารับราชการทหารที่เมืองเบรสต์ ครั้นไปถึงกองทหารก็ได้รับคำสั่งให้ผึกหัดพลทหาร ถึงแม้ว่าการผึกหัดนั้นจะลำบากใจเพียงไร ข้าพเจ้าก็ตั้งใจทำไปตามหน้าที่จนผู้บังคับการมีความพอใจ

ข้าพเจ้าได้ประจำอยู่ที่เมืองเบรสต์ประมาณสองปีเศษแล้วย้ายไปประจำการที่เมืองรอชฟอร์ต จากเมืองนั้นได้ลงเรือไปในกองเรือรบซึ่งอยู่ในบังคับบัญชาของนายพลเรือตรีคองต์เดสเตรส์ ได้ไปแวะที่เกาะเล็กเกาะน้อยแถบฝั่งทวีปอเมริกา หยุดที่คอริโส ซังตมาร์ทและคาร์ตาเจน เมื่อเลิกสงครามกับประเทศสเปญแล้ว มาร์ควิสเดสเตรส์ บุตรชายนายพลเรือตรีผู้บัญชาการ มีความประสงค์จะไปเที่ยวในเมืองนี้ ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ตามไปด้วยผู้หนึ่ง ผู้ว่าราชการเมืองคาร์ตาเจนได้เลี้ยงอาหารเราด้วยภาชนะเครื่องใช้สอยงามมาก แต่อาหารนั้นมีน้อยอดเหมือนกินแจ ฉะนั้นบ่วยการที่เลี้ยงดูเช่นนี้ การรับรองตามประเพณีสเปญนั้นไม่มีโอชารสเสียเลย

เราทั้งหลายมีความประหลาดใจมากที่เห็นรูปร่างช้อนส้อมชั้นหนึ่งนั้นใช้ได้ทั้งตักและจิ้มอาหาร ปลายหนึ่งเป็นรูปช้อน อีกปลาย

หนึ่งเป็นรูปส้อม เพราะเหตุฉะนั้น เวลารับประทานอาหารต้องพลิกแพลงส้อมช้อนนั้นกลับไปกลับมา ที่วิตถารอีกอย่างหนึ่งนั้นก็คือ ภาชนะที่ใส่อาหารชั้นหนึ่งนั้นใหญ่เท่ากันกับจานสี่ใบของเรา ข้าพเจ้าจึงสอบถามว่าเหตุไรชาวสเปญจึงใช้จานใหญ่และหนักเช่นนี้ เขาบอกว่า มีกฎหมายห้ามไม่ให้อุปราชและผู้ว่าราชการเมืองแถบนี้นำเงินตราเข้าไปในประเทศสเปญเวลากลับไป แต่จะนำภาชนะทำด้วยเงินเข้าไปสักเท่าไรก็ได้ เหตุฉะนั้น เขาจึงค้ากำไรด้วยประการฉะนี้

ในขณะที่เรือทอดสมออยู่แถบฝั่งทะเลนี้ เราได้สังเกตเห็นว่าเวลาบ่าย ๑๖ นาฬิกาทุกวัน มีพายุฟ้าแลบมาจากขอบทะเล แล้วอสนีบาตตกลงมาทำให้บ้านเรือนหักพัง คองต์ เดสเตรสต์ ซึ่งเคยมาที่นี่เอาบืนใหญ่ยิงไป พายุก็สงบลงได้ คราวนี้ท่านให้เอาบืนใหญ่ยิงไปอีก ชาวสเปญรู้สึกพิศวงมากที่แลเห็นว่า เมื่อยิงบืนไปได้สองสามนัดแล้วพายุก็สงบลง เขาไม่ทราบว่าเหตุไรพายุจึงสงบลงได้ เลยนึกว่า เรามีอภินิหาร เขามีความตระหนกตกใจมาก เราต้องอธิบายหลายหนหลายครั้งว่าไม่มีอะไรผิดไปกว่าเหตุผลแห่งธรรมชาตินั้นเอง

จากเมืองคาร์ตาเจนเราได้ไปเมืองคูอาโว ซึ่งเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ของชาวฝรั่งเศสหรือพวกสลัด หมู่บ้านนี้ตั้งอยู่บนเกาะซังต์โทมังค์ เมื่อมาถึงน่านน้ำท่าเรือนี้เราได้เห็นเรือค้าขายฝรั่งเศส ๒๕ ลำ เกยหาดห่างจากฝั่งเพียง ๒๐ วา เราได้ทราบว่าพายุได้ซัดเรือเหล่านั้นเข้าไปพายุนี้แรงเหลือเกิน จนบรรดาเรือที่จอดอยู่ในที่นั้นหลุดจากสมอไปทั้งสิ้น เว้นแต่เรือรบหลวงลำหนึ่ง ซึ่ง ม. เดอะคัวน์ส์ เป็นผู้บังคับการ เพราะว่าเรือลำนี้มีสายโซ่และสมอแข็งแรง จึงหาได้ถูกพัดไปเกยฝั่งไม่

ตามปรกติพายุหรือลมสลาตันแถบทะเลนี้แรงมาก ต้นไม้ถูกถอนไปทั้งรากหลายต้น และหลังคาตึกสร้างด้วยศิลาก็ถูกพัดปลิวไปหลายหลัง

ที่เกาะนี้เราพบพวกสลัดที่มาปล้นเมืองมาเรไคลล์ ซึ่งตั้งอยู่บนดินแดนประเทศสเปญใหม่ เขาปล้นได้เงินเหรียญมาเป็นอันมาก เราได้เล่นการพนันกับพวกสลัดเหล่านี้ วันหนึ่งหัวหน้าโจรสลัด ชื่อ คราวองต์ ได้เล่นทอดลูกเต๋ากับมาร์ควิส เดสเตรส์ โจรสลัดเล่นได้หมื่นเหรียญ มาร์ควิส เดสเตรส์ ต้องบอกเลิกไม่เล่นด้วยอีกต่อไป ถึงแม้ว่าเขาเป็นคนมั่งมี แต่รู้ตัวทันว่าสู้นักเลงการพนันไม่ได้ โจรสลัดนั้นคงมีเงินตั้งสองแสนเหรียญแน่

เมื่อเรือจอดอยู่ที่ฝั่งทะเลนี้ เราได้เห็นจระเข้ตัวหนึ่งว่ายน้ำมา มองเห็นสันหลังได้ชัดเจน ข้าพเจ้าอยากจับมัน จึงลงเรือเล็ก ๆ ตามมันไป นักบวชที่อยู่ประจำเรือรบลำนี้ขอลงเรือไปกับข้าพเจ้าด้วย มิช้าท่านก็มีความเสียใจที่ตามข้าพเจ้าไป เพราะว่าจระเข้นั้นหนีเข้าไปในป่าแสมที่งอกตามชายฝั่งทะเล พอเราตามมันเข้าไป เราถูกยุงมีพิษไล่กัด ท่านนักบวชมีแต่เสื้อยาว ไม่มีกางเกงเหมือนพวกเรา จึงถูกยุงกัดบวมไปทั้งตัว เราต้องเอาเหล้าชโลมตัวท่านและกอกเลือดออกด้วย ท่านต้องนอนอยู่ในเตียงสิบห้าวันจึงหาย ข้าพเจ้าเชื่อว่าตลอดอายุขัยของท่านนักบวชรูปนี้ ท่านคงจะไม่ลืมคุยเรื่องล่าจระเข้เลย ส่วนข้าพเจ้านั้นไม่เป็นอะไรมา ถูกกัดที่หน้าและมือเท่านั้น

เราออกจากเมืองคูอาโวไปฝั่งดินแดนประเทศสเปญใหม่ พอมาถึงที่นี่ลมตะวันออกเปลี่ยนเป็นลมตะวันตกเฉียงใต้ แต่กระแสน้ำไหลไปทางทิศตะวันออก ลมนี้พัดพาเรือแล่นไปตามฝั่งแล้ว เราไปทอด

สมออยู่ที่แหลม ทราค ซึ่งบังอ่าวใหญ่แลดูงามนักหนา ชาวสเปญซึ่งมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นี่ ถึงแม้ว่าเป็นเจ้าของท้องที่และทำสงครามกับเราได้สงบลงแล้วก็จริง แต่เขาไม่ยอมรับรองเรา หรือส่งเสบียงอาหารให้ เราจึงลงเรือเล็กไปยังเกาะหนึ่ง เพื่อล่าสัตว์และตัดไม้มาทำฟืน พวกนายทหารเรือที่ไปด้วยกันมีจำนวนประมาณสามสิบคน เราได้เอาปืนยิงนกหลายนัด ในทันใดนั้นเราได้ยินเสียงอึกทึกครึกโครม ประหนึ่งกองทัพยกมาประชิดเรา เราได้วิ่งมาเข้าแถวเตรียมตัวต่อสู้ เพราะว่าไม่ทราบแน่ว่าเสียงอะไรที่ดังก็กก้องใกล้เข้ามาทุกที เราได้ปรึกษาหารือกันแล้ว ตกลงใจว่าจะต้องหนีต่างคนต่างรีบลงเรือ แต่ในทันทีนั้นนายทหารอเมริกันผู้หนึ่ง ซึ่งอยู่ในที่นั้นเห็นเราวิ่งหนี จึงหัวเราะเยาะเรา แล้วร้องตะโกนมาว่า "ตามข้าพเจ้ามาเถิด เสียงที่ท่านได้ยินนั้นคือเสียงลิง" จริงตามเขาบอกเรา

เมื่อเราได้ยินนายทหารอเมริกันตะโกนมาเช่นนั้น เราก็เดินบุกป่าเข้าไป และเราได้แลเห็นลิงฝูงหนึ่งมากกว่าพันตัว เราวิ่งไล่มันและฆ่าได้เกือบร้อยตัว นอกนั้นหนีไปได้หรือไปซ่อนตัวอยู่ในป่าทึบ ข้าพเจ้ายังไม่เคยเห็นลิงใหญ่เช่นนี้เลย มันมีขนสีแดง หน้าโต และเครายาว ตัวหนึ่งหนักกว่า ๕๐ ชั่ง พวกกะลาสีกินเนื้อมันและพูดว่ารสดีมาก เวลาเราอยู่บนบกงูตัวหนึ่งยาวประมาณ ๔ วา และลำตัวกว้าง ๖ นิ้ว ได้เลื้อยเข้าไปในเรือทางหางเสือเรือของ เซวาลิเอ เดอะฟลาคูรต์ เลอะเพรต ถึงแม้ว่ามันขู่เข้าหูคนถือท้าย แต่คน ๆ นี้ไม่ระแวงว่าเสียงนั้นมาจากทางไหน และไม่ได้ระวังตัวเลย พอเราลงมาในเรือเซวาลิเอร์ เลอะเพรต เห็นงูตัวนั้นแล้วร้องเอะอะกระโดด

หนีขึ้นบกไป คนที่อยู่ในเรือพากันตกใจ ก็หนีขึ้นบกทั้งสิ้น เว้นแต่คนถือท้ายคนเดียว ชื่อ ครัว นั่งนิ่งอยู่กับที่ เขามีสติดีฉวยถ่อมีขอที่ปลายได้แล้วตีงูตัวนั้นตายคาที่

ถึงฤดูคลื่นลมจัด เห็นว่าจะได้ความลำบากมาก เราจึงแวะเข้าไปที่เกาะมาร์ตินิคแล้วเดินทางกลับประเทศฝรั่งเศส เมื่อถึงเมือง รอช-ฟอร์ตแล้ว ผู้บัญชาการก็สั่งให้ปลดเรือรบออกจากราชการ ข้าพเจ้าจึงลาพักแล้วเดินทางไปพระราชสำนัก เพื่อฟังข่าวดูว่าจะได้เลื่อนตำแหน่งบ้างหรือไม่ ตลอดปีนี้และรุ่งขึ้นอีกปีหนึ่ง ข้าพเจ้าไม่มีงานทำ ได้แบ่งเวลาอยู่ที่พระราชสำนักบ้าง ที่เมืองรอชฟอร์ตบ้าง

เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๕ ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ไปเมืองทูลอง ได้พบเพื่อนที่ชอบกันมาก คือ ท่านเจ้าวัดดูลุค ซึ่งเป็นหลานของท่านเจ้าคณะใหญ่ ท่านได้รับรองข้าพเจ้าด้วยมิตรไมตรีอย่างดียิ่ง ชักชวนให้ข้าพเจ้าไปพักอยู่กับท่าน และเอ็นดูเหมือนหนึ่งว่าเป็นน้องชายของท่านฉะนั้น

ในปีนี้ข้าพเจ้ากับมาร์ควิสเดอะลาปอร์ตได้เข้าประจำการในกองทัพเรือ ซึ่งอยู่ในบังคับบัญชาของ ม. ดูเคส์น ที่จะไปตีเมืองอัลเจร์ พอเรือรบไปถึง เราก็ลงมือระดมยิงเรื่อยไป ทำให้พลเมืองตกใจมาก พระเจ้าแผ่นดินแขก อัลเจริอัง ทรงเห็นว่า จะควบคุมอาณาประชาราษฎรไว้ไม่ได้จึงทรงขอสงบศึก เราบอกว่าจะหยุดรบต่อเมื่อชาวอัลเจริอังยอมปล่อยชาวฝรั่งเศสสี่ร้อยคนที่ได้จับไว้เป็นเชลยศึก ส่วนข้อความในหนังสือสัญญานั้นต่างฝ่ายต่างกำลังจะตกลงกันอยู่แล้ว ชาวตุรกีผู้หนึ่ง ชื่อ เมซามอร์ต ซึ่งมีที่มั่นอยู่ในเมืองนั้นขัดขวางไม่ยอม

ทำไมตรี เขาได้ยุประชาชนให้เป็นกบฏ ได้เข้ายึดตำบลสำคัญต่าง ๆ ได้แล้ว ตั้งตนเองเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พฤติการณ์นี้ละเมิดข้อความที่จะพึงตกลงกันได้ เราจึงทำสงครามต่อไปอีก เราได้ระดมยิงเมืองนี้หนักเข้า พวกแขกอัลเจริอังมีความแค้นเคืองเหลือเกิน ด้วยความพยาบาทมาดร้าย เขาได้จับกงสุลฝรั่งเศสผู้หนึ่งยัดเข้ากระบอกปืนครกใช้เป็นลูกกระสุนปืน ความทารุณหายุติเพียงนี้ไม่ ชาวฝรั่งเศสหลายคนถูกมัดไว้ที่ปลายกระบอกปืนใหญ่ ถูกกระสุนปืนระเบิดเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย จนแขนขาคนเหล่านี้ขาดกระเด็นมาตกบนเรือรบของเรา ภาพอันสยดสยองปราศจากมนุษยธรรม ไม่มีใครสามารถที่จะแสดงให้เราเห็นดีกว่าคนป่าคนเถื่อนแห่งทวีปอัฟริกานั้น

ฤดูกาลที่ล่วงมานี้ไม่เหมาะที่เราจะล้อมเมืองนี้ต่อไปได้นาน กองทัพเรือจึงกลับมาเมืองทูลอง ในระหว่างเวลาที่กำลังสะสมอาวุธยุทธภัณฑ์เพื่อบรรทุกลงเรือไปล้อมอัลเจร์อีกครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ผึกหัดทหารเรือและทหารขว้างลูกระเบิด พระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะเอาชัยชนะแก่พวกแขกอัลเจริอังให้จนได้ จึงมีพระราชกระแสโปรดเกล้า ฯ ให้ท่านมาร์ควิส เดอะเซญเลย์ เสนาบดีกระทรวงการทหารเรือ ไปตรวจพลที่เมืองทูลองด้วยตนเอง เพื่อตระเตรียมการไม่ให้มีสิ่งไรขาดตกบกพร่อง ผู้บัญชาการทหารเรือจึงถือโอกาสนี้จัดการให้ท่านเสนาบดีได้เห็นการผึกหัดทหารขว้างลูกระเบิด ได้มีคำสั่งให้ขุดหลุมและพูนดินเป็นขอบรอบหลุมนั้น และปลูกปะรำสูงห่างออกไปไว้ปะรำหนึ่งสำหรับท่านเสนาบดีจะได้ไปยืนดูการขว้างลูกระเบิด นายพันตรี เรมองทิส์ และข้าพเจ้ายืนอยู่ที่ขอบหลุมนั้นควบ

คุมทหารที่อยู่ในสนามเพลาะ พลทหารผู้หนึ่งได้ขว้างลูกระเบิดเข้าไปตกใกล้ตัวนายพันตรีเรมองทิส์ ๆ จึงกระโดดห่างออกไปหลบพ้นอันตรายได้ ต่อมาอีกครู่หนึ่ง พลทหารอีกคนหนึ่งขว้างลูกระเบิดไม่ลงหลุม ลูกระเบิดมาตกอยู่ที่ใกล้เท้าของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าหยิบลูกระเบิดขึ้นทันทีและขว้างไปทางหลุมนั้น ลูกระเบิดได้ระเบิดก่อนตกดิน สะเก็ดได้กระเด็นถูกหมวกของข้าพเจ้าทะลุเป็นรู เคราะห์ดีเหลือเกินที่ไม่ถูกศีรษะ มิฉะนั้นก็คงไม่รอดชีวิตมาได้ พลทหารคนที่สาม ซึ่งขว้างไม่แม่นเหมือนสองคนก่อนนี้ ได้ขว้างลูกระเบิดไม่ลงหลุมอีก มันตกลงที่พื้นดินห่างจากนายพันตรีเรมองทิส์มาก แต่นายทหารผู้นี้ชะล่าใจว่ารอดตายได้ครั้งหนึ่ง และเห็นข้าพเจ้าหยิบลูกระเบิดที่ตกใกล้ตัวข้าพเจ้าขว้างไป จึงเอาอย่างข้าพเจ้าบ้าง วิ่งไปหยิบลูกระเบิดนั้นขว้างลงไปในหลุม ท่านเสนาบดีได้เห็นการผึกหัดดังที่กล่าวมานี้แล้ว มีความพอใจเป็นอันมาก แต่มีบัญชาสั่งให้หยุดทันที พูดว่าถ้าหัดขว้างลูกระเบิดต่อไปอีกไม่ช้า นายทหารสองคนนี้คงเสียชีวิตแน่

ก่อนออกเรือไปเมืองอัลเจร์ นายทหารเรือหลายนายได้เสนอแผนยุทธวิธีต่าง ๆ นานา เชวาลิเอร์ เดอะเลวี ผู้บังคับการกระบวนเรือรบกระบวนหนึ่ง ได้เสนอความเห็นให้ทำลูกระเบิดขนาดใหญ่สองลูกบรรจุดินดำหนักหกสิบหกหาบ แล้วบรรทุกลงเรือใบเล็กๆ ลำละลูก เพื่อนำไประเบิดทำนบกั้นคลื่น แล้วส่งทหารขึ้นบนฝั่งไปเผาเรือที่อยู่ในท่านั้น ถ้าทำได้ดังนี้ก็ยึดเมืองอัลเจร์ได้ง่าย แต่ ม. ดูเคส์น ซึ่งเป็นผู้บัญชาการทัพเรือ เห็นว่ายุทธวิธีนี้นำความยากลำบากมามาก จึงไม่ได้ทำตามนั้น

เมื่อบรรดาทหารเรือ ทหารขว้างลูกระเบิด และนายทหารสำรองราชการต่าง ๆ ได้ลงไปในเรือรบที่เมืองทูลองนั้น ข้าพเจ้าได้ลงไปประจำอยู่ในเรือของบุตรชาย ม. ดูเคส์น กองเรือรบหลวงขนาดใหญ่ ซึ่งไพยิฟเดอะโนไอลส์ เป็นผู้บัญชาการ และคองต์ดูลุคซึ่งเป็นผู้บังคับการเรือรบหลวงลำหนึ่งก็ได้รับคำสั่งให้ไปล้อมเมืองอัลเจร์ด้วย โดยเหตุที่ยุทธวิธีที่ข้าพเจ้าเล่ามาข้างบนนี้ถูกเลิกล้ม พวกนายทหารสำรองราชการจึงไม่มีหน้าที่อะไร ข้าพเจ้าไม่ชอบอยู่เฉย ๆ มีความละอายที่อยู่นิ่ง ๆ และปลอดภัยในขณะที่บรรดาสหายคนอื่น ๆ ต้องทำหน้าที่ทหารและผจญกับอันตรายต่าง ๆ ข้าพเจ้าจึงอ้อนวอนนายพันตรี เรมองทิส์ ขออนุญาตให้ข้าพเจ้าตามเขาไปด้วย นอกจากมีความประสงค์ที่จะมีงานทำ ข้าพเจ้ามีความมุ่งหมายที่จะศึกษาการทำสงครามและชินกับอันตรายด้วย นายพันตรี เรย์มองทิส์ ซึ่งเป็นสหายสนิทคนหนึ่งของข้าพเจ้าได้อนุญาตตามคำขอร้อง ข้าพเจ้าจึงไปไหนไปด้วยกับนายทหารผู้นั้น

คองต์ดูลุคมีความพอใจมากที่ข้าพเจ้ามีความตั้งใจดี และทราบว่าอาหารในเรือที่ข้าพเจ้าประจำอยู่นั้นคงจะไม่ดีพอ ท่านจึงส่งเรือเล็กของท่านไปรับข้าพเจ้าทุกเวลาเช้าและเลี้ยงดูให้อิ่มหนำสำราญใจ เพื่อทำให้ท่านเบิกบานใจ และแสดงความกตัญญูที่ท่านได้มีความกรุณาแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้เล่าเหตุการณ์ที่ข้าพเจ้าได้ประสบมา เมื่อวันก่อนโดยถ้วนถี่ ได้เรียนให้ท่านทราบว่ามีคนเจ็บคนตายเท่านั้นเท่านี้คน นายทหารเรือสองคนที่นั่งพังอยู่ในที่นั้น คงจะมีความสงสัยถ้อยคำของข้าพเจ้า หรือจะลองพิสูจน์ความเท็จจริงประการหนึ่งประการใดก็ตาม

ได้ขอให้ข้าพเจ้าพาเขาไปด้วย ข้าพเจ้าพูดว่า "ยินดีอย่างยิ่งที่จะพาท่านไป ขอให้ท่านเตรียมตัวไว้ให้พร้อมในวันรุ่งขึ้นเถิด"

ในวันนั้น ดูเคนมีคำสั่งให้ระดมยิงเมืองอัลเจร์ และส่งเรือบรรทุกลูกระเบิดเข้าไปใกล้ฝั่ง แต่ให้อยู่ห่างจากระยะกระสุนปืนของแขกอัลเจริอัง เวลาเย็นข้าพเจ้าใช้คนไปบอกนายทหารเรือสองคนที่สงสัยถ้อยคำของข้าพเจ้าว่าอย่าลืมมาลงเรือข้าพเจ้าในวันรุ่งขึ้น นายทหารสองคนนั้นมาตามนัดหมาย ข้าพเจ้าพาลงไปในเรือที่บรรทุกลูกระเบิดที่อยู่ใกล้ฝั่งที่สุดลำหนึ่ง เราได้พบบรรดานายทหารอื่น ๆ นั่งรับประทานอาหารอยู่โดยไม่อินังแก่เสียงปืน และเกรงกลัวกระสุนปืนที่ผ่านมาเลย ข้าพเจ้านั่งลงรับประทานอาหารกับนายทหารเหล่านั้นด้วย เสียงปืนดังมากขึ้นและกระสุนปืนเฉียดมาถี่เข้า เราก็นั่งเฉย ๆ อยู่ แต่มิช้าข้าพเจ้าได้ยินเสียงนายทหารเรือสองคนนั้นบ่นพึมพำและมีสีหน้าตกอกตกใจมาก ข้าพเจ้าเอาหูทวนลมแกล้งทำไม่เข้าใจว่าเขาพูดว่ากระไร ในที่สุดเขาคงเห็นว่าเกี่ยวกันกับความตายมากอยู่และล้อกันมากเกินไปเสียแล้ว เขาจึงพูดว่า "พอแล้ว ถอยไปจากที่นี่เถิด ความอยากรู้อยากเห็นของข้าพเจ้านั้นได้สมหวังแล้ว ที่นี่เต็มไปด้วยความอันตราย ยิ่งสำหรับคนที่ไม่มีหน้าที่แล้ว ก็ยิ่งมีอันตรายมากทีเดียว"

ถึงแม้ว่าเราได้ระดมยิงเมืองอัลเจร์ด้วยปืนใหญ่ทำความเสียหายมาก แต่พวกแขกอัลเจริอังก็ยังต่อสู้อยู่แข็งแรง ม. ดูเคนได้ส่งเรือบรรทุกลูกระเบิดสี่ลำเข้าไปใกล้ ๆ ให้แล่นเป็นกระบวนรูปพระจันทร์ครึ่งซีกเข้าไป พวกนายและพลทหารเรือ ซึ่งใช้นวมเป็นที่กำบังตัวได้ขว้างลูกระเบิดเข้าไปในเมือง นอกจากเรือสี่ลำนี้ ยังมีเรืออื่น ๆ

อีกหกลำมีบี้นพร้อมตามไปด้วย ต่อจากนั้นยังมีเรือรบหลวงขนาดใหญ่อีกสี่ลำคุมไปข้างหลัง

เรือบรรทุกลูกระเบิดสี่ลำนั้นมีบี้นครกลำละหนึ่งกระบอก บี้นนี้ใช้กระสุนมีรูสำหรับบรรจุเชื้อเพลิงด้วย เราได้รับคำสั่งให้เข้าไปใกล้ทำนบกั้นคลื่น ซึ่งอยู่ในระยะบี้นเล็กของศัตรู และให้ยิงกระสุนนั้นลงไปในเรือของแขกอัลเจริอัง เพื่อไฟจะได้ไหม้เรือเหล่านั้นให้จมลงไป

นายพันตรี เรย์มองทิส์เบี้นผู้ที่จะไปทำการนี้ ข้าพเจ้าได้ลงไปในเรือลำเดียวกัน พอเรายิงบี้นครกไปครั้งแรก ศัตรูได้ใช้บี้นใหญ่และบี้นเล็กยิงมาทางเรือของเรา ถูกทหารเรือบาดเจ็บหรือตายห้าคน พวกทหารเรือมีความตกใจมาก นอนลงราบในท้องเรือ เราจะสั่งอย่างไรก็ไม่ลุกขึ้น

นายพันตรี เรย์มองทิส์และข้าพเจ้าต้องชักกระบี่ออกขู่ว่าถ้ายังขัดขืนคำสั่งไม่ยอมรบ เราจะปลดชีวิตเสีย พวกทหารเรือเกรงว่าเราคงแทงให้ตายจริง จึงอ่อนน้อมเชื่อฟังคำสั่ง ข้าพเจ้าได้ไปยึดหางเสือถือท้ายเรือเอง เพราะว่านายท้ายเรือได้ถูกกระสุนบี้นตายเสียแล้ว เราช่วยกันถอยเรือออกไปพ้นจากระยะกระสุนบี้นได้ นายพันตรีเรย์มองทิส์พบข้าพเจ้าที่ไหนก็ขอบใจข้าพเจ้าเสมอ ที่ได้ตัดสินใจเด็ดขาดนำเรือมาพ้นอันตรายในคราวนั้น กระสุนบี้นครกของเรานั้นไม่ได้ทำความเสียหายแก่ศัตรูมากนัก และโดยเหตุที่เราได้รับความอันตรายจากกระสุนบี้นของศัตรูมากกว่า ม. ดูเคนจึงไม่เห็นเบ็นการจำเบ็นที่จะส่งเรือเข้าไปใกล้ฝั่งอีก

แต่นั้นมาเราได้ระดมยิงเมืองอัลเจร์หนักเข้า และคนบ่าคนเถื่อนเหล่านั้นก็ยิงบึ้นใหญ่ตอบแทนทุกคราว คริสต์ศาสนิกชนที่ถูกมัดไว้ที่ปลายกระบอกบึ้นใหญ่ก็ถูกกระสุนบึ้นตายลงเป็นอันมาก ข้าพเจ้าจะเว้นเสียมิได้ที่จะไม่เล่าความกตัญญูกตเวทีของต้นหนเรืออัลเจริอังผู้หนึ่ง คน ๆ นี้เชวาลิเอร์เดอะเลวีได้เคยจับมาไว้เป็นเชลยศึก แต่ได้รับความเมตตากรุณาจากนายทหารเรือฝรั่งเศสทั้งหลายเป็นอันมาก เวลาที่แขกอัลเจริอังประทุษร้ายคริสต์ศาสนิกชนนั้น เขาอยู่ที่เมืองอัลเจร์ ได้เป็นพยานที่รู้เห็นเหตุการณ์ทารุณร้ายกาจดังที่ข้าพเจ้าจะเล่าต่อไปนี้

ม. จัวเซอล นายทหารเรือที่อยู่ใต้บังคับบัญชาของเชวาลิเอร์เดอะเลวี ได้ถูกจับเป็นเชลยศึก และต้องคำพิพากษาให้มัดไว้ที่ปลายกระบอกบึ้นใหญ่ ต้นหนเรืออัลเจริอังเห็น ม. จัวเซอล จำได้ว่าเคยชอบกันมา จึงได้ขอร้องให้ยกโทษ ม. จัวเซอล และขอประกันตัวไป แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ เขาจึงวิ่งเข้าไปกอด ม. จัวเซอล และร้องบอกทหารบึ้นใหญ่ว่า "จุดชนวนยิงไปเถิด เมื่อข้าพเจ้าช่วยผู้มีพระคุณของข้าพเจ้าไม่ได้แล้ว ตายตามกันไปดีกว่า" พระเจ้าแผ่นดินแขกอัลเจริอังทอดพระเนตรเห็นดังนั้น ก็มีพระทัยอ่อน จึงพระราชทานอภัยโทษแก่นายทหารเรือฝรั่งเศสผู้นั้น แน่นอนทีเดียวเมตตาคุณเช่นนี้ย่อมมีไม่เลือกว่าในประเทศใด ๆ และย่อมข่มดวงจิตของมนุษย์ที่นับว่าทารุณที่สุดได้ ในที่สุด ม. จัวเซอลได้กลับมาประเทศฝรั่งเศส และยังได้รับราชการอยู่อีกเป็นเวลานาน เขาได้เล่าข้อความที่ข้าพเจ้าจดลงไว้ในบันทึกนี้

ถึงฤดูกลื่นลมจัดกองทัพเรือจะอยู่ที่นั่นต่อไปไม่ได้ เราจึงชักใบแล่นกลับประเทศฝรั่งเศส ทิ้งเมืองอัลเจริอังที่สลักหักพังไว้ และเต็มไปด้วยคนเจ็บคนตายเป็นอันมาก ถึงแม้ว่าในขณะที่ถูกระดมยิงนั้น แขกอัลเจริอังมีความทรหดอดทนมากก็จริง แต่คงมีความวิตกมากว่าเราคงจะยกทัพกลับมาล้อมอีกเป็นครั้งที่สาม จึงแต่งราชทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าอยู่หัวของเรา สงครามจึงได้สงบลงด้วยประการฉะนี้

เมื่อกองทัพเรือกลับมาถึงเมืองทูลอง และปลดอาวุธยุทธภัณฑ์ออกจากเรือแล้ว พวกนายทหารก็พากันไปหาความสนุกเพลิดเพลินที่พึงมีในฤดูหนาว และพักผ่อนร่างกายที่ได้รับความเหน็ดเหนื่อยมาตลอดเวลาสงคราม ส่วนตัวข้าพเจ้านั้นไม่มีความประสงค์อะไรยิ่งไปกว่าจะไปสู่นครหลวง เผื่อว่าจะได้บำเหน็จความชอบตามสมควร แต่ไม่มีเงินทุนเหลือเลย อันเป็นอุปสรรคขัดขวางความตั้งใจของข้าพเจ้า ถ้าคองต์ดูลุคไม่เอื้อเฟื้อแล้ว ข้าพเจ้าก็คงไปไม่ได้เป็นแน่ เมื่อท่านได้ทราบภาวะของข้าพเจ้าแล้ว ท่านได้เรียกข้าพเจ้าไปหาและพูดว่า "น้องเอ๋ย อย่าวิตกไปเลย พี่จะออกเงินค่าเดินทางให้" เราทั้งสองจึงเดินทางไปด้วยกัน เมื่อถึงพระราชสำนักแล้ว ในเวลาไม่ช้าข้าพเจ้าก็ได้รับพระราชทานเลื่อนยศเป็นนายเรือโท

ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ไปเมืองรอชฟอร์ต เพื่อตระเตรียมจัดเรือที่จะพามาร์ควิสเดอะตอร์สีย์ไปประเทศโปรตุเกส ท่านผู้นี้ได้รับพระราชทานตราตั้งเป็นอัครราชทูตไปในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระเจ้าคอนเปโดร

เวลาข้าพเจ้าเดินทางไปเมืองรอชฟอร์ตนั้นอากาศหนาวเหลือเกิน ก่อนจะถึงเมืองบลัวส์ ถนนเต็มไปด้วยน้ำแข็ง ม้าเช่าที่ข้าพเจ้าขี่นั้นได้ลื่นตกร่องล้อรถในถนนล้มลงหลายครั้ง แต่มันไม่บาดเจ็บเลย เมื่อมันล้มลงครั้งสุดท้าย ปากของมันกระแทกดิน สายรัดปากจึงขาด ข้าพเจ้าไม่ต้องการจะลงจากม้า จึงขอร้องให้คนเลี้ยงม้าลงมาช่วยซ่อมแซม อ้ายคนอัปรีย์คนนั้นตอบว่า "ทำไมท่านไม่ลงไปซ่อมแซมเอาเองเล่า ข้าพเจ้าเห็นท่านตกม้าหลายครั้งแล้ว" ข้าพเจ้ารู้สึกว่าคนเลี้ยงม้าคนนี้พูดจาโอหังมาก แต่ยับยั้งโมโหไว้ได้ เพราะว่าข้าพเจ้ายังมีความประสงค์ที่จะให้เขาดูแลม้าของข้าพเจ้าต่อไป จึงพูดว่า "เพื่อนเอ๋ย โปรดลงจากม้าและช่วยเหลือสักครั้งหนึ่งเถิด ข้าพเจ้าจะรางวัลให้สมกันกับความเหน็ดเหนื่อย" เมื่อข้าพเจ้าพูดโดยดีเช่นนี้แล้ว เขาก็ยอมลงจากม้าและซ่อมแซมสายรัดปากม้าให้ พอเขาซ่อมแซมเสร็จแล้วข้าพเจ้าชักกระบี่ออกจากฝักตีคนเลี้ยงม้าคนนั้นให้สมน้ำหน้าที่พูดจาดูหมิ่นข้าพเจ้า เมื่อเขากลับไปขึ้นม้าแล้ว เขาด่าข้าพเจ้าอีกและพูดขู่ว่าจะแก้เผ็ดเมื่อถึงเมืองบลัวส์ ข้าพเจ้าจึงชักกระบี่ออกจากฝักอีกแล้วพูดว่า "ไม่เห็นจำเป็นต้องไปให้ถึงเมืองบลัวส์ ให้เรื่องแตกหักกันเดี๋ยวนี้เถิด" พูดเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าเอากระบี่ฟาดลงไปอีกหลายที เขาตั้งท่าจะเอาแส้ม้าหวดข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงหันเข้าไปบอกให้รู้ตัวว่าข้าพเจ้าจะเลือกที่ไหน ๆ แทงให้เขาตายก็ได้ แล้วเอากระบี่จ้ำที่ซี่โครงของเขาทีหนึ่ง เมื่อคนเลี้ยงม้าถูกแทงเจ็บเข้าแล้วก็แสดงอาการสงบ แต่นั้นมาข้าพเจ้าจะสั่งให้เขาทำอะไร เขาก็ทำให้

เมื่อมาถึงเมืองบลัวส์ เจ้าของม้าแลเห็นคนเลี้ยงม้าถูกตีเลือดไหลโซมหน้าและไม่มีหมวก ก็ไม่ประหลาดใจอะไรเลย ซ้ำพูดกับข้าพเจ้าว่า

"ท่านคงได้มีปากเสียงกันกับอ้ายคนหยาบคายคนนั้นแน่แล้วละซิ" ข้าพเจ้าตอบว่า "จริงเหมือนพูด แต่เขาไม่ควรไปร้องทุกข์แก่ใครอีก เพราะว่าข้าพเจ้าได้ตกรางวัลเขามาสด ๆ แล้ว นอกจากนั้นเขาขู่ข้าพเจ้าว่าถ้ามาถึงเมืองบลัวส์เขาจะแก้เผ็ดให้ได้" เจ้าของม้าพูดต่อไปว่า "อ้ายคน ๆ นี้เป็นคนพาลที่สุดไม่เข็ดหลาบ เมื่อสองปีมาแล้วเขายั่วคนเดินหนังสือคนหนึ่งจนเขาคุมสติไว้ไม่ได้ ได้ชักปืนพกยิงเขาจนบ่าหัก" ในขณะที่ข้าพเจ้าฟังคำบอกเล่าของเจ้าของม้าอยู่ และเตรียมจะขึ้นม้า นึกว่าคนเลี้ยงม้าคนนั้นไปพ้นข้าพเจ้าแล้ว แต่พอหันหน้ามาก็แลเห็นเขาถือสามง่ามวิ่งตรงมาจะแทงข้าพเจ้า ข้าพเจ้าควักปืนพกออกมา พอง้างไกจะยิงไป ก็แลเห็นเจ้าของม้าฉวยไม้พลองวิ่งมาตีคนเลี้ยงม้าจนสามง่ามหลุดมือไป ข้าพเจ้ากระโดดขึ้นหลังม้า พอจะย่างออกจากโรงม้า ข้าพเจ้าเห็นเขาเดินตรงมาอีก แล้วมีหน้ามาอ้อนวอนขอเงินรางวัลที่ข้าพเจ้าบอกว่าจะให้เขา พูดจาประหนึ่งว่าเราไม่มีเหตุบาดหมางใจกันเลย ข้าพเจ้าต้องขอชมว่าอ้ายคนพาลคนนี้ไม่มีจิตมีใจเสียเลย ข้าพเจ้าได้ควักเงินให้เล็กน้อยแล้วพูดว่า "ท่านเอาไปซื้อเหล้ากินเถิด เงินนี้ท่านได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงจริง ๆ"

จากเมืองบลัวส์ ข้าพเจ้าเดินทางต่อไปเมืองบั่วติเอรส์ แต่เป็นกรรมของข้าพเจ้าที่จะต้องได้รับความรำคาญใจจากคนเลี้ยงม้าจำพวกนี้ตลอดไป ขณะที่ออกจากโรงม้าที่เมืองนี้ ข้าพเจ้าได้ร้องบอกคนเลี้ยงม้าต่อหน้าเจ้าของม้าว่า "เพื่อนเอ๋ยทนเอาหน่อยเถิดเร่งม้าเข้า" เขาตอบว่า "ถ้าท่านรีบร้อนนักก็เร่งม้าของท่านเองซิ" ข้าพเจ้าจ้องดูเขาด้วยความแค้นเคืองเป็นอันมากแล้วพูดว่า "ข้าพเจ้าจะบอกให้ท่าน

รู้ตัวต่อหน้านายของท่าน ผู้ซึ่งไม่ต้องสงสัยเลยมีค่าน้อยกว่าตัวท่านเสียอีก ยังอุตส่าห์เลี้ยงดูคนทะลึ่งเช่นตัวท่านไว้ ว่าถ้าท่านขืนพูดหยาบคายกับข้าพเจ้าอีกครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้าจะเอาบื้นพกระเบิดหัวสมองท่าน" เมื่อข้าพเจ้าพูดขู่เช่นนั้นแล้วเขาก็อ่อนน้อม และตลอดเวลาเดินทางไปเขาเล่าแต่เรื่องขบขันให้ข้าพเจ้าฟัง เมื่อถึงเมืองมุสส์ข้าพเจ้าต้องเปลี่ยนม้าอีก ได้ประสบคนเลี้ยงม้าคนที่สาม เขามีหนวดดกสะพายดาบและบื้นสั้นสองกระบอกเหน็บไว้ข้างอานม้า เมื่อเห็นเขามีอาวุธเช่นนั้น ข้าพเจ้าแน่แก่ใจว่าเราคงจะไม่จากกันไปปราศจากความทะเลาะวิวาทกัน คงจะมีปากเสียงกันและต่อสู้กันกลางทางเป็นแน่ เมื่อคิดเช่นนั้นแล้วข้าพเจ้าควักบื้นพกออกมาแล้วพูดกับคนเลี้ยงม้าคนนั้นว่า โดยเหตุที่เราจะต้องมีปากเสียงกันและตีรันฟันแทงกันแน่ ข้าพเจ้าต้องการลงมือทำสงครามกันก่อนเดินทางไป ในขณะนั้นเจ้าของม้าเดินเข้ามาใกล้เรา พูดจาไกล่เกลี่ยแล้วเก็บเอาอาวุธของคนเลี้ยงม้าไปหมด เราจึงเดินทางต่อไปจากเมืองนั้น

ข้าพเจ้าขี่ม้าไปได้ประมาณสองผลัด ก็พลบค่ำลงมืดและหนาวมาก หมอกทึบเหลือเกินจนไม่แลเห็นอะไรเลย เราจึงหลงทางขี่ม้าต่อไป สักครู่ก็ไม่รู้ว่าจะไปทางไหน เกรงว่าจะหลงกันเอง จึงลงจากม้าเดินเท้าไป ข้าพเจ้าจำไม่ได้ว่าตั้งแต่เกิดมายังไม่เคยได้อยู่ในที่ลำบากเหมือนคราวนี้เลย ข้าพเจ้ามีความโกรธเคืองเป็นอันมากและบ่นว่าอยากจะฆ่าคนเลี้ยงม้าเสียที่ได้พามาให้หลงทาง คนเลี้ยงม้าคนนั้นตอบว่า "ถ้าท่านฆ่าข้าพเจ้าเสียแล้ว ก็ไม่ช่วยให้ท่านไปไกลกว่านี้ได้" คน ๆ นั้นพูดถูกต้องทีเดียว อย่างไรก็ดีเพื่อจะให้พ้นไปจากที่นี้ได้

ข้าพเจ้าบอกคนเลี้ยงม้าให้หวดแส้ดัง ๆ เพื่อว่าจะมีคนอื่นได้ยินแล้วช่วยบอกทางให้เรา

ที่ข้าพเจ้าคิดเช่นนั้นก็ไม่ผิด พอคนเลี้ยงม้าหวดแส้หลายขวับเข้าสุนัขก็เห่า ข้าพเจ้าจึงลงความเห็นว่าในตำบลที่หนาวมากเช่นนี้ สุนัขตัวนั้นคงจะไม่ออกมาที่แจ้ง คงจะเห่าอยู่ในบ้านใดบ้านหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงสั่งคนเลี้ยงม้าให้หวดแส้ต่อไป แล้วเราเดินทางไปตามเสียงสุนัขเห่า เดินไปได้ไม่กี่ก้าวก็มาถึงท้องร่องกว้างพอใช้ น้ำในท้องร่องนั้นแข็งบ้างแล้ว เราเดินตามริมท้องร่องไปประมาณสิบห้านาทีก็ยังไม่เห็นทางเข้าไป แต่ในที่สุดเราได้มาถึงบ้านชาวไร่ชาวนาผู้หนึ่ง ซึ่งนอกจากมีความตกใจมากที่เห็นเรามาถึงเวลาดึกและเวลาที่หนาวจัดเช่นนี้แล้ว บีดประตูใส่หน้าเรา

ข้าพเจ้าวิงวอนขอให้เบิดประตูเท่าไร เขาก็ไม่ยอมเบิด ข้าพเจ้าจึงขู่ว่าจะพังประตูเข้าไป เขาจึงเบิดประตูเดินออกมาตัวสั่น เพราะนึกว่าเราเป็นพวกโจร ข้าพเจ้าก้าวเข้าไปในบ้านแล้วพูดว่า ข้าพเจ้าหลงทางมา หนาวเหลือเกิน ขอผิงไฟ และอาศัยอยู่ด้วยสักคืนหนึ่ง เขาตอบว่า "ท่านคงจะเห็นด้วยตาเองแล้วว่าข้าพเจ้ามีเตียงนอนอยู่เตียงเดียวเท่านี้สำหรับตัวข้าพเจ้า ภรรยาและลูกนอน แต่ถ้าท่านจะตามข้าพเจ้าไป ข้าพเจ้าจะพาไปบ้านผู้ดีผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นฮูเกอนอต[๑]

(๑) ฮูเกอนอต Huguenot (จากภาษาเยอรมัน eidgenossen แปลว่าพวกร่วมสบถสาบานกัน) เป็นพวกที่ถือลัทธิของ จัง คัลวัง ผู้สถาปนาลัทธิศาสนาคัลวินิสต์ พวกฝรั่งเศสเรียกผู้นับถือลัทธินี้ว่า เป็นปรปักษ์กับลัทธิเจสุอิต เมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๑๑๕ พวกฮูเกอนอตทั้งชั้นผู้ดีและไพร่ได้ถูกฆ่าโดยม กตามพระราชเสาวนีย์ของพระนาง คาแทรินเดอะเมดิสิส์ ที่รอดตายก็หนีออกไปจากประเทศฝรั่งเศส ภายหลังในรัชกาลของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ผู้ที่นิยมลัทธินี้ก็ถูกริบทรัพย์

มีบ้านอยู่ที่ตำบลนี้ห่างจากที่นี่เพียงสองเส้น ท่านคงจะรับรองท่านด้วยความยินดีเป็นแน่"

ข้าพเจ้าเห็นพ้องด้วยคำแนะนำนั้นแล้ว เดินตามชาวนาคนนั้นไป และได้มาถึงบ้าน ม. เดอะลาริวิแอร์ เวลา ๒๓ นาฬิกา คนๆนั้นต้อนรับข้าพเจ้าเป็นอย่างดี จุดไฟให้ข้าพเจ้าผิง และให้กินเนื้อแกะก้อนหนึ่ง นกปากซ่อมสองตัว ขนมปังและสุราอันโอชารส ข้าพเจ้ารับประทานอาหารได้มาก เพราะว่าตลอดวันไม่ได้รับประทานอะไรเลย เสร็จแล้วเจ้าของบ้านจัดให้นอนในเตียงนุ่ม ข้าพเจ้าหลับสนิทตลอดคืน ลืมความยากลำบากที่ได้ประสบมา รุ่งขึ้นเจ้าของบ้านหาอาหารเช้ามาเลี้ยงก่อนเดินทางไป ข้าพเจ้าได้ขอบใจเขา บอกชื่อข้าพเจ้าและสัญญาว่าจะมาสมนาคุณในภายหน้า เมื่อมาถึงเมืองรอชฟอร์ต ข้าพเจ้าได้พบอาของข้าพเจ้า ซึ่งเป็นผู้บังคับการกองทหารที่เมืองนั้น ข้าพเจ้าได้เล่าอุปสรรคต่าง ๆ นานา ที่ได้ประสบมาให้ท่านฟังโดยตลอด แม้อุปการคุณความดีของ ม. เดอะลาริวิแอร์ ก็ไม่ลืมเล่าท่านมีความพอใจฟังเป็นอันมาก

ล่วงมาสองสามวันเราจัดเรือที่จะไปประเทศโปรตุเกสเรียบร้อย พอที่จะออกทะเลได้ ม. เดอะวิลเลตต์เป็นผู้บังคับการเรือลำนี้ พอมาร์คริสเดอะตอร์สีย์มาถึง เราก็ชักใบเรือออกจากเมืองรอชฟอร์ต คลื่นลมสงบเรือแล่นไปโดยเรียบร้อย ไม่ช้าเราก็มาถึงกรุงลิสบอนน์ มาร์คริสเดอะตอร์สีย์ได้ขึ้นไปบนบก ได้รับความต้อนรับสมกันกับเกียรติยศผู้แทนพระเจ้าอยู่หัวของเรา ตลอดเวลาเข้าเฝ้า พระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสประทับอยู่บนราชบัลลังก์ อัครราชทูตยืนกล่าว

สุนทรพจน์กราบบังคมทูลพระกรุณา พวกขุนนางผู้ใหญ่ก็ยืนเหมือนกันและไม่สวมหมวก ขุนนางที่มียศบรรดาศักดิ์ชั้นสูงนั้นยืนพิงผนังพระที่นั่ง ผนังนั้นไม่มีม่านบัง และไม่มีเครื่องประดับอย่างหนึ่งอย่างใดเลย มาร์คริสเดอะวิลเลตต์มีความปรารถนาจะพิงผนังบ้าง สมุหพระราชพิธีเดินตรงมาบอกเขาว่า เวลาเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินนั้นเฉพาะแต่ขุนนางชั้นสูงสุดเท่านั้น มีสิทธิที่จะพิงผนังได้ มาร์คริส-เดอะวิลเลตต์จึงย้ายไปยืนที่อื่น ที่ถูกปรามาสต่อหน้าชนชาติโปรตุเกสว่าเขาไม่เป็นขุนนางใหญ่โตเช่นนี้ เขาคงมีความโทมนัสเป็นอันมาก

เวลาอยู่ที่กรุงลิสบอนน์ เราได้ไปดูวัดเบอเลม ได้เห็นอนุสาวรีย์บรรจุพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสอันวิจิตรงดงาม โดยมากทำด้วยศิลาอ่อนที่มีค่ามาก วัดนี้กว้างขวางห้อมล้อมด้วยสวน นับว่างามที่สุดสวนหนึ่งในพระราชอาณาจักรนี้ หัวหน้านักบวชได้รับรองเราเป็นอย่างดียิ่ง เมื่อเราได้ชมว่าวัดนี้งามมากและถามว่าสานุศิษย์มีมากน้อยเท่าใด ท่านหัวหน้านักบวชถอนใจใหญ่แล้วพูดว่า วัดนี้โทรมลงมาก ไม่เหมือนกันกับกาลก่อน เมื่อท่านยังหนุ่มอยู่ไม่มีสิ่งไรบกพร่องเลย ครั้งนั้นพวกสานุศิษย์ประมาณสามสิบคนเหนือบมีดสั้นสะพายดาบแล้วออกไปจากวัดทุกคืน เดี๋ยวนี้ยุทธยุรยาตรเช่นนี้ซาลงไปมาก จะหาสานุศิษย์สักสิบหรือสิบสองคนที่จะเอาเยี่ยงอย่างคนก่อน ๆ หาได้ไม่ เมื่อได้ยินท่านพูดดังนั้น พวกเราชำเลืองตามองดูกันไม่ทราบว่าจะตอบท่านว่ากระไร และไม่เข้าใจว่าท่านพูดจริงหรือพูดเล่น เพียงแต่จะให้ขบขันเท่านั้น ท่านหัวหน้านักบวชได้นำเราเข้าไปในห้องอันสวยงามห้องหนึ่ง มีอาหารอย่างดีตั้งอยู่บนโต๊ะ

เรานั่งลงรับประทานอาหารพร้อมกันกับนักบวชทั้งหลาย และพิ่ง
คนตรีที่เรือของเราจัดมาบรรเลงตลอดเวลารับประทานอาหาร

ข้าพเจ้าได้เคยเล่าหลายครั้งแล้วว่าถุงเงินของข้าพเจ้านั้นแฟบ
ยอบแยบเพียงไรเสมอ ความจนจึงบังคับใจไม่ให้โอกาสเหมาะที่ได้มา
ประเทศโปรตุเกสผ่านพ้นไปได้ ก่อนที่ข้าพเจ้าจะเดินทางไปจาก
ประเทศฝรั่งเศส พ่อค้ายาสูบได้พูดกับข้าพเจ้าว่า ถ้าข้าพเจ้านำยาสูบ
เบรซิลมาขายให้ จะให้ราคางามทีเดียว แต่จะเอาเงินที่ไหนไปค้าได้
เล่า ข้าพเจ้าจึงไปหาอาของข้าพเจ้า พูดอ้อนวอนขอยืมเงินท่านโดย
ชี้แจงเหตุผลต่าง ๆ นานา ขอให้ท่านเอ็นดูความยากจนของข้าพเจ้า
ท่านได้มีความกรุณาให้ยืมเงิน (ซึ่งข้าพเจ้าสัญญาว่าจะใช้คืนให้เวลา
กลับไปถึงประเทศฝรั่งเศส) ข้าพเจ้าจึงนำเงินนั้นไปซื้อหญ้าฝรั่นได้
หนักราว ๘๓ ชั่ง ตั้งใจไว้ว่าจะนำไปขายค้ากำไรในประเทศโปรตุเกส

เมื่อมาถึงกรุงลิสบอนน์ได้สองสามวัน ข้าพเจ้าได้นำหญ้าฝรั่น
ไปขายได้เงินมาอีกเท่าหนึ่งที่ได้ลงทุนไปแล้ว จึงเอาเงินนี้ทั้งสิ้นซื้อ
ยาสูบ สิบวันก่อนออกจากเมืองลิสบอนน์ ข้าพเจ้ามีความประสงค์
จะนำสินค้านี้ลงในเรือที่เราโดยสารมา แต่ ม. เดอะวิลเลตต์ไม่ยอม
ให้นำลงในเรือรบหลวง จึงเป็นการจำเป็นที่ข้าพเจ้าต้องบรรทุกลงใน
เรือใบเล็ก ๆ ลำหนึ่งที่ผู้บังคับการเรือได้นำมาสำหรับพวกทหารเรือจะ
ได้ใช้

เมื่อกำลังเตรียมตัวที่จะออกจากกรุงลิสบอนน์ พ่อค้าที่ข้าพเจ้า
ขายหญ้าฝรั่นให้นั้น มาหาข้าพเจ้า บอกว่ามีคนจะให้เงินข้าพเจ้า

สองร้อยบีสโตล[๑] ถ้าข้าพเจ้านำเรือไปคอยรับครอบครัวชาติยูอิฟ เวลากลางคืนราว ๒๒ นาฬิกา ที่ตำบลหนึ่งที่จะบอกให้ทราบ แต่ข้าพเจ้าต้องรับสัญญาว่าจะยอมให้ครอบครัวนั้นแอบอยู่บนเรือรบหลวงประมาณสองชั่วโมง เมื่อสิ้นกำหนดเวลาแล้ว ครอบครัวยูอิฟนั้นจะโดยสารเรือค้าขายไปเมืองบอร์โดส์ ข้าพเจ้าอยากได้เงินนั้น จึงบอกพ่อค้าหญ้าฝรั่นว่าจะตอบให้ทราบภายในเวลาสองชั่วโมงว่าจะรับสัญญาทำให้ได้หรือไม่ ในทันทีนั้นข้าพเจ้าไปเล่าข้อความนี้ให้ ม. เดอะวิลเลตต์ทราบ ท่านแสดงความยินดีที่ข้าพเจ้าจะได้ผลประโยชน์ บอกว่าตามใจข้าพเจ้าเถิด ท่านไม่ขัดข้องในการที่ข้าพเจ้ารับอาสาจะช่วยครอบครัวนั้น ข้าพเจ้าจึงนำเรือไปคอยรับครอบครัวยูอิฟ ที่ตำบลที่ได้ตกลงกันไว้

เมื่อไม่แลเห็นใครมา และเวลาล่วงไปเกินกำหนดแล้ว ข้าพเจ้าจึงกระโดดขึ้นไปบนบกพร้อมกันกับนายทหารเรือผู้หนึ่ง เราเดินเข้าไปในถนนที่อยู่ไม่ห่างจากฝั่งนัก คืนนั้นเดือนหงายมองเห็นกันได้ ข้าพเจ้าขอให้นายทหารเรือผู้นั้นเดินไปจนสุดถนน เพื่อมองหาครอบครัวที่ได้นัดหมายกันไว้ เมื่อนายทหารเรือผู้นั้นเดินห่างออกไป ข้าพเจ้าเห็นคน ๆ หนึ่งรูปร่างกลัายบีศาจ ใส่กางเกงขาสั้นสวมหมวกขาว ใส่เกือกแต่ไม่มีถุงเท้า มือซ้ายถือโล่ มือขวาถือดาบยาวที่ชักออกจากฝักแล้ว เขาเดินกระหืดกระหอบตรงมายังข้าพเจ้า ไม่ทราบแน่ว่าเขามีความมุ่งหมายอย่างไร พอเห็นเขาเข้ามาใกล้ข้าพเจ้าประมาณ

---

(๑) เงินบีสโตล Pistole นี้มีราคาต่าง ๆ กัน บางครั้งมีราคาเท่ากันกับสิบฟรังค์ของเงินตราฝรั่งเศส เหตุฉะนั้นสองร้อยบีสโตลก็เท่ากับสองพันฟรังค์ เป็นเงินไทยราว ๑,๐๖๖ บาท

หกก้าว ข้าพเจ้าควักปืนพกออกแล้วร้องให้หยุด เมื่อเขาได้ยินข้าพเจ้าพูดดังนั้นแล้ว เขากระโดดเลี่ยงไปข้างถนน แล้วเดินต่อไปโดยที่ไม่พูดอะไรเลย

เกรงว่านายทหารเรือที่เดินอยู่ที่ปลายถนนจะมีความตกใจเมื่อเห็นคนวิปลาสนี้ ข้าพเจ้าจึงเดินตามไปใกล้ ๆ จริงตามที่ข้าพเจ้าวิตก นายทหารเรือผู้นั้นมีความกลัวมาก ร้องโวยวายขึ้น ข้าพเจ้าร้องตะโกนบอกไปว่าให้ยืนนิ่ง ๆ และให้ควักปืนพกออก อย่าตกใจไปเลย ข้าพเจ้าวิ่งตามมาช่วยเขาแล้ว คนวิปลาสนั้น ซึ่งคงเป็นคนวิกลจริตแน่นอน เดินไปเฉย ๆ โดยความสงบแล้ว หลบไปไม่พูดจาอะไรสักคำเดียว

อีกสักครู่หนึ่งครอบครัวยูอิฟมาถึง มีพ่อแม่ลูกชายและลูกหญิงเล็ก ๆ รวมด้วยกันสี่คน เราพาเขาขึ้นมาบนเรือและถามว่าเหตุไรจึงหลบหนีออกจากกรุงลิสบอนน์ เขาเล่าว่าเขาถูกเจ้าหน้าที่รบกวนเพราะว่าถือลัทธิผิดกับคริสต์ศาสนา ถ้าถูกจับได้แล้ว คงถูกครอกทั้งเป็น ๆ พ่อของเด็กนั้นมอบเงินให้ข้าพเจ้า ๑,๐๖๖ บาท ตามที่สัญญากันไว้ ข้าพเจ้าพาเขาขึ้นไปบนเรือรบหลวง พอสิ้นกำหนดสองชั่วโมงแล้ว เขาก็ลงเรือลำอื่นไปเมืองบอร์โดส์

ได้เงินนั้นมาแล้วข้าพเจ้านำไปซื้อยาสูบอีก และบรรทุกลงในเรือใบที่กล่าวมาข้างบนนั้น ข้าพเจ้านึกกระหยิ่มอยู่เนือง ๆ ว่ามิช้าก็คงจะค้าขายมีกำไรมาก และคงจะมีเงินมากกว่าที่เคยได้มีในอายุขัยของข้าพเจ้า ในที่สุดเมื่อมาร์คริสเดอะตอร์สีย์เข้าเผ้ากราบถวายบังคมลาพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสแล้ว เราก็ชักใบออกเรือกลับประเทศฝรั่งเศส

ตอนแรกคลื่นลมเงียบสงัดดี แต่พอมีพายุใหญ่พัดมา เรือรบหลวงก็พลัดกันกับเรือบรรทุกสินค้า ข้าพเจ้ามีความเสียใจเป็นอันมากที่ไม่แลเห็นเรือลำนั้น วิตกว่าสินค้าอันเป็นทรัพย์สินของข้าพเจ้าคงจะสูญทั้งหมด ความเสียใจของข้าพเจ้านั้นทวีขึ้นเหลือที่จะพรรณนาได้ถูก เมื่อได้ทราบว่าพวกสลัดในทะเลบิสเคย์ได้ยึดเรือลำนั้นไว้ที่เมืองอะ-แซร์ราช ข้าพเจ้าได้เรียนความนี้แก่อาของข้าพเจ้า ท่านมีความเสียใจด้วยเป็นอันมากที่ข้าพเจ้ามีเคราะห์ร้ายได้รับความเสียหายครั้งนี้ ท่านจึงยกหนี้ให้แก่ข้าพเจ้า ถึงแม้ว่าความเมตตากรุณาของท่านทำให้ข้าพเจ้าคลายความเสียใจบ้าง แต่ความจริงก็ยังไม่วายความโทมนัสที่ได้รับความเสียหายอย่างอุกฤษฏ์

กลับจากประเทศโปรตุเกสไม่ได้กี่วัน ก็มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศพระราชกฤษฎีกาลงโทษผู้ถือลัทธิผิดแผกจากศาสนาคาทอลิกให้หนักลงไปกว่ากาลก่อนนี้ เจ้าหน้าที่ได้ใช้ความสอดส่อง จับคนมาลงโทษโดยกวดขัน จนพวกฮูเกอนอตไม่มีทางที่จะเลี่ยงหนีไปได้ ม. เดอะลาริวิแอร์ ผู้ซึ่งมีความกรุณาให้ข้าพเจ้าอาศัยด้วยคืนหนึ่งและเลี้ยงดูข้าพเจ้าเป็นอย่างดีดังที่ได้เล่ามาข้างบนนั้น เป็นคนหนึ่ง ในจำพวกที่ถือลัทธิคัลวินิสม์ ตำรวจได้เข้าไปรบกวนถึงในบ้าน เขาไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร จึงรีบหนีมาหา ม. อาร์นูสที่เมืองรอชฟอร์ต ซึ่งเป็นหัวหน้าเจ้าพนักงานปราบพวกฮูเกอนอตในตำบลนี้ เพื่อวิงวอนขอความเห็นว่าจะควรปฏิบัติการอย่างไร

เมื่อข้าพเจ้าทราบว่า ม. เดอะลาริวิแอร์มาถึงเมืองรอชฟอร์ต ข้าพเจ้าไปหาเขาทันที และเชิญให้มาอยู่บ้านข้าพเจ้า คือบ้านของอา

นั้นเอง อาของข้าพเจ้าได้รับรองเขาเป็นอย่างดี เพื่อสนองคุณเขาที่ได้มีน้ำใจดีแก่ข้าพเจ้า อาได้มีความเอื้อเฟื้อพยายามช่วยเหลือให้พ้นโทษ แต่ไม่มีผล ถึงแม้ว่าเจ้าหน้าที่ผู้นั้นเป็นมิตรที่ดีของอาข้าพเจ้าก็จริง แต่จะละเมิดพระราชกฤษฎีกาไม่ได้อยู่เองเป็นธรรมดา ม.เดอะลาริวิแอร์ไม่เห็นทางที่จะรอดพ้นพระราชอาญาไปได้ จึงจำใจต้องเลือกว่าจะเปลี่ยนศาสนาหรือจะต้องฉิบหายบ่นบี้ไป ข้าพเจ้าได้แนะนำแสดงเหตุผลต่าง ๆ นานา ในที่สุดเขาตกลงใจละทิ้งลัทธิคัลวินิสม์เปลี่ยนมานับถือศาสนาคาทอลิก แต่นั้นมาเขาก็มีความศรัทธาแก่กล้าในศาสนานี้ และไม่เสียใจที่ข้าพเจ้าได้แนะนำให้ปฏิบัติตามความในพระราชกฤษฎีกานั้น

เมื่อหมดหน้าที่ราชการทหารเรือที่เมืองรอชฟอร์ตแล้ว อาของข้าพเจ้าแนะนำให้ข้าพเจ้าลงไปทางทิศใต้ประเทศฝรั่งเศส เพื่อจัดกิจการส่วนตัวของข้าพเจ้าและของท่านด้วย ท่านให้ข้าพเจ้าผ่านไปทางเมืองลิยอง เพื่อทวงหนี้คนที่ท่านให้ยืมเงิน ทางที่จะไปนั้นต้องผ่านแคว้นแปริคอรท์ลิมูซัง และโอแวญ

ในเวลานั้นหิมะตกหนาวมาก คนเช่นตัวข้าพเจ้าที่ไม่รู้จักหนทางนั้นย่อมเป็นการเหลือความสามารถที่จะเดินทางไปคนเดียวได้ ข้าพเจ้าจึงไปกับคนขี่ลาสองคนที่เคยเดินทางจากเมืองลิโมช ไปเมืองแคลร์-มองต์ สัปดาห์ละสองครั้งอยู่เป็นนิตย์ การเดินทางเช่นนี้ช้าและรำคาญมาก แต่จำใจต้องไป เดินทางไปได้สี่วันสี่คืนก็มาถึงโรงแรมแห่งหนึ่งที่อยู่กลางนา ในขณะที่ข้าพเจ้านั่งผิงไฟอยู่กับเจ้าของโรงแรม ข้าพเจ้าเห็นคนเดินเข้ามาหกคนรูปร่างเหมือนโจร ข้าพเจ้าจึงถามเจ้าของ

โรงแรมว่า คนเหล่านั้นมาจากไหน เจ้าของโรงแรมบอกว่าเขาเป็นพ่อค้าเมืองซังต์เอสติเอนน์อังฟอเรสต์ ซึ่งไปดูการแสดงสินค้าที่เมืองบอร์โดส์ และเคยผ่านมาทางนี้ทุกปี

เมื่อทราบข้อความดังนั้น ข้าพเจ้าจึงไปพูดจาประจบประแจงด้วย เรานั่งลงรับประทานอาหารด้วยกันและตกลงใจว่าจะเดินทางไปกับเขา ในเวลากลางคืนหิมะตกลงมามาก กลบถนนหนทางหมด แต่พวกพ่อค้าเหล่านั้นมีความชำนาญมาก เขาเดินจากต้นไม้นี้ไปต้นไม้นั้น จึงไม่หลงทาง เวลาเราเดินไปนั้นนกแซงแซวตัวหนึ่งบินมาเกาะอยู่ภายในระยะปืน เพื่อนร่วมทางคนหนึ่งซึ่งถือไม้ พยักหน้าให้เราหยุด แล้วควักอะไรออกมาสวมไม้นั้นทำเป็นปืน ยิงนกตกลงมาตาย เมื่อถึงเมืองทิแอร์สมีทางแยกไปเมืองลิยองทางหนึ่ง และเมืองเอติเอนน์อีกทางหนึ่ง พ่อค้าเหล่านั้นบอกข้าพเจ้าว่าทางไปเมืองลิยองนั้นมีหิมะมาก ถ้าไม่มีคนนำทางแล้ว ก็จะไปได้โดยยาก เขาจึงเชิญให้ข้าพเจ้าไปอาศัยอยู่กับเขาที่เมืองเอติเอนน์ ข้าพเจ้าตริตรองดูเหตุผล เห็นพ้องด้วย จึงยอมไปอยู่กับเขา ตลอดเวลาห้าหกวันที่ข้าพเจ้าอาศัยอยู่ที่เมืองเอติเอนน์ เขามีความเอื้อเฟื้อข้าพเจ้าเป็นอย่างดี

จากเมืองเอติเอนน์ข้าพเจ้าเดินทางไปเมืองลิยอง ทำธุระของอาเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าเดินทางต่อไปทางทิศใต้พร้อมกันกับพ่อค้าอีกสองคนที่ข้าพเจ้าพบที่โรงแรมอีกแห่งหนึ่ง ล่วงมาอีกสามวันเรามาถึงเมืองลอริโอล ขณะที่เจ้าของโรงแรมเตรียมจัดอาหารเย็นอยู่นั้น เราเห็นรถม้าเทียมสี่มาถึง ในรถนั้นมีผู้ชายป่วยคนหนึ่ง ผู้หญิงคนหนึ่ง อายุราวกลางคน แต่หน้าตาน่าเกลียด มีสาวใช้ตามมาด้วย อายุราว ๑๘ ปี

สวยมาก ข้าพเจ้าเป็นคนอยากรู้อยากเห็น จึงเดินเข้าไปใกล้รถม้านั้น ผู้หญิงคนนั้นเปิดประตูลงจากรถโดยรีบร้อน ไม่พักที่จะจับแขนข้าพเจ้า ผู้ซึ่งไปยืนอยู่เพื่อประคองลงจากรถตามความตั้งใจดีของข้าพเจ้า ลงมาจากรถเสร็จแล้ว ผู้หญิงคนนั้นหันไปตบหน้าสาวใช้โดยแรงจนนางสาวคนนั้นร้องไห้โฮ ๆ

เวลานั้นข้าพเจ้ายังหนุ่มอยู่ ไม่มีใจที่จะพ้นจากอคติทั้งหลายได้ จึงมีความสงสารหญิงสาวคนนั้นเป็นอันมาก ข้าพเจ้าเดินเข้าไปใกล้หญิงสาวคนนั้นแล้วแสดงความเสียใจที่ถูกลงโทษโดยที่ไม่มีความผิด และบอกหล่อนว่าควรได้รับความพนอ ไม่ควรรับใช้คนที่มีกิเลสชั่วเช่นผู้หญิงคนนั้นอีกต่อไป

หญิงสาวคนนั้น ซึ่งไม่หยุดร้องไห้ ไม่ตอบข้าพเจ้าสักคำเดียว พอข้าพเจ้าจะพูดต่อไป นายผู้หญิงของเขา ซึ่งเข้าไปในโรงแรมแล้วกลับออกมาหน้าประตูอีก และจะมีความโกรธที่สาวใช้ไม่ตามเขาเข้าไป หรือมีความแค้นเคืองที่ข้าพเจ้าไปยืนพูดด้วยกับหญิงสาวคนนั้น ก็ตามแต่จะคิดเอาเถิด เขารี่เข้าไปลงโทษนางสาวใช้คนนั้นอีก ด้วยความดุร้ายคล้ายแม่มดฉะนั้น เขาทุบตีและจิกผมสาวใช้แล้วลากตัวเข้าไปในลานหลังโรงแรม ข้าพเจ้ามีความเจ็บใจเป็นอันมากที่เห็นหญิงสาวนั้นถูกลงโทษ เพราะตัวข้าพเจ้าเป็นสาเหตุ

ข้าพเจ้าจึงตามหญิงสาวคนนั้นเข้าไปในลานโรงแรม แล้วถามว่ามาจากไหน หล่อนตอบว่ามาจากกรุงปารีส ข้าพเจ้าพูดว่าไม่ควรรับใช้ยายแก่แม่มดคนนั้นอีกต่อไป ข้าพเจ้าจะพาหล่อนไปสู่บ้านบิดามารดาของหล่อน ถ้าหล่อนจะมีความไว้วางใจข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะ

ช่วยดูแลเบื้นอย่างดี เจ้าหล่อนไม่ตอบว่าอย่างไร แต่ความยิ้มแย้มของหล่อนนั้นทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกว่าเจ้าหล่อนไม่ปฏิเสธคำแนะนำของข้าพเจ้า

ในทันใดนั้นข้าพเจ้าไปหาเจ้าของโรงแรม ขอให้จัดห้องนอนให้หญิงสาวคนนั้นต่างหากห้องหนึ่งและหาอาหารให้รับประทานด้วย ข้าพเจ้าจะเบื้นผู้ใช้เงินให้ ถึงเวลารับประทานอาหารเย็น ข้าพเจ้ารีบรับประทานเสร็จก่อนคนอื่น ๆ ลุกไปจากโต๊ะ จะไปในห้องนอนหญิงสาวคนนั้น พอย่างเข้าไปในห้อง นายผู้หญิงของหญิงสาวคนนั้นซึ่งมีความสงสัยอย่างใดอย่างหนึ่ง และคอยต้อมมองเราอยู่ เดินตามข้าพเจ้ามาข้างหลังโดยที่ข้าพเจ้าไม่ทันสังเกต กระชากบานประตูห้องมาบีดลั่นกุญแจห้องแล้วเอาลูกกุญแจไปเสียด้วย เมื่อได้ยินเสียงประตูบีดดังบั่ง ข้าพเจ้าหยุดชะงักไม่พูดว่ากระไร อีกครู่หนึ่งได้สติขึ้นมา ข้าพเจ้าจึงใส่สลักข้างในห้องแล้วพูดกับหญิงสาวคนนั้นว่า เมื่อมีคนมาลั่นกุญแจนอกห้องแล้ว เราก็ลั่นดาลข้างในเสียด้วย

ในขณะนั้นเสียงโจษจันลั่นขึ้นในโรงแรม ยายแก่ร้องกรี๊ด ๆ สาบานต่อหน้าผู้เบื้นใหญ่ในสกลโลกว่าจะแก้เผ็ดที่ได้รับความปรามาสจากข้าพเจ้า เสียงอื้ออึงนั้นเข้าหูเราทั้งสองที่อยู่ในห้อง ทีแรกข้าพเจ้าหาตกใจไม่ แต่เมื่อหญิงสาวคนนั้นบอกข้าพเจ้าว่านายผู้ชายของหล่อนเบื้นผู้รู้กฎหมาย ข้าพเจ้าจึงหวั่นไปว่าถ้าใครมาพบข้าพเจ้าบีดประตูอยู่ในห้องกับหญิงสาวคนนี้แล้ว ก็จะร้องพ้องข้าพเจ้าเบื้นคดีอาญาว่าข่มขืนเด็ก

ข้าพเจ้าจึงคิดหาทางที่จะหนีออกจากห้องขังนี้ เห็นว่าหน้าต่างห้องนอนนั้นสูงจากพื้นดินเพียงผ้าปูที่นอนต่อกันสองผืนเท่านั้น

ข้าพเจ้าจึงบอกหญิงสาวคนนั้นว่าอย่าตกใจไปเลย เมื่อข้าพเจ้าใส่ผ้าลงจากหน้าต่างออกไปจากห้องแล้ว ให้เขาปูที่นอนใหม่ ถอดสลักประตูแล้วเข้านอนในเตียงเหมือนหนึ่งว่าไม่มีเหตุการณ์อะไร ข้าพเจ้าจะมาช่วยเหลือในเวลาไม่ช้า เมื่อข้าพเจ้าหลุดออกมาจากห้องนั้นแล้ว ข้าพเจ้ากลับไปห้องที่จัดไว้ให้พ่อค้าสองคนกับข้าพเจ้านอน ผู้หญิงคนรับใช้ในโรงแรมเห็นข้าพเจ้าเดินเข้าไปในห้องนั้นแล้วหันหน้ามายิ้มด้วย เพราะเขานึกว่าข้าพเจ้าอยู่ห้องอื่นดังที่คนทั้งหลายในโรงแรมโจษจันกัน

รุ่งเช้าขึ้นผู้พิพากษาและจ่าศาลแห่กันมาที่โรงแรม ยายแก่แม่มดที่กล่าวมาแล้วนั้นเป็นผู้ไปตามตัวมา ด้วยความพยาบาทมาดร้าย เขากล่าวโทษข้าพเจ้าต่าง ๆ นานา ความขมขื่นในใจมีเท่าไร ก็ขยายออกมาจนหมดสิ้น และร้องขอให้ลงโทษข้าพเจ้าเป็นตัวอย่าง สามีของเขาพูดช้า ๆ อ้างบทกฎหมายข้อโน้นข้อนี้ ยากที่ใครจะเข้าใจได้ยกเหตุผลนานัปการแล้ว ในที่สุดลงความเห็นว่าให้จับตัวข้าพเจ้านำไปฟ้องตามระบิลเมือง เมื่อเขียนคำฟ้องเสร็จแล้ว ยายแก่แม่มดส่งกุญแจให้ผู้พิพากษาและพูดว่า “นี่แน่ลูกกุญแจ ไขประตูห้องออกเถิด ใต้เท้าจะเห็นผู้มีเกียรตินั้นนอนอยู่กับสาวใช้อันเลวทรามของดิฉัน ดิฉันหวังใจว่าใต้เท้าคงจะเห็นด้วยตาว่าดิฉันกล่าวโทษคนไม่ผิด” ผู้พิพากษาได้รับกุญแจมาแล้วเปิดห้องทันที ครั้นมองไปเห็นแต่หญิงสาวนอนหลับสนิทอยู่คนเดียว เขาจึงปลุกขึ้นถามว่าชายผู้ที่มาอยู่ในห้องนี้ด้วยอยู่ที่ไหน

หญิงสาวคนนั้นซึ่งเป็นเด็กฉลาดพอใช้ ตอบผู้พิพากษาด้วยความปรกติอารมณ์ว่าไม่เข้าใจว่าผู้พิพากษาหมายความว่าอย่างไร

หล่อนนอนอยู่คนเดียว ถ้าไม่มีใครเชื่อถ้อยคำของหล่อน ก็ขอให้ค้นดูห้องให้ทั่วว่าจะมีที่ซ่อนเร้นอยู่หรือไม่

ผู้พิพากษาลงมือค้นห้องเอง เมื่อไม่พบอะไรก็เดินออกมาจากห้อง บ่นพึมพำกับยายแก่แม่มดว่าไปตามตัวมาโดยหาสาระประโยชน์มิได้ ให้เบิดประตูเข้าไปดูในห้อง ก็พบแต่หญิงสาวนอนอยู่ในเตียงคนเดียว ยายแก่แม่มดซึ่งยืนเฝ้าประตูห้องนอนอยู่ เพราะเกรงว่าข้าพเจ้าจะหลีกเลี่ยงออกมา ร้องตอบผู้พิพากษาเหมือนคนวิกลจริตว่า "อะไร้ อะไร ไม่พบใครเจียวหรือ ถึงมันจะดำดินหายตัวได้ ดิฉันจะจับตัวมันให้ได้ ดิฉันได้แลเห็นมันเข้าไปในห้องด้วยตาเอง ลั่นกุญแจเอง และไม่ได้ให้ใครแย่งชิงกุญแจนี้ไปจากตัวดิฉันเลย"

พูดดังนั้นเสร็จแล้ว ยายแก่จูงมือผู้พิพากษาเข้าไปในห้อง ตั้งต้นด่าสาวใช้อีกมากมาย เมื่อคำกล่าวผรุสวาทยังไม่สิ้นสุดลง หญิงสาวคนนั้นซึ่งแต่งตัวได้ครึ่ง ๆ กลาง ๆ พูดว่า "คุณนายตบตีดิฉันมามากแล้ว ยังไม่มีความพอใจอีกหรือ มีสิทธิอำนาจอะไรจะมากล่าวร้ายใส่ความให้ดิฉันเสียชื่อเสียงอีก" แล้วหันหน้าไปพูดกับผู้พิพากษาว่า "ดิฉันขอความยุติธรรม ขอได้โปรดมีคำสั่งให้ผู้หญิงทารุณคนนั้นใช้เงินค่าจ้างแก่ดิฉัน เพราะว่าดิฉันไม่ยอมรับใช้อีกต่อไป ดิฉันชอบที่จะอดตายมากกว่าพึ่งพาอาศัยคนดุร้ายเช่นหญิงคนนี้"

ทันใดนั้นข้าพเจ้าเดินเข้ามาประชันหน้าผู้พิพากษาและพูดว่า "ข้าพเจ้าเองเป็นสาเหตุที่ทำให้โจษจันกันขึ้นลอย ๆ ข้าพเจ้ามีความสงสารหญิงสาวคนนี้ที่ถูกตบถูกตีโดยที่ไม่มีความผิด จึงอยากทราบว่าหญิงสาวคนนั้นมาจากไหน เมื่อข้าพเจ้ารู้จักครอบครัวของเขาแล้ว

ข้าพเจ้าได้ขอให้เจ้าของโรงแรมช่วยเอ็นดูหญิงสาวคนนั้นด้วย และให้มาเก็บเงินค่าใช้สอยจากข้าพเจ้า เพราะเหตุนี้นายผู้ชายและนายผู้หญิงสองคนนี้จึงกล่าวโทษข้าพเจ้า และไปตามใต้เท้ามาโดยที่หาสารประโยชน์มิได้ สามีและภริยาคู่นั้นต้องการจะพูดอีก แต่ข้าพเจ้าพูดเร็วและดังขึ้นกลบเสียงเขาเสีย เขาจึงต้องจำนน พ่อค้าสองคนที่ยืนอยู่ในที่นั้นด้วยเป็นพวกเดียวกันกับข้าพเจ้า ได้ยืนยันถ้อยคำของข้าพเจ้า ในที่สุดข้อโต้เถียงกันนี้หยุดลง ผู้พิพากษาจ่าศาลที่แห่กันมานั้นกลับไป สามีภริยาคู่นั้นก็ขึ้นนั่งบนรถของเขาแล้วเดินทางต่อไป พ่อค้าสองคนหญิงสาวและข้าพเจ้าก็ออกจากโรงแรมเดินทางไปทิศใต้ประเทศฝรั่งเศส เราไปถึงเมืองออรังชพร้อมๆกัน พ่อค้าสองคนมีกิจธุระที่จะต้องอยู่เมืองนี้สองสามวัน เราจึงอำลาแยกทางกันไป

โดยเหตุที่ข้าพเจ้ามีความประสงค์จะไม่ให้ความสัมพันธ์ที่ข้าพเจ้ามีอยู่กับหญิงสาวคนนี้รู้แพร่หลายไป และถึงแม้ว่าข้าพเจ้าตั้งต้นมีความเสน่หารักใคร่หญิงสาวคนนี้แล้วก็จริง แต่ยังมีความละอายที่จะพาหล่อนไปบ้านทางทิศใต้ ข้าพเจ้าจึงให้แต่งกายเป็นเด็กผู้ชายและให้นั่งหลังอานม้าของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้พาหญิงสาวคนนั้นไปจนถึงเมืองเอคส ไปอยู่ที่พักเดินทางของมาร์เตคส์ รุ่งขึ้นข้าพเจ้าไปเดินเล่นในเมือง ไม่มีใครสงสัยว่าหล่อนปลอมตัวเป็นเด็กผู้ชายเลย

ล่วงมาอีกวันหนึ่งข้าพเจ้ามอบเงินให้หญิงสาวคนนี้ไว้ใช้จ่ายให้เพียงพอจนถึงวันที่ข้าพเจ้าจะกลับมารับ ก่อนอื่นข้าพเจ้าแนะนำให้ปลอมตัวอยู่เช่นนี้ เจ้าหล่อนได้ให้คำสัญญาว่าจะทำตาม กอดจูบข้าพเจ้าแล้วน้ำตาไหลพราว ข้าพเจ้าเองรู้สึกว่าเจ้าหล่อนมีความเสียใจ

มากที่ข้าพเจ้าจะต้องจากไป ตัวข้าพเจ้าเองก็ใจอ่อน เห็นหล่อนมีอาการกิริยาดังนั้น ก็ยิ่งรักขึ้นอีกมาก ข้าพเจ้าสะบัดตัวออกมาจากความเคล้าคลึงแล้ว ข้าพเจ้าขอให้เจ้าของที่พักคนเดินทาง ซึ่งข้าพเจ้ารู้จักดีและไม่มีความสงสัยอะไรเลย เอ็นดูหญิงสาวคนนั้นให้มาก ข้าพเจ้าจึงเดินทางไปเมืองทูลองและซังตมาเสล

โดยเหตุที่มีความปรารถนาจะไปพบหญิงสาวคนนั้นอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าจึงรีบทำธุระส่วนตัวเสร็จสิ้นภายในสามสัปดาห์แล้ว เดินทางไปเมืองเอคส นึกเสียว่าคงจะไม่ไปถึงช้าเกินไป ครั้นกลับมาถึงเมืองนั้นคนทั้งหลายก็รู้ความลับของข้าพเจ้า และหญิงสาวที่หลั่งน้ำตาจนทำให้ข้าพเจ้าใจอ่อนก็หาซื่อสัตย์กับข้าพเจ้าไม่ ความประพฤติชั่วของหล่อนนั้นกระฉ่อนไปทั้งเมือง ชนชาติหนึ่งที่ข้าพเจ้าไม่ชอบเลยในเวลานั้น ทราบนิสัยของหญิงสาวคนนั้นแล้ว ส่งเสริมให้เด็กเป็นหญิงนครโสเภณี ข้าพเจ้ามีความละอายเป็นอย่างยิ่งที่ความรักของข้าพเจ้าได้แพร่หลายไป และมีความแค้นเคืองคนที่ทำให้ข้าพเจ้าได้รับความโทมนัสเสียใจในครั้งนี้

ทีแรกข้าพเจ้าโกรธหญิงสาวคนนั้นเป็นอย่างยิ่งที่เป็นบ่อเกิดแห่งความเสียใจของข้าพเจ้า ครั้นตริตรองดูก็เห็นว่าเขาไม่มีความซื่อสัตย์ต่อข้าพเจ้านั้น ก็ด้วยว่าเขาเป็นหญิงที่มีใจไม่หนักแน่นเหมือน ๆ กันกับสตรีเพศทั้งหลาย ความรักจึงกลายเป็นความเกลียดชังจนแสยงขน แต่ถึงเช่นนั้นข้าพเจ้าก็ไม่อยากจะทอดทิ้งเขาเสียทีเดียว และถึงแม้ว่าบุคคลเช่นนั้นไม่เป็นคนที่ข้าพเจ้าสมควรจะเอาใจช่วยด้วย ข้าพเจ้าก็ยังได้ฝากผั้งคนที่ข้าพเจ้าไว้วางใจและมอบเงินให้พอที่จะพาเขาไปส่งจนถึงบ้านบิดาของเขา

ในโอกาสนี้ ข้าพเจ้าขอวิงวอนบรรดานายทหารหนุ่มและท่านทั้งหลายที่มีแก่ใจอ่านบันทึกความจำของข้าพเจ้านี้ จงอย่านึกว่าความประพฤติของข้าพเจ้าเช่นนี้เป็นคุณงามความดีที่สุดในชีวิตของข้าพเจ้า เมื่อคนเราจดบันทึกด้วยความตริตรองถี่ถ้วนและมีอายุมากถึงปานฉะนี้แล้ว ก็ย่อมมีความรู้สึกผิดกันกับเมื่อยังหนุ่มอยู่ ข้าพเจ้าผืนใจเขียนข้อความนี้แต่เมื่อได้พูดไว้ว่าจะเล่าทั้งความดีและความชั่วของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงถือคำสัญญานั้นไว้

ครั้นไม่มีกิจธุระจะทำอีกต่อไปทางทิศใต้ ข้าพเจ้าจึงเดินทางไปกรุงปารีส เมื่อมาถึงพระราชสำนักข้าพเจ้าได้พบขุนนางไทยสองคน ซึ่งมาประเทศนี้พร้อมกันกับ ม. เดอะวาแซร์ ผู้สั่งสอนศาสนาประจำประเทศไทย ขุนนางไทยสองคนนี้เล่าว่าท่านเสนาบดีได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ส่งเขามาสืบข่าวราชทูตไทยที่มาเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าอยู่หัวของเรา และเมื่อเขาได้เข้ามาใกล้ผั่งประเทศฝรั่งเศส เขาได้ทราบว่าเรือที่ราชทูตไทยโดยสารมา และที่บรรทุกเครื่องราชบรรณาการมาด้วยนั้นได้แตกอับปางลง เขาจึงเดินทางต่อมาจนถึงประเทศฝรั่งเศสตามคำสั่งที่ได้รับมา(๑)

เขาได้พบเสนาบดีฝรั่งเศสและเรียนให้ทราบว่าพระเจ้าแผ่นดินไทยได้พระราชทานบรมราชานุเคราะห์คริสต์ศาสนิกชนและมีพระราช

---

(๑) ขุนนางไทย ๒ คนนี้คือขุนพิชัยวาทิต และ ขุนพิชิตไมตรี คนหนึ่งเป็นขุนนางผู้น้อยในกรมท่า อีกคนหนึ่งเป็นขุนนางในกรมอาสาจาม โดยสารเรือฝรั่งเศสออกไปทัวร์ปยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๖ ถือศุภอักษรของเสนาบดีกรุงศรีอยุธยาออกไปลับข่าวคณะทูตไทย คือ ออกพระพิพัธสงคราม ราชทูต ออกหลวงศรีวิสารสุนทร อุปทูต และออกขุนนครวิชัย ตรีทูต ซึ่งโดยสารเรือฝรั่งเศสออกไปเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๔ และเรือลำนั้นได้ไปแตกที่เกาะมาดากัสคาร์ ม. วาแซร์ ผู้สั่งสอนศาสนาในประเทศไทยนั้น ในจดหมายเหตุรายวันของท่านเจ้าเวัดเดอะชัวสีเรียกว่า ม. วาเซร์

กระแสโปรดเกล้า ฯ ให้ราชทูตนำความขึ้นกราบทูลพระเจ้าอยู่หัวของเราว่า ถ้าจะทรงแต่งตั้งราชทูตไปประเทศไทยแล้ว พระเจ้าแผ่นดินของเขาคงจะทรงนับถือคริสต์ศาสนาเป็นแน่

ถึงแม้ว่าเหตุผลที่ขุนนางกล่าวมานี้ค่อนข้างจะพูดเกินความจริงไปก็ดี แต่ ม. วาแชร์ได้สนับสนุนทุกข้อกระทงความ พระเจ้าอยู่หัวของเราทรงพระราชดำริเห็นว่าพระเจ้าแผ่นดินไทยคงตั้งพระราชหฤทัยที่จะชักชวนให้ส่งคณะทูตไปจริง ๆ และคงจะเข้าพระราชหฤทัยว่าทรงแต่งตั้งคณะทูตไปให้สมพระเกียรติยศแล้ว นอกจากจะช่วยให้พระนารายณ์มหาราชทรงเข้ารีตแล้ว คริสต์ศาสนาคงจะได้รับผลประโยชน์อย่างอื่นอีกมาก จึงทรงเห็นชอบด้วยและทรงตั้ง เชวาลิเอร์เดอะโช-มองต์ เป็นราชทูตและผู้บัญชาการกระบวนเรือรบหลวง ที่พระเจ้าอยู่หัวของเราทรงเลือกท่านผู้นี้ไปทำกิจการอันสำคัญนั้นเหมาะยิ่งนัก เพราะว่านอกจากท่านมีตระกูลดี และตัวเองก็มีคุณวุฒิความดีอยู่พร้อมแล้ว ใคร ๆ ก็ทราบว่าท่านเป็นคนที่มีความศรัทธาเลื่อมใสในคริสต์ศาสนาอย่างแรงกล้า ความมุ่งหมายของคณะทูตฝรั่งเศสนี้ ก็คือจะเชิญพระมหากษัตริย์ที่ทรงนับถือพระพุทธรูป และประชาชนทั้งประเทศให้เข้ารีตนับถือคริสต์ศาสนา เพราะฉะนั้นจะทรงมอบหมายหน้าที่ให้ผู้ใดยิ่งกว่าท่านผู้นี้ก็ไม่เหมาะแน่ คุณความดีและความศรัทธาแก่กล้าของท่านคงจะสามารถช่วยทะนุบำรุงคริสต์ศาสนาให้แผ่ไพศาลไป

โดยเหตุที่ราชทูตพึงถึงแก่กรรมได้ เพราะว่าการเดินทางไกลเช่นนี้ลำบากนัก และถ้ามีเหตุเช่นนั้นขึ้นแล้ว เกรงว่าคณะทูตจะเลือกราชทูตที่ไม่มีความสามารถพอ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งท่าน

เจ้าวัดเดอะชัวสีเป็นราชทูตคนที่สอง มีตราตั้งเป็นราชทูตพิเศษประจำประเทศไทยเป็นเวลานาน หากว่าพระนารายณ์มหาราชมีพระราชประสงค์ที่จะให้กราบทูลชี้แจงเรื่องศาสนา

เพื่อจะให้คณะทูตฝรั่งเศสนี้มีความสง่าสำคัญยิ่งขึ้น เชวาลิเอร์เดอะโชมองต์ดำริที่จะให้มีขุนนางฝรั่งเศสเป็นบริวารตามไปด้วย จึงกะตัวผู้มีตระกูลดีหลายคนที่มีความเต็มใจจะไปกับคณะทูตนี้ ท่านได้ชักชวนข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ปฏิเสธคำเชิญของท่าน แต่เรียนท่านว่าโดยเหตุที่จะเดินทางไปยังประเทศที่อยู่อีกมุมหนึ่งของโลกนี้ ข้าพเจ้าจะรับคำทันทีโดยที่ไม่ได้ปรึกษาหารือครอบครัวและผู้ที่ชอบพอกันก่อนไม่ได้ ข้าพเจ้าจะลองพูดกับเพื่อนฝูง และถ้าเขาเห็นชอบด้วยข้าพเจ้าก็มีความยินดีที่จะไปกับคณะทูตนี้

ในวันเดียวกันนั้นข้าพเจ้าเล่าความนี้แก่คาร์ดินัล เดอะจังซังและ ม. บองตองส์ ท่านทั้งสองมีความเห็นว่าข้าพเจ้าควรทำตามคำขอร้องของเชวาลิเอร์ เดอะโชมองต์ ความเจริญในหน้าที่ราชการของข้าพเจ้าคงจะไม่ชะงักลง ถ้าไปกับคณะทูตนี้แล้วจะต้องด้วยพระราชนิยม เพราะว่าพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าคณะทูตนี้สำคัญยิ่งนัก ที่ข้าพเจ้าจะต้องไปห่างไกลจากประเทศฝรั่งเศสนั้นไม่เป็นการเสียหายอะไรเลย เพราะว่าเวลานี้ก็ไม่มีศึกสงคราม ถ้าต้องอยู่นิ่ง ๆ ก็ไม่มีโอกาสจะได้เลื่อนตำแหน่งหน้าที่ เมื่อได้รับคำแนะนำเช่นนี้ ข้าพเจ้าก็ไปหาเชวาลิเอร์เดอะโชมองต์ เรียนท่านว่าข้าพเจ้ามีความยินดีที่จะเดินทางไปกับท่าน ท่านมีความพอใจเป็นอันมากที่ข้าพเจ้าให้คำมั่นสัญญาเช่นนั้น ข้าพเจ้าฉวยโอกาสนี้สมัครทำหน้าที่ควบคุมคณะทูตและรับใช้ท่านตามแต่จะมีบัญชาสั่งมา ท่านก็ยอมตามคำขอร้องของข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าได้ปรึกษาหารือ เดอะคองต์ ดูลุค ด้วยเหมือนกัน ท่านเห็นชอบด้วย และท่านได้บอก นางรุยเลต์ ว่าข้าพเจ้าจะเดินทางไปประเทศไทย สุภาพสตรีผู้นี้มีแก้วประพาพงามมากสองหีบ ซึ่งได้มาจากทิศใต้ประเทศฝรั่งเศส มีความประสงค์จะขายแก้วประพาพนั้น ได้เคยขอให้บริษัท คองบั่นยี เดส์ อังด์ส์ จัดการให้ครั้งหนึ่งแล้ว แต่บริษัทนี้ไม่ค่อยจะมีความเต็มใจที่จะขายให้ บอกว่าคงได้ราคาประมาณ ๒๖๖ บาท อันเป็นราคาที่ต่ำกว่าราคาจริงมาก นางรุยเลต์จึงขอให้คองต์ ดูลุค ถามข้าพเจ้าว่าจะจัดการขายให้ได้หรือไม่ ถ้าได้จะมอบอำนาจให้ข้าพเจ้านำเงินทั้งสิ้นที่ได้มาเท่าไรไปซื้อผ้าเยียรบับตู้จีนของผีมือญี่ปุ่นและสิ่งของอื่น ๆ ที่แปลก ๆ และหายากในบุรพาทิศประเทศ ข้าพเจ้ารับคำว่าจะจัดการขายให้ด้วยความเต็มใจ เมื่อทำกิจธุระส่วนตัวที่กรุงปารีสเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าเดินทางไปเมืองเบรสต์เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๒๒๘ และได้รับคำสั่งให้จัดเตรียมเรือรบหลวงสองลำ ขนอาวุธยุทธภัณฑ์ลงในเรือที่คณะทูตจะโดยสารไป

การเตรียมเรือออกทะเลนั้นเสร็จสิ้นลงปลายเดือนกุมภาพันธ์ เชวาลิเอร์เดอะโชมองต์และท่านเจ้าวัด เดอะชัวสี ได้มาถึงเมืองเบรสต์ และลงเรือชื่อว่า “ลัวโซ” ม. เดอะโวดริคัวเป็นผู้บังคับการเรือ ผู้ที่ลงไปในเรือลำนี้ คือ ขุนนางไทยสองคน นักบวชลัทธิเจสูอิต ๖ รูป คือ แปร์ เดอะฟองตะเน แปร์ ตาชารต์ แปร์ แจบิลยอง แปร์ เดอะคองต์ แปร์ บูเวต์ และ แปร์ วิส์เดอะลู ซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้ไปประเทศจีน มีหน้าที่เป็นคณิตศาสตราจารย์ ผู้สอนศาสนา ๔ รูป มี ม. เดอะวาแชร์และดูไชส์ยาส์เป็นต้น กับขุนนางฝรั่งเศสอีกหลายคน

ซึ่งมีความเต็มใจที่จะไป บางคนก็ไปเพื่ออยากรู้อยากเห็น บางคนก็ไปตามคำชักชวนของราชทูต ดังที่ข้าพเจ้าได้เล่ามาข้างบนนี้

เมื่อที่อยู่ในเรือ "ลัวโซ" เต็มหมดแล้ว ผู้อื่นก็โดยสารไปกับเรือเล็กอีกลำหนึ่งชื่อว่า "มาลิญ" เรือลำนี้มีปืน ๓๓ กระบอก ม. จัวเยอส์ ซึ่งเป็นนายทหารเรือประจำเมืองเบรสต์ และเคยเดินทางไปมัธยมประเทศหลายครั้งแล้ว เป็นผู้บังคับการ เมื่อทุกคนลงไปในเรือรบสองลำนั้นแล้ว เราได้ถอนสมอขึ้นในคืนวันนั้น รุ่งขึ้นซึ่งเป็นวันเสาร์ที่ ๓ มีนาคม บรรดาทหารเรือทั้งสองได้โห่ร้องถวายพระพรชัยพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงพระเจริญ แล้วเราชักใบออกเรือไปแหลมเดอะบอนน์เอสแปรังส

การเดินทางได้เป็นไปโดยผาสุก เมื่อเรือผ่านเส้นศูนย์กลางของโลก เราก็ไม่ได้รับความทรมานจากความร้อนมากนักเลย เราได้เริ่มเห็นดาวที่ก่อน ๆ นี้ก็ยังไม่เคยได้เห็น ดาวที่เรียกว่า "ครัวซาด" อยู่กลุ่มเดียวกันสี่ดวง เราได้เห็นเป็นครั้งแรก แล้วจึงเห็นทางช้างเผือกซึ่งอยู่ใกล้ขั้ว "อันตาร์คติค" เมื่อเรามองดูด้วยกล้องดูดาวท่านคณิตศาสตราจารย์ เราเห็นชัดว่า ทางช้างเผือกที่ดูคล้ายหมอกสีขาวนั้นไม่ใช่อื่นไกลคือดาวดวงเล็ก ๆ อยู่เรียงกันไป เราเดินทางมาได้สามเดือน ก็ถึงแหลมเดอะบอนน์เอสแปรังส เกือบตรงตามระยะทางที่ผู้นำร่องของเราได้กะไว้คลาดไปเพียง ๑,๕๐๐ เส้นเท่านั้น การคำนวณผิดไปเล็กน้อยเช่นนี้ก็ไม่สำคัญนัก เพราะว่าทางที่จะไปนั้นไกลมากอยู่

แหลมเดอะบอนน์เอสแปรังสนี้เป็นแนวภูเขาติดพืดกันไป จากเหนือลงมาใต้และยื่นออกไปในทะเล อ่าวอันกว้างขวางมากที่แหว่ง

เข้าไปในพื้นดินนั้นอยู่ติดกันกับตีนภูเขา ภูมิลำเนาริมฝั่งนั้นเป็นที่ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ แต่มีหินโสโครกเป็นอันตรายแก่เรือมาก เราไม่กล้าเข้าไปในอ่าวเวลากลางคืน แต่เวลากลางวันถึงแม้จะมีลมที่พัดหวนมา เราก็นึกว่าคงเข้าไปได้โดยไม่มีอันตรายอย่างหนึ่งอย่างใด

เมื่อเรือเข้าไปถึงตรงกลางน่านน้ำ ลมสงบลงทันที เราจึงถูกกระแสน้ำดันเข้าไปใกล้หินโสโครก พอเรือลอยเข้าไปใกล้เพียงระยะบืนสั้นเท่านั้น เคราะห์ดีลมพัดมาอีก เราจึงหลุดจากที่อันตรายได้ เรายังไม่เคยอยู่ในที่น่ากลัวมากเหมือนวันนี้เลย ในที่สุดเมื่อช่วยกันระมัดระวังจนสุดกำลังแล้ว เราก็รอดพ้นจากหินโสโครกและทอดสมอลงที่ในอ่าวห่างจากบ้อมปราการของชาววิลันดาประมาณหนึ่งเส้น บ้อมนี้ชาววิลันดาสร้างขึ้นและมีกองทหารประจำไว้ด้วย ทันใดนั้นชาววิลันดาส่งเรือเล็ก ๆ มาที่เรือรบหลวง เพื่อมาตรวจดูว่า เรืออะไรมาถึง รุ่งขึ้นข้าพเจ้าขึ้นไปบนบก เพื่อแสดงความเคารพแก่ผู้ว่าราชการวิลันดาและทำความตกลงกันถึงเรื่องยิงบืนคำนับกัน และลำเลียงเสบียงอาหารที่เราต้องการมาก ข้าพเจ้าไปหาผู้ว่าราชการบนบ้อมปราการที่กล่าวมาแล้วนั้น บ้อมนี้เบ็นรูปห้าเหลี่ยม มีบืนใหญ่สำหรับบ้องกันแข็งแรงมาก เขาต้อนรับข้าพเจ้าเบ็นอย่างดี และยอมตามคำขอร้องของข้าพเจ้าทุกประการ ได้ตกลงกันว่าการยิงบืนใหญ่คำนับซึ่งกันและกันนั้น ต้องยิงนัดต่อนัดผลัดกันไป และเขายอมขายเสบียงอาหารให้ด้วย

ข้าพเจ้ากลับขึ้นไปบนเรือแล้วรายงานข้อความเหล่านี้แก่ท่านราชทูต ท่านมีความยินดีมาก ที่ชาววิลันดาแสดงอัชฌาสัยไมตรีเบ็น

อย่างดี ท่านจึงสั่งให้เอาเรือเล็กลงทะเล และต่างคนก็ต่างขึ้นไปบนบก เพื่อหาความเพลิดเพลินใจ เพราะว่าได้เหน็ดเหนื่อยมาเป็นเวลาช้านานแล้ว

นักบวชลัทธิ เจสูอิต ได้ไปหาผู้ว่าราชการวิลันดา และได้รับความต้อนรับเป็นอย่างดี ท่านนักบวชได้ชี้แจงว่าเมื่อได้มีโอกาสมาอยู่บนบกเช่นนี้ ก็จะตรวจดูดาว เชื่อว่าคงจะได้รับผลดีมีประโยชน์แก่สาธารณชน จะตรวจที่อื่นก็ไม่เหมาะเหมือนที่นี่ ผู้ว่าราชการวิลันดาได้อนุญาตตามคำขอร้อง และเพื่อช่วยให้งานสะดวกยิ่งขึ้น เขาได้จัดให้ท่านนักบวชอยู่ในศาลาที่สร้างขึ้นในสวนของ คองบั่นยี เดส์ อังค์ส์ ท่านนักบวชได้เอากล้องส่องดูดาวตรวจได้ผลดีเป็นอันมาก และได้กำหนดองศาของเส้น "ยาว" ของโลกที่ผ่านแหลมนี้ ซึ่งแต่ก่อน ๆ นี้ยังเป็นที่สงสัย และทำให้ผู้เดินเรือหลงผิดอยู่เนือง ๆ

ในขณะที่ท่านคณิตศาสตราจารย์ตรวจดูดาวอยู่นั้น ข้าพเจ้าก็ตรวจดูภูมิลำเนาประเทศนี้ ในเวลาอันสั้นที่ข้าพเจ้าอยู่ที่นี่นั้นข้าพเจ้าได้สืบสวนได้ความดังต่อไปนี้

ชาววิลันดาเจ้าของท้องที่ เขาซื้อที่ดินจากผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเคยอาศัยอยู่ในที่นั้น คนพื้นที่เหล่านี้ได้ยาสูบและเหล้า "โอเดอะวี" นิดหน่อยเท่านั้น ก็ยอมยกที่ดินเป็นของแลกเปลี่ยนให้ชาววิลันดา และถอยเข้าไปอยู่ข้างในบ่า ที่ดินตามขอบเขตแหลมนี้มีบ่อน้ำจืดสนิทดีมาก ถึงแม้ภูมิประเทศนี้แห้งและแล้ง ชาววิลันดาก็ยังทำสวนได้งามไม่มีที่ติเลย สวนนี้เป็นสวนที่สวยที่สุดสวนหนึ่งในโลกนี้

มีกำแพงห้อมล้อมไว้ นอกจากปลูกผักทุกชนิดแล้ว ยังมีผลไม้ ซึ่งได้พันธุ์มาจากทวีปยุโรปและมัธยมประเทศอีกเป็นอันมาก(๑)

โดยเหตุที่แหลม เดอะบอนน์เอสแปรังส เป็นท่าสินค้าที่เรือค้าขายเดินไปมาระหว่างทวีปยุโรปและมัธยมประเทศต้องมาแวะลำเลียงน้ำและเสบียงอาหาร ท่านี้จึงเก็บสิ่งของไว้เป็นอันมาก จะต้องการอะไรก็แทบได้ทั้งนั้น ห่างจากแหลมประมาณ ๑,๒๐๐ เส้น ชาววิลันดาได้ยกที่ดินให้ชาวฝรั่งเศสที่ละทิ้งลัทธิคาทอลิกทำไร่ไถนา ชาวฝรั่งเศสเหล่านี้ได้ปลูกองุ่นและข้าวสาลี ให้ผลมากพอเลี้ยงชีพได้เป็นอย่างดี

อากาศที่นี่ไม่ร้อนไม่หนาวเกินไป เพราะว่าอยู่ที่ ๓๕ องศาของเส้น "กว้าง" ของโลก คนพื้นที่ในประเทศนี้เรียกว่า คาฟระ ผิวดำแต่จางกว่าผิวของคนที่อยู่ที่เกาะ "คินี" รูปร่างสันทัดและเปรียวแต่หยาบคายและโง่ที่สุดในโลกนี้ พูดห้วน ๆ จึงไม่มีใครสามารถที่จะเรียนภาษาของเขาได้ แต่ไม่ใช่ว่าคนเหล่านี้ไม่สามารถที่จะศึกษาเล่าเรียนได้ ชาววิลันดาได้หามาเลี้ยงไว้ตั้งแต่เมื่อยังเป็นเด็ก ๆ อยู่ ใช้ให้เป็นล่ามก่อนแล้วต่อไปก็ทำงานอย่างคนอื่น ๆ ได้

คนเหล่านี้ไม่มีศาสนา กินแมลงทุกชนิดที่พึงหาได้ ทั้งผู้ชายและผู้หญิงไปไหนมาไหนเปลือยกาย มีแต่หนังแกะพาดบ่าไว้เท่านั้น จึงเกิดมีตัวขึ้น ซึ่งเขาไม่มีความรังเกียจที่จะจับกินเลย

---

(๑) ในต้นบันทึกใช้คำว่า Indes อังค์ส์ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า India อินเดีย แต่ภาษาไทยเคยใช้ว่ามัธยมประเทศ ข้าพเจ้ายังไม่เห็นใครได้คิดคำขึ้นใหม่ จึงคงใช้คำมัธยมประเทศตลอดไป

เครื่องประดับของผู้หญิงนั้นมีอยู่อย่างเดียว คือไส้พุงแกะที่ฆ่ามาสด ๆ เขาใช้พันแขนและขา คนเหล่านี้วิ่งเร็ว ใช้ไขสัตว์ทาตัวอันทำให้สกปรกน่ารังเกียจมาก แต่ไขนั้นทำให้ผิวอ่อนและกระโดดได้คล่อง ทั้งผู้ชายและผู้หญิงนอนรวมปะปนกันในกระท่อมน่าทุเรศโดยไม่แยกเพศ และสังวาสกันเหมือนสัตว์เดียรัจฉานโดยไม่คำนึงว่าเป็นญาติสนิทกันเพียงไร

เรือรบของเราได้มาทอดสมออยู่ที่แหลมเดอะบอนน์เอสแปรังสแปดวัน พอบรรทุกเสบียงอาหารลงเรือได้พอแล้ว เราได้ชักใบเรือขึ้นออกจากท่านี้ไปยังช่อง ซองด์ (ซุนดา) ซึ่งอยู่ระหว่างเกาะชวาและสุมาตรา โดยเหตุที่มีลมพัดหวนมา เรือของเราจึงต้องแล่นลงไปทางใต้ และหลงกันกับเรือ "ลา มาลิญ" มองไม่เห็นกันเลย เราได้เข้ามาใกล้แควัน "โอสตรัล" ซึ่งคนเดินเรือของเรายังไม่เคยมาเลย สังเกตดูผึ้งแถบนี้เราเห็นมีดินสีแดง เราไม่ต้องการเข้าไปให้ชิดผึ้งเลย เมื่อลมเปลี่ยนทิศ เราก็เปลี่ยนทางและได้เข้ามาใกล้เกาะชวา

เราไม่มีคนนำร่องที่รู้จักช่อง ซุนดา ดีพอ เพื่อแก้ไขความบกพร่องนี้ เราได้ตกลงใจเดินเรือตามแผนที่ ซึ่ง ม. เดอะลูวัวส์ ให้เราได้ใช้ใบเล็กแล่นเลียบผึ้งเกาะชวาไป มิช้าก็มาถึงช่องแคบและแล่นเข้าปากช่องไปได้โดยสะดวกดี

เวลาที่เรือแล่นเข้ามาในช่องแคบนั้น บรรดาทหารเรือที่ขึ้นมาอยู่บนดาดฟ้าได้ประสบเหตุมหัศจรรย์อย่างหนึ่ง ที่ยังไม่เคยได้เห็นมาแต่ก่อนเลย เหตุมหัศจรรย์นั้นทำให้ท่านคณิตศาสตราจารย์ของเราใช้เวลาตริตรองอยู่หลายชั่วโมง ที่ข้าพเจ้าว่ามีเหตุมหัศจรรย์นั้น คือ

ในเวลาที่ท้องฟ้าแจ่มใสปราศจากเมฆ เราได้ยินเสียงฟ้าร้องดังเหมือนเสียงปืนใหญ่ยิงด้วยลูกกระสุนจริง ๆ อสนีบาตตกลงมาในทะเลห่างจากเรือประมาณสี่เส้นเท่านั้น ทำให้น้ำหมุนเวียนเดือดอยู่เป็นเวลานาน

เรือแล่นไปประมาณสองเดือน ก็เข้ามาใกล้ฝั่งแลเห็นเมืองบันตัม เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม โดยเหตุที่เรามีความประสงค์จะขึ้นบก เพราะว่ามีคนป่วยคนไข้ ทั้งทหารเรือที่มีเหลืออยู่ได้รับความเหน็ดเหนื่อยมาก และไม่มีคนนำร่องที่รู้จักทางไปประเทศไทย จึงเป็นการจำเป็นที่เราต้องพักอยู่ที่นี่ เราทอดสมอลง นอนค้างคืนในน่านน้ำ รุ่งขึ้นข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ขึ้นไปบนบก เพื่อเผ้าพระเจ้าแผ่นดินเมืองบันตัมแทนกับท่านราชทูต และขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตลำเลียงเสบียงอาหารที่เราไม่มีเหลือแล้ว

ข้าพเจ้าได้ไปพบกับผู้บัญชาการบ้อมปราการก่อน เขาไม่ยอมให้สิ่งหนึ่งสิ่งใดเลย ข้าพเจ้าพยายามขอเผ้าพระเจ้าแผ่นดินก็ไม่เป็นผลสำเร็จ ข้าพเจ้าจึงบอกว่าข้าพเจ้าขอพูดกับผู้ว่าราชการชาววิลันดา เขาตอบว่าท่านผู้นี้ป่วย และไม่ได้พบปะใครมานานแล้ว ในที่สุดเมื่อเขาปัดคำขอร้องของข้าพเจ้าโดยยกสาเหตุเหลวไหลมาอ้างแล้ว ก็พูดออกมาตรง ๆ ไม่อ้อมค้อมอีกว่า ข้าพเจ้าไม่มีหวังที่จะได้รับเสบียงอาหารจากเมืองนี้ เพราะว่าพระเจ้าแผ่นดินไม่มีพระราชประสงค์ที่จะให้ชนต่างด้าวเข้ามาในประเทศนี้เลย

เมื่อข้าพเจ้าพูดว่าการที่ไม่ยอมให้เราซื้อเสบียงอาหารนั้นเป็นการทารุณร้ายกาจของชาววิลันดา ซึ่งข้าพเจ้าเว้นเสียที่จะตำหนิไม่ได้ นาย

ทหารผู้นั้นตอบข้าพเจ้าว่า เหตุการณ์ในแผ่นดินไม่อนุมัติให้พระเจ้าแผ่นดินทรงยอมให้คนต่างด้าวเข้ามาในประเทศ ประชาชนพลเมืองที่มีความกระด้างกระเดื่องเป็นกบฏอยู่จะกำเริบขึ้น เมื่อเข้าใจไปว่าประเทศฝรั่งเศสและอังกฤษมาช่วยตามที่เขาได้อ้อนวอนขอร้องไป ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าจะรับรองว่าเรือรบที่จอดอยู่ใกล้เมืองบันตัมนั้น เป็นเรือที่จะนำคณะทูตฝรั่งเศสไปประเทศไทย ก็ไม่ทำให้ชาวชวาหลงไปว่าไม่มีใครมาช่วย และอาจทำให้คนเหล่านั้นเข้าใจว่าคงจะมีเรือรบอื่น ๆ มาถึงอีกในเวลาไม่ช้า นายทหารผู้นั้นพูดว่าข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้าตำหนิโทษชาววิลันดาผิด คนพวกนั้นเป็นแต่ทหารรับราชการอยู่ในประเทศนี้ มีหน้าที่จะปฏิบัติตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าแผ่นดิน ถ้าข้าพเจ้าจะไปประเทศไทยดังที่ข้าพเจ้าบอกเขาจริง ๆ แล้ว ก็ควรเดินทางต่อไปโดยผ่านทางเมืองบะตาวี ซึ่งอยู่ห่างจากที่นี่ประมาณ ๑,๒๐๐ เส้น ผู้อำนวยการคองปั่นยีเดส์อังด์ส์ ที่เมืองนั้นคงจะต้อนรับเราเป็นอย่างดี และข้าพเจ้าจะเห็นชัดว่าที่เขากีดกันขัดข้องนั้นเพราะความจำเป็นบังคับแท้ ๆ

ที่นายทหารผู้นั้นพูดว่าประชาชนยังกระด้างกระเดื่องอยู่ เป็นการจำเป็นที่จะห้ามไม่ให้ชนต่างด้าวเข้าไปในท่าเรือนั้นเป็นความจริง แต่เขายับยั้งไม่กล่าวต่อไปว่าที่ประชาชนไม่พอใจนั้น ก็เนื่องจากความทารุณร้ายกาจของชาววิลันดานั่นเอง และที่ขัดขวางไม่ยอมให้เราซื้อเสบียงอาหารนั้น ก็ด้วยว่าชาววิลันดานี้ทารุณดุร้ายนักดังที่ข้าพเจ้าได้ปรารภมาข้างบนนี้ สาเหตุของเรื่องนี้มีความโดยสังเขปดังต่อไปนี้

เมื่อห้าหรือหกปีที่แล้วมา ซุลต่าน อาคุน ทรงเบื่อหน่ายอุปสรรคที่มีแก่การทรงราชย์ จึงทรงมอบราชสมบัติแก่ ซุลต่าน อากุย ซึ่งเป็น

พระราชโอรส ล่วงมาอีกสองสามปี ซุลต่าน อาคุน จะทรงรู้สึกเสียพระทัยที่ได้ละราชสมบัติประการหนึ่ง หรืออีกประการหนึ่งจะทรงเห็นว่าพระราชโอรสปกครองบ้านเมืองไม่เป็นธรรม ประการใดประการหนึ่งก็ตามแต่จะคิดเอาเถิด จึงมีพระราชประสงค์ที่จะขึ้นทรงราชย์อีกได้ทรงทำความตกลงเป็นการลับกับ ปะเงรัน ซึ่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่ในประเทศ พอทรงเห็นว่ามีลู่ทางที่จะสำเร็จได้ จึงกลับทรงเครื่องราชูปโภคถืออำนาจพระเจ้าแผ่นดินอย่างเปิดเผยอีก

ประชาชนพลเมืองที่ได้เคยรับความสุขใต้ร่มพระโพธิ์ทอง ต่างมีความยินดีพากันมาถวายตัว มิช้าก็ทรงมีรี้พลรวมเป็นกองทัพถึงสามหมื่นคน เมื่อทรงเห็นว่ามีกำลังแข็งแรงพอที่จะทำการให้สำเร็จได้ จึงทรงยกทัพมาล้อมพระราชโอรสไว้ภายในบ้อมปราการเมืองบันตัม พระเจ้าแผ่นดินที่ยังเยาว์อยู่ทรงเห็นว่าประชาชนพลเมืองละหนีไปหมด จึงทรงขอร้องให้ชาววิลันดามาช่วย เมื่อแรกชาววิลันดายังลังเลอยู่ว่าจะช่วยดีหรือไม่ แต่ภายหลังเห็นว่ามีทางได้มากกว่านิ่งเฉย ๆ ไว้ จึงตกลงใจเข้าบ้องกันพระองค์พระเจ้าแผ่นดินและยึดพระราชวังไว้ ชาวชวากับแขกมักกะสันได้พยายามกีดกันไม่ให้ชาววิลันดาขึ้นบก จึงต้องสู้รบกัน ชาวชวาแพ้ และชาววิลันดามีชัยชนะ

เมื่อชาววิลันดาแย่งอำนาจได้แล้ว ก็เข้ายึดบ้อมปราการและถวายความอารักขาพระเจ้าแผ่นดินที่ยังเยาว์อยู่ แต่นั้นมามิช้าชาววิลันดายกพลเข้าตีกองทัพพระราชบิดา ส่งทหารไปแอบซุ่มไว้แล้วจับพระองค์พระเจ้าแผ่นดินที่ทรงพระชราขังไว้มั่นคง เพราะว่าราษฎรมีความจงรักภักดีมาก พระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นพระราชโอรสนั้น ไม่มีใครชอบ

และไม่มีอำนาจ จึงไม่ถูกกักขังกวดขันนัก ชาววิลันดายอมให้มีเครื่องราชกกุธภัณฑ์เหมือนพระเจ้าแผ่นดินทั้งปวง แต่อ้างพระราชอำนาจกดขี่อาณาประชาราษฎรให้ได้ความเดือดร้อนเป็นอันมาก

การปกครองของชาววิลันดานั้นร้ายกาจเหลือเกิน และเบี่ยนที่เกลียดชังมากด้วย เพราะฉะนั้นชาววิลันดาเองจึงเกรงอยู่เป็นนิตย์ว่าจะมีกบฏ จึงไม่ยอมให้ชนต่างด้าวทั้งหลายเข้ามาใกล้ท่าเรือเมืองบันตัม โดยอ้างพระราชอำนาจพระเจ้าแผ่นดินว่า ถ้ายอมให้คนต่างด้าวขึ้นไปบนบกแล้ว จะยุแหย่ให้เกิดการกบฏ เขายกนโยบายนี้ขึ้นพูด เมื่อเขาไม่ยอมให้เราลำเลียงเสบียงอาหาร ซ้ำเน้นคำว่าไม่เคยยอมให้ชนชาติอื่นเลย เหตุฉะนี้ข้าพเจ้าไม่เห็นมีทางใดที่จะเรียกร้องเอาเสบียงอาหารให้ได้ จึงลงเรือเล็กกลับไปรายงานว่าคำขอร้องของข้าพเจ้าไร้ผล

พอเรือออกไปห่างจากท่าสักหน่อยข้าพเจ้าเห็นเรือลำหนึ่ง มองดูไกล ๆ ก็ไม่สู้ใหญ่นัก จึงใคร่ทราบว่าเรือลำนั้นเป็นเรือของใคร เข้าใกล้ก็กลายเป็นเรือรบ “ลา มาลิญ” ของเรานั่นเอง เรือลำนี้ได้ลมดี จึงมาถึงที่นี่ก่อนเรือของเราสี่วัน ทอดสมออยู่ข้างเกาะเล็ก ๆ เกาะหนึ่ง ที่หลังเกาะนี้เรือของเราทอดสมออยู่ เมื่อแสดงความยินดีที่ได้มาพบกันอีกแล้ว ข้าพเจ้าซักถาม ม. จัวเยอส์ ก็ได้ทราบจากปากคำผู้บังคับการเรือและนายทหารเรือทั้งหลายว่าชาววิลันดาไม่ยอมให้ซื้อเสบียงอาหาร โดยยกเหตุผลเช่นเดียวกันกับที่ข้าพเจ้าได้สดับตรับฟังมาแล้ว ในขณะนั้น ม. จัวเยอส์ คิดจะไปเมืองบะตาวีทันที แต่ลองรอคอยเราอยู่สามวัน โดยหวังว่าคงจะได้รับข่าวคราวเราบ้าง

เราทั้งสองคนจึงไปขึ้นเรือ "ลัวโซ" ความปีติยินดีที่ได้พบกันนั้นทำให้คลายโทมนัสที่ได้รับความเกียดกันอันทารุณจากชาววิลันดา รุ่งขึ้นมีลมพัดมาดี และเพราะว่าถูกห้ามไม่ให้ผ่านไปทางเมืองบันตัม เราจึงถอนสมอชักใบเรือขึ้นแล่นไปเมืองบะตาวี ถึงแม้ว่าเมืองนี้อยู่ห่างจากเมืองบันตัมเพียงสามโยชน์ ดังที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาข้างบนนี้แล้ว เราก็ต้องแล่นเรือไปโดยความระมัดระวัง เพราะว่าไม่มีคนนำร่อง เราต้องเสียเวลาเดินทางถึงสองวันครึ่ง ในที่สุดเราเข้าไปในน่านน้ำได้ โดยเหตุที่มีหาดและหินโสโครกหลายพันแห่งตลอดฝั่งเกาะชวา เรือเกือบจะล่มอับปางลงเสียตั้งร้อยครั้ง

บะตาวีเป็นนครหลวงของเมืองขึ้นวิลันดาในบุรพาทิศ ชาววิลันดามีอิทธิฤทธิ์มาก ตามปรกติเวลาสงบศึกมีกองทหารห้าหรือหกพันคนกอปรด้วยชนซึ่งมีสัญชาติต่างๆ นานา บ้อมปราการที่กลางน่านน้ำนั้นตั้งอยู่บนเสาบั่กลงไปในทะเล มีหอรบยื่นออกมาสี่หอรบห้อมล้อมด้วยคูน้ำจืด เมืองนี้สร้างงามมาก เคหสถาน ทาสีขาวแบบวิลันดา มีประชาชนพลเมืองหนาแน่นนับไม่ถ้วน ในชุมนุมชนเหล่านี้มีทั้งชาวฝรั่งเศสที่เป็นคัลวินิสต์และที่ถือลัทธิคาทอลิก ซึ่งการค้าขายหากำไรชักชวนให้มาอยู่

ผู้อำนวยกองบั่นยี เดส์อังด์ส์ ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นี่ เขาเป็นผู้ว่าราชการเมืองขึ้นวิลันดาทั้งมวล บริวารและความสง่าของสำนักผู้ว่าราชการนั้นไม่น้อยกว่าในพระราชสำนักของพระเจ้าแผ่นดินแท้ๆ เขามีสภาที่ปรึกษาช่วยจัดกิจการของประเทศ ผู้ว่าราชการไม่จำเป็นต้องทำตามคำปรึกษาของสภา และจะตกลงใจทำอย่างไรก็ทำได้ โดย

ที่ไม่ต้องคำนึงถึงข้อที่บัญญัติไว้ แต่เมื่อทำไปตามอำเภอใจเช่นนั้นแล้ว ก็ต้องรับผิดชอบเอง เจ้าแขกประเทศราชทั้งหลายต้องแต่งทูตไปประจำสำนักผู้ว่าราชการ และเขาก็ส่งทูตไปประจำสำนักของเจ้าแขกเหล่านั้นให้เป็นผู้แทนชาติวิลันดา เขาเลือกจะทำศึกสงครามหรือทำสัญญาสันติภาพก็ได้ตามชอบใจ โดยที่ไม่มีมหาอำนาจใด ๆ จะขัดขวางได้ ตำแหน่งผู้อำนวยการคองบั่นยี เดส์อังด์ส์ นั้นมีกำหนดเพียงสามปี แต่ตามปรกติคน ๆ เดียวครองตำแหน่งไปตลอดชีวิต เพราะเหตุนี้หากไม่พูดปราศจากยกตัวอย่าง จะหายากนักที่ผู้อำนวยการเป็นคนยากจก

เมื่อเราทอดสมอลงแล้ว ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ไปแสดงความเคารพผู้ว่าราชการเมืองขึ้นวิลันดา เวลาลงจากเรือมีเจ้าพนักงานกรมเจ้าท่ามาต้อนรับและพาข้าพเจ้าไปยังจวนผู้ว่าราชการ พอไปถึงกองทหารยามซึ่งมีจำนวนทหารมากหลายทำวันทยาวุธและแยกออกเป็นสองแถว ข้าพเจ้าเดินผ่านแถวทหารเข้าไปในเฉลียง ซึ่งประดับด้วยเครื่องลายครามญี่ปุ่นงามเป็นอันมาก

ข้าพเจ้าได้พบพณหัวเจ้าท่าน (อันเป็นคำที่เขาเรียกผู้อำนวยการ คองบั่นยี เดส์อังด์ส์) ซึ่งยืนถอดหมวกพ้นถ้อยคำของข้าพเจ้า การต้อนรับอันดีของท่านทำให้ข้าพเจ้าคลายความแค้นเคืองที่ได้ถูกปรามาสที่เมืองบันตัม ท่านผู้นี้พูดภาษาฝรั่งเศสกับข้าพเจ้าตลอดเวลา ข้าพเจ้าต้องการให้ยิงปืนคำนับกันนัดต่อนัด แต่ไม่สามารถทำความตกลงกันได้ ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าแปร์ตาชาร์ต์ไปทราบความมาจากไหน แล้วไปเขียนรายงานว่า ต่างฝ่ายต้องยิงปืนเท่านั้นเท่านี้นัด ความจริง

นั้นได้ตกลงกันว่าไม่ต้องยิงปืนคำนับซึ่งกันและกันจนนัดเดียว เมื่อข้าพเจ้าขอความช่วยเหลืออย่างอื่น ๆ ฯพณฯ ให้คำมั่นสัญญาว่าจะทำตามคำขอร้องทุกประการ เพราะว่าท่านมีความเคารพราชทูตฝรั่งเศสทั้งทางตำแหน่งราชการและเกียรติคุณส่วนตัว

ข้าพเจ้ากลับไปบนเรือ "ลัวโซ" ด้วยความปีติยินดี และรายงานข้อความทั้งนี้แก่ท่านราชทูต มิช้าผู้ว่าราชการวิลันดาได้ส่งคนมาแสดงความเคารพเชวาลิเอร์ เดอะโชมองต์ และนำผักผลไม้ต่าง ๆ บรรจุลงในตะกร้า ๑๒ ตะกร้ามาเป็นของกำนัล ต่อมาสักครู่มีคนนำวัวสองตัวและแกะหลายตัวมาให้อีก ตั้งแต่วันนั้นมาผู้ว่าราชการได้ส่งเจ้าพนักงานชั้นผู้ใหญ่มาที่เรือทุกวัน และทุกคราวนำเสบียงอาหารต่าง ๆ นานา มาให้ท่านราชทูตและทหารเรือทั้งสองลำ

เราจอดเรืออยู่ที่เมืองบะตาวีแปดวัน ได้รับความเอื้อเฟื้อจากเจ้าพนักงานท้องที่ดีเกินนึก เวลาเรือทอดสมออยู่ที่นั่น ข้าพเจ้าได้ขายแก้วประพาพสองหีบที่ได้รับฉันทะมาจากกรุงปารีส พ่อค้าจีนรับซื้อไว้ตามน้ำหนัก ยอมให้หนึ่งหนักละแปดน้ำหนักเงิน ได้เงินรวมทั้งสิ้นสามพันสองร้อยบาท เขาจ่ายเงินให้ข้าพเจ้าเป็นพันธบัตรทองอันเป็นเงินตราของประเทศญี่ปุ่น ถ้าข้าพเจ้ามีเวลามากไม่รีบร้อนต้องไปจากที่นี่ คงขายได้เงินมากกว่านี้ เพราะว่าแท้จริงแก้วประพาพนี้มีราคามากกว่านี้มาก แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าขายได้เงินถึงสี่สิบชั่งนั้นได้เปรียบมากอยู่แล้ว เพราะว่าสินค้าเช่นนี้เดิมมีคนในประเทศฝรั่งเศสรับซื้อเพียง ๒๖๖ บาทเท่านั้น

เมื่อลำเลียงเสบียงอาหารเสร็จแล้วและได้คนนำร่องชำนาญคนหนึ่ง เราก็ออกเรือไปประเทศไทย มีลมพัดแรง จึงชักใบขึ้นแต่เช้า

ตรู่ เวลากลางคืนมืดมากราว ๒๓ นาฬิกา เราเห็นเรือใหญ่ลำหนึ่งชักใบทุกใบแล่นเข้ามาใกล้เรือของเรา ทุกคนจับอาวุธและเราได้ยิงบืนใหญ่ลงไปในเรือลำนั้นนัดหนึ่ง แต่ก็ไม่ทำให้เรือลำนั้นเปลี่ยนทางเพื่อไม่ให้เรือโดนกัน เรากลับใบให้เรือของเราถอยหลัง แต่ถึงแม้ว่าได้พยายามจนสุดกำลัง ก็ไม่เป็นผลสำเร็จ เรือลำนั้นโดนหัวเรือของเราจนตรามงกุฎแตกไปซีกหนึ่ง ข้าพเจ้ายืนอยู่บนดาดฟ้าชั้นบน และได้ยกบืนสั้นยิงลงไปในเรือลำนั้นหลายนัด ไม่มีใครโผล่หัวขึ้นมาเลยสักคนเดียว ข้าพเจ้าได้ให้ทหารเรือช่วยกันค้ำกราบเรือให้ห่างออกไป เรือจึงไม่ได้เสียดกัน พวกเราหลายคนต้องการไล่ตามเรือลำนั้น แต่ท่านราชทูตห้ามไว้ เราจึงแล่นต่อไป และมองไม่เห็นเรือลำนั้นอีกเพราะว่ามืดนัก

อุบัติเหตุนี้ทำให้พวกทหารเรือคิดเห็นไปต่าง ๆ นานา บางคนคิดว่าชาววิลันดาได้ส่งเรือจุดเพลิงมาซ่อนไว้ข้างเกาะใดเกาะหนึ่งเพื่อทำลายเรือรบหลวง และกันไม่ให้เราถึงประเทศไทย เพราะว่าชาววิลันดาไม่พอใจให้คณะทูตนี้ไปที่นั้นเลย บางคนคิดเห็นไปอย่างอื่น ส่วนตัวข้าพเจ้านั้นมีความเห็นว่ากะลาสีในเรือลำนั้นคงเมาสุรา บางคนที่ได้ยินเสียงบืนที่เราได้ยิงลงไปในเรือคงมีความตกใจมาก หนีไปอยู่ใต้ดาดฟ้า จึงไม่มีใครกล้าโผล่หัวออกมาเลย (เมื่อเราไปถึงกรุงศรีอยุธยา สืบสวนเรื่องนี้แล้ว ก็ได้ความสมจริงดังที่ข้าพเจ้ากล่าวมาข้างบนนี้)

ภายหลังอุบัติเหตุนี้ ซึ่งทำให้โกลาหลกันมากแล้ว เราเดินทางต่อไปเรียบร้อยจนถึงสันดอน (ปากน้ำเจ้าพระยา) ได้ทอดสมอลง

เมื่อวันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๒๒๘ นับตั้งแต่วันออกจากท่าเรือเมืองเบรสต์ เราเดินทางมารวมเวลาหกเดือนเศษ

สันดอนนี้ไม่ใช่อื่นไกล คือเนินดินและโคลนที่กระแสน้ำชัดลงมาทิ้งไว้ห่างจากปากน้ำประมาณสองร้อยเส้น ที่ตรงสันดอนนี้น้ำตื้นมาก เวลานี้น้ำขึ้นก็ไม่ลึกเกินกว่าสองวาครึ่ง เหตุฉะนั้นเรือขนาดใหญ่จึงข้ามสันดอนไปไม่ได้

เมื่อทอดสมอลงที่นี่แล้ว ข้าพเจ้าก็ลงเรือกรรเชียงไปกับ ม. วาแชร์ เพื่อบอกเจ้าหน้าที่ไทยว่าท่านราชทูตฝรั่งเศสได้มาถึงแล้ว เมื่อเรือมาถึงปากน้ำ ก็ค่ำมืดลง แม่น้ำนี้เป็นแม่น้ำใหญ่ที่สุดแม่น้ำหนึ่งในบูรพาทิศ คนไทยเรียกชลธารนี้ว่า "แม่น้ำ" ซึ่งแปลว่า "แม่ของน้ำ" เวลานั้นน้ำทะเลกำลังไหลขึ้น เรือต้องทวนน้ำ เราจึงแวะเข้าฝั่ง ได้แลเห็นเรือนขัดแตะมุงหลังคาจากสามหรือสี่เรือน ม. วาแชร์บอกข้าพเจ้าว่าผู้ว่าราชการปากน้ำอยู่ที่หมู่บ้านนั้น เราลงจากเรือขึ้นไปบนเรือนหลังหนึ่ง ได้พบผู้ว่าราชการ ข้าพเจ้าหิว จึงถามว่ามีอะไรให้รับประทานบ้าง ผู้ว่าราชการผู้นั้นได้กรุณาหาข้าวมาให้กิน

ภาพครั้งแรกที่ได้เห็นนี้ทำให้รูปประเทศไทยที่ข้าพเจ้าวาดไว้ในใจผิดไปหมด ข้าพเจ้าขอพูดโดยตรง ๆ ว่าข้าพเจ้ามีความประหลาดใจเหลือเกินที่ท่านเจ้าวัดเดอะชัวสี และแปร์ตาชาร์ต ซึ่งได้เดินทางมาพร้อม ๆ กัน และได้เห็นสภาวะของประเทศเหมือนกันกับที่ข้าพเจ้าได้เห็น กลับไปเขียนหนังสือเรื่องประเทศไทย ซึ่งไม่ใกล้กับความจริงเลย แท้จริงท่านทั้งสองนี้ได้อยู่ในประเทศนี้ไม่กี่เดือน และ

ม. คองสตังส์[๑] อัครมหาเสนาบดีไทย คอยแต่ตบตาท่าน จัดให้ท่านเห็นแต่สิ่งที่ดีและงาม อันมีสาเหตุหลายประการที่ข้าพเจ้าจะเล่าต่อไปภายหน้า

เมื่อน้ำขึ้นเอ่อพอดีแล้ว เรากลับลงไปในเรือกรรเชียงอีก และเข้าไปในแม่น้ำ ลองขึ้นไปได้ประมาณสามโยชน์ ซ้ำร้ายฝนตกลงมาทรมานเรา แต่เราก็ทนไปจนถึงเมืองบางกอกประมาณเวลา ๒๒ นาฬิกา

ผู้ว่าราชการเมืองนี้ ได้เลี้ยงอาหารแขก เครื่องดื่มนั้นมีแต่ "ซอร์เบค" (คือน้ำเจือกับน้ำผลไม้) อาหารและเครื่องดื่มไม่ถูกปากข้าพเจ้าเลย แต่จำใจต้องทนกลืนเข้าไป รุ่งขึ้น ม. วาแชร์ลงไปในเรือบัลลังก์ อันเป็นเรือพื้นประเทศนี้ และเดินทางต่อไปกรุงศรีอยุธยาเพื่อแจ้งความแก่เจ้าหน้าที่ว่าราชทูตฝรั่งเศสได้มาถึงสันดอนแล้ว และข้าพเจ้าก็ลงเรือกรรเชียงกลับไปขึ้นเรือรบของเรา

ก่อนออกจากบางกอก ข้าพเจ้าถามผู้ว่าราชการว่าจะซื้อผักผลไม้และเสบียงอาหารอย่างอื่น ๆ สำหรับบรรทุกไปเรือรบได้หรือไม่ เขาตอบว่า "หาไม่" (ซึ่งหมายความว่าไม่ได้) ทหารเรือของเราซึ่งคอยฟังข่าวข้าพเจ้าด้วยความร้อนใจ แลเห็นข้าพเจ้านั่งเรือกรรเชียงกลับมาแต่ไกล ๆ ร้องตะโกนถามว่า ได้เสบียงอาหารมาเลี้ยงกันบ้างหรือไม่ ข้าพเจ้าร้องตอบไปว่า "หาไม่" ได้แต่รอยยุงกัดติดตัวมาเท่านั้น แมลงชนิดนี้มันรบกวนเราตลอดเวลาเดินทางไป

---

(๑) คองสตังส์ผู้นี้เป็นชาวโยนกประเทศ นามเดิม เยรากี แล้วเปลี่ยนเป็น คอนสแตนน์ โฟลคอน ได้เข้ารับราชการไทย มีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาวิชเยนทร์ ประวัติของคน ๆ นี้มีพิสดารอยู่ในบันทึกความจำของออกพระศักดิ์สงครามแล้ว

เราทอดสมออยู่ที่สันดอนห้าหกวันก็ไม่มีใครมา จนวันที่หกจึงเห็นข้าราชการไทยสองคนมากับ ม. เดอะลาโน หัวหน้าผู้สั่งสอนศาสนาซึ่งเป็นเจ้าคณะเดอะเมเตลโลโปลิส และท่านเจ้าวัดเดอะลิยอนน์ ข้าราชการไทยได้เชิญพระราชกระแสมาอวยพรท่านราชทูต และแสดงความเคารพตามอัชฌาสัยไมตรีแทนอัครมหาเสนาบดีไทย ต่อนั้นมาไม่ช้าก็มีคนนำเสบียงอาหารมาที่เรือรบ คราวแรกส่งมาแต่เล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ภายหลังส่งมาอีกมากมายจนพวกทหารเรือก็ได้กินไก่ เป็ด เนื้อลูกโคและผลไม้ประเทศร้อนทุกอย่าง แต่ผักสดที่เราต้องการมากนั้นส่งมานิดหน่อยเท่านั้น

การเตรียมรับรองให้ท่านราชทูตเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินนั้น เปลืองเวลาสิบห้าวัน ขนบธรรมเนียมการต้อนรับมีดังจะกล่าวต่อไปนี้ เขาสร้างศาลาที่พักไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำห่าง ๆ กันตลอดระยะทางที่เรือล่องขึ้นไป ศาลาที่พักนี้ทำด้วยไม้ไผ่และเอาผ้าสีผืนใหญ่ ๆ หุ้ม โดยเหตุที่เรือรบของเราเข้าไปในแม่น้ำไม่ได้ เพราะว่าน้ำที่สันดอนตื้นเรือผ่านไปไม่ได้ เขาจึงจัดเรืออื่น ๆ มารับคณะทูต

เวลาเข้าไปในแม่น้ำนั้น ไม่มีพิธีรีตองอะไร นอกจากมีข้าราชการไทยออกมาต้อนรับท่านราชทูต และตามท่านไปในกระบวนแห่เรือระยะทางตั้งแต่สันดอนจนถึงกรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นราชธานีกินเวลาสิบห้าวัน

ข้าพเจ้าเว้นเสียมิได้ที่จะกล่าวในบันทึกนี้ว่า ผู้เขียนระยะทางมาประเทศนี้เป็นคนตามืด คนเหล่านั้นไปชมกรุงศรีอยุธยาทั่วประเทศฝรั่งเศสว่าเป็นราชธานีที่ไม่เล็กกว่ากรุงปารีส และอธิบายความสวย

เอาตามอำเภอใจ สิ่งที่แน่นั้นประเทศไทยมีแต่ "โอทธยา" หรือ "ยุธยา" ซึ่งนับว่าเป็นนครหลวงเพียงนครเดียวนี้เท่านั้น

ศาลาที่พักทำด้วยไม้ไผ่ที่สร้างขึ้นตามระยะทางนั้นเคลื่อนที่ได้ พอท่านราชทูตและบริวารออกไปจากศาลาที่พักแล้ว เขาก็รื้อลง เพราะฉะนั้นศาลาที่สร้างสำหรับเลี้ยงอาหารวันนี้ก็ถูกย้ายไปใช้ในวันรุ่งขึ้น และศาลาที่สร้างสำหรับพักนอนคืนนี้ ก็เอาไปเตรียมไว้สำหรับคืนพรุ่งนี้ เรายายที่พักเช่นนี้เรื่อยไปจนเข้าไปใกล้กรุงศรีอยุธยา จึงถึงศาลาที่พักขนาดใหญ่แห่งหนึ่งซึ่งไม่เคลื่อนที่ ท่านราชทูตได้ขึ้นไปอาศัยอยู่บนศาลานี้จนถึงวันเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์น ในขณะที่รอคอยอยู่นั้น มีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลายมาเยี่ยมท่านราชทูต อัคร-มหาเสนาบดี คองสตังสก็มาเหมือนกัน ถึงแม้ว่ามาไม่ใช่ทางราชการ แต่ก็มีบริวารตามมาสมกันกับยศฐานันดรศักดิ์ของเขา

ก่อนอื่นเราพูดกันเรื่องขนบธรรมเนียมทูตเข้าเฝ้า ได้มีความเห็นแตกต่างกันว่าจะควรปฏิบัติอย่างไร ในการที่จะเชิญพระราชสาส์นขึ้นถวายพระเจ้าแผ่นดิน ท่านราชทูตมีความประสงค์จะเชิญพระราชสาส์นเข้าไปถวายต่อพระหัตถ์พระนารายณ์มหาราช ความคิดเห็นเช่นนี้ไม่ต้องด้วยราชประเพณีของประเทศนี้อย่างยิ่ง เพราะว่าราชประเพณีนั้นมีหลักว่า พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุด เวลาเสด็จออกขุนนางต้องประทับเหนือคนทั้งปวงที่อยู่หน้าที่นั่ง โดยเหตุฉะนี้ราชทูตต้องอยู่ในท้องพระโรงพระที่นั่ง และเสด็จออกให้เฝ้าที่สีหบัญชร ถ้าจะให้พระราชสาส์นถึงพระหัตถ์ ก็ต้องต่อแท่นเบื้องอัฒจันทร์หลายขั้นไว้ที่หน้าสีหบัญชร ซึ่งฝ่ายไทยไม่ยอมให้ทำเช่นนั้น ต่างฝ่ายมีความ

เห็นขัดข้องกันอยู่ดังนี้หลายวัน ข้าพเจ้าได้รับหน้าที่ไปเจรจาทาบทามความเห็นกันหลายครั้งหลายคราว ในที่สุดได้ตกลงกันว่าในวันเข้าเผ้านั้น จะประดิษฐานพระราชสาส์นไว้บนพานทอง ซึ่งต้องมีคันทำด้วยทอง ยาวประมาณสองศอกเศษ ท่านราชทูตจึงจะค้ำหรือทูนพานพระราชสาส์นขึ้นไปถึงที่ประทับ ณ สีหบัญชรนั้นได้

ถึงกำหนดวันเข้าเผ้า บรรดาขุนนางชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลายได้ลงเรือกัญญามาที่ศาลาที่พักของท่านราชทูต มีเรือพระที่นั่งและเรือราชการแผ่นดินนำหน้ามาก่อน เรือบัลลังก์หรือเรือกัญญานี้เป็นเรือเล็ก ๆ ที่ใช้กันแพร่หลายในประเทศนี้มีเป็นจำนวนมากเหลือที่จะนับถ้วนได้ ถ้าไม่มีเรือเหล่านี้แล้วก็ไปไหนมาไหนไม่ได้ เพราะว่าในปีหนึ่งน้ำท่วมถึงหกเดือน ด้วยว่าพื้นที่ดินต่ำมาก และเวลาฤดูฝนก็ตกไม่หยุดหย่อนเลย

เรือกัญญาเหล่านี้ทำด้วยไม้ทั้งต้น ขุดลงไปให้กลวง บางลำแคบมากจนผีพายลงไปนั่งแทบไม่ได้ ลำที่ใหญ่ที่สุดนั้นกว้างไม่เกินสองศอกครึ่งถึงสามศอก แต่ลำเรือยาวมาก เพราะฉะนั้นไม่เป็นการประหลาดเลยที่จะต้องใช้ผีพายถึงแปดสิบคน และที่ต้องใช้ผีพายถึงร้อยยี่สิบคนก็มี พายนั้นรูปร่างคล้ายเสียม กว้างราวเจ็ดนิ้ว ปลายเรียวลงไป ยาวเกือบสองศอก ผีพายได้รับความฝึกหัดพายตามจังหวะเสียงนายท้ายเรือ เขาพายพร้อมกันเรียบร้อยจนน่าพิศวงมาก ในบรรดาเรือกัญญาเหล่านี้จะเห็นบางลำที่วิจิตรงดงามมาก โดยมากเป็นรูปสัตว์น้ำ เรือพระที่นั่งนั้นปิดทองอร่ามทั้งลำ

เรือที่มาที่ศาลาที่พักของท่านราชทูตนั้น ที่ไม่งามมีน้อยลำนัก เมื่อขุนนางผู้ใหญ่ขึ้นมาบนบกแสดงความเคารพท่านราชทูตแล้วก็กลับ

ลงไปในเรือกัญญาอีก พายไปเป็นกระบวนดังจะเล่าต่อไปนี้ พระราช-สาส์นของพระเจ้าอยู่หัวของเรา ซึ่งประดิษฐานอยู่ในบุษบกบนเรือกัญญานั้นนำหน้า ท่านราชทูต ท่านเจ้าวัดเดอะชัวสี และผู้ที่มาในคณะทูตต่างคนต่างลงไปในเรือพระที่นั่งบ้าง เรือราชการแผ่นดินบ้าง ขุนนางไทยลงไปในเรือที่เขานั่งมา เรือเหล่านี้ได้ล่องขึ้นไปเป็นกระบวนตามลำดับนี้ในท่ามกลางเสียงปี่และกลองสนั่นหวั่นไหวตลอดสองข้างฝั่งแม่น้ำจนถึงท่าเรือที่เราจะไปขึ้นนั้น เต็มไปด้วยประชาชนพลเมืองนับไม่ถ้วน ซึ่งพากันมาดูแห่พระราชสาส์น อันเป็นของใหม่ซึ่งไม่เคยมีมาแต่ก่อนนี้

กระบวนเรือนี้ไปหยุดที่ท่าไม่ห่างจากพระบรมมหาราชวังนัก เมื่อท่านราชทูตได้ขึ้นไปบนบก ก็พบเสลี่ยงหุ้มผ้ากำมะหยี่สีแดงพนักทองเสลี่ยงหนึ่ง กับเสลี่ยงอีกสองเสลี่ยงงามน้อยกว่า ซึ่งเจ้าพนักงานไทยเตรียมไว้สำหรับท่านเจ้าวัดเดอะชัวสีเสลี่ยงหนึ่ง และหัวหน้าผู้สอนศาสนาอีกเสลี่ยงหนึ่ง ท่านทั้งสามได้นั่งบนเสลี่ยงแล้ว มีคนหามไปจนถึงพระบรมมหาราชวัง ส่วนข้าราชการฝรั่งเศสในคณะทูตนั้นได้ขี่ม้าตามเสลี่ยงไป

แรกเริ่มเดิมทีเราได้ไปถึงพระลานกว้างขวางแห่งหนึ่ง มีช้างเป็นจำนวนมากยืนอยู่สองแถว เราผ่านไปในระหว่างกลางและได้เห็นช้างเผือกช้างหนึ่ง ซึ่งคนไทยนิยมมากยืนอยู่ห่างจากช้างอื่น ๆ ผ่านจากพระลานนี้เราเข้าไปอีกพระลานหนึ่ง ซึ่งมีกองทหารประมาณห้าหรือหกร้อยคน ที่ต้นแขนทาเป็นปลอกสีน้ำเงิน อันเป็นเครื่องหมายว่าทหารยามรักษาพระองค์ เมื่อได้ผ่านพระลานไปอีกหลายพระลาน

แล้ว เราได้มาถึงพระที่นั่งที่เสด็จออกขุนนาง เป็นรูปยาวรีสี่เหลี่ยม มีอัฒจันทร์ขึ้นไปเจ็ดหรือแปดขั้น

ท่านราชทูตนั่งบนเก้าอี้ ถือพานพระราชสาส์น ท่านเจ้าวัดเดอะชัวสีนั่งอยู่ข้างขวาบนตั่งต่ำกว่าเก้าอี้ เจ้าคณะเดอะเมเตลโลโปลิสนั่งอยู่ข้างซ้ายบนพรมผืนเล็กที่ปูทับพรมที่ลาดพื้นพระที่นั่ง พรมผืนเล็กนั้นจัดไว้เฉพาะเจ้าคณะเดอะเมเตลโลโปลิส และสะอาดกว่าพรมผืนใหญ่ ขุนนางฝรั่งเศสที่มาในคณะทูตนั่งขัดสมาธิบนพื้น เจ้าพนักงานได้แนะนำเราว่าให้ระวังอย่าให้เท้ายื่นออกมา ถ้าเหยียดเท้าออกมาแล้วนับว่าเป็นการหยาบช้ามาก ท่านราชทูต ท่านเจ้าวัดเดอะชัวสีและเจ้าคณะเดอะเมเตลโลโปลิสนั่งแถวเดียวกัน หันหน้าไปทางพระราช-บัลลังก์ พวกเราชาวฝรั่งเศสนั่งอยู่ข้างหลังเรียงกันเป็นแถวเหมือนกัน ทางซ้ายขุนนางผู้ใหญ่นั่งเรียงตามลำดับยศฐานันดรศักดิ์ ตลอดไปจนจดพระทวารพระที่นั่ง

เมื่อทุกคนเข้านั่งดังนี้แล้ว เราได้ยินเสียงกลองใหญ่ดังขึ้นหนึ่งที บรรดาขุนนางไทยซึ่งมีเครื่องแต่งกาย คือ นุ่งผ้าพื้นคลุมตั้งแต่สะเอวลงไปครึ่งน่อง ใส่เสื้อมัสลินแขนสั้น และสวมลอมพอกขาว ได้ยินอาณัติสัญญาณนั้นแล้ว หมอบลงราบ หัวเข่าและข้อศอกยันกับพื้น ที่ขุนนางไทยหมอบลงเป็นแถว เสียงกลองที่ดังขึ้นทีหนึ่งนั้นได้ดังขึ้นอีกหลายที เว้นเป็นระยะ ๆ ไป พอถึงทีที่หก พระนารายณ์มหาราชทรงเผยพระบัญชรเสด็จออกให้เราเฝ้า

พระมหากษัตริย์พระองค์นี้ทรงพระมาลายอดแหลม คล้ายกันกับหมวกยอดที่เราเคยใช้กันมาในประเทศฝรั่งเศสในกาลก่อน แต่ริม

ไม่กว้างกว่าหนึ่งนิ้ว พระมาลานั้นมีสายรัดทำด้วยไหมทาบใต้พระหนุ ทรงฉลองพระองค์เยียรบับสีเพลิงสลับทอง สอดพระแสงกริชไว้ที่รัดพัสตร์อันวิจิตรงดงาม และทรงพระธำมรงค์อันมีค่าทุกนิ้วพระหัตถ์ พระเจ้าแผ่นดินไทยพระองค์นี้ทรงมีพระชนมายุราวห้าสิบพรรษา ซูบพระองค์มาก พระสรีรรูปแบบบาง ไม่ทรงไว้พระทาฐิกะที่เบื้องซ้ายพระหนุมีพระคินถิมเล็กใหญ่ ซึ่งมีพระโลมาสองเส้นห้อยลงมายาว เมื่อท่านราชทูตก้มศีรษะลงถวายอภิวาทแล้ว ก็กล่าวคำกราบบังคมทูลพระกรุณา เจ้าพระยาวิชเยนทร์มีหน้าที่เป็นล่าม เสร็จแล้วท่านราชทูตเดินเข้าไปจนใกล้สีหบัญชรและยื่นพระราชสาส์นขึ้นไปเพื่อทรงรับพระราชสาส์น พระนารายณ์มหาราชต้องทรงเอื้อมพระหัตถ์ก้มพระองค์ออกมานอกสีหบัญชรเกือบครึ่งพระองค์ ที่ท่านราชทูตถวายพระราชสาส์นต่อพระหัตถ์เช่นนั้น คงแกล้งทำด้วยความตั้งใจ หรือเห็นว่าคันทองที่จะทูนพานพระราชสาส์นขึ้นไปนั้นยาวไม่พอ(๑)

พระนารายณ์มหาราชได้ทรงมีพระราชปฏิสันถารกับท่านราชทูตพอเป็นสังเขป ตรัสถามว่าพระเจ้าอยู่หัวของเราทรงพระราชสำราญดีอยู่หรือ พระราชวงศ์ทรงมีความสุขสบายดีหรือ และประเทศฝรั่งเศสมีความวัฒนาถาวรเพียงไร ในที่สุดเสียงกลองใหญ่ดังขึ้นอีกทีหนึ่ง พระนารายณ์มหาราชเสด็จขึ้นข้างใน และขุนนางไทยลุกขึ้นนั่ง

เสร็จการเผ้าถวายพระราชสาส์นแล้ว เราเดินเป็นกระบวนออกจากท้องพระโรงพระที่นั่ง และเจ้าพนักงานได้นำท่านราชทูตไปอาศัยอยู่ที่ตึกหลังหนึ่ง ซึ่งได้จัดเตรียมไว้พร้อมสรรพแล้ว ตึกนี้ก่อด้วยอิฐ

(๑) ดูหมายเหตุเทียบแผนที่ราชทูตเข้าเผ้าถวายพระราชสาส์น ที่พิมพ์อยู่ท้ายบันทึกความจำนี้

เป็นตึกที่นับว่างามที่สุดในราชธานีนี้ พระบรมมหาราชวังนั้นกว้างขวางมากจริง เคหสถานอาคารอื่น ๆ ในกรุงนั้นมีแต่เรือนฝากระดาน หรือเรือนขัดแตะมุงหลังคาจากทั่วไป เว้นแต่ตึกในถนนแถวหนึ่งซึ่งมีราวสองร้อยหลังที่ก่อด้วยอิฐ แต่ก็เล็กมากและมีชั้นเดียวเท่านั้น ตึกเหล่านี้เป็นที่อาศัยของแขกมอร์และจีน ส่วนวัดวาอารามนั้นสร้างด้วยอิฐ พระอุโบสถมีรูปคล้ายวัดของเรา กุฏิที่จำวัดของพระภิกษุสงฆ์นั้นทำด้วยไม้ ไม่ผิดกันกับบ้านเรือนคนอื่น ๆ

นอกจากเผ้าถวายพระราชสาส์นแล้ว ท่านราชทูตได้เผ้าเป็นทางราชการอีกหลายครั้ง เบื่ออะไรไม่เบื่อเท่ากับไปในงานพระราชพิธีในประเทศนี้ ต้องตระเตรียมทำความตกลงโน่นนิดนี่หน่อยร้อยพันครั้ง ไม่มีการเบิกเผ้าเป็นทางส่วนตัวเลย ในหน้าที่ควบคุมคณะทูตรับใช้ท่านราชทูต ข้าพเจ้าต้องคอยรับบัญชาไปเรียนพระราชปฏิบัติไม่หยุดหย่อน ที่ต้องทวนไปทวนมาเช่นนี้ความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทถึง พระนารายณ์มหาราชจึงโปรดปรานข้าพเจ้ามาก ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าจะควรกล่าวลงในบันทึกนี้หรือไม่ว่าที่ข้าพเจ้าเป็นคนโปรดนั้น จะเรียกว่าเป็นกุศลบุญหรือกรรมของข้าพเจ้า อย่างไรก็ดี ได้มีพระราชกระแสรับสั่งกับเจ้าพระยาวิชเยนทร์ว่ามีพระราชประสงค์ที่จะเอาตัวข้าพเจ้าไว้ในประเทศนี้ อัครมหาเสนาบดีผู้นี้ซึ่งมีความเห็นไกลและมีสาเหตุหลายประการที่ไม่ต้องการให้ข้าพเจ้ากลับไปประเทศฝรั่งเศส ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่าในการที่จะแต่งตั้งราชทูตไทยไปเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าอยู่หัวของเรานั้น ต้องเอาตัวข้าราชการฝรั่งเศสคนใดคนหนึ่งไว้เป็นประกันความมิดีมิร้ายที่ราชทูต

ไทยพึงได้ประสบที่พระราชสำนักของเรา เพราะฉะนั้นเจ้าพระยาวิชเยนทร์เห็นชอบด้วยพระราชดำริที่จะเอาตัวข้าพเจ้าไว้

วิชเยนทร์จึงไปพูดทาบทามความเห็นท่านราชทูต ๆ ตอบว่าท่านหามีสิทธิในทางอาชีพของข้าพเจ้าไม่ ยิ่งข้าพเจ้าเป็นผู้มีตระกูลดีและมีตำแหน่งหน้าที่ในราชการฝรั่งเศสเป็นสำคัญอยู่แล้ว ก็ย่อมเป็นการยากที่จะบังคับความสมัครใจของข้าพเจ้าได้ ถึงแม้ว่าวิชเยนทร์ต้องจำนนฉะนี้แล้วก็หาเข็ดไม่ เขาเรียนท่านราชทูตโดยตรงว่า พระนารายณ์มหาราชมีพระราชประสงค์จะเอาตัวข้าพเจ้าไว้เป็นประกัน

ท่านราชทูตตกใจมากที่ได้ยินคำพูดเช่นนั้น จึงปรึกษาหารือท่านเจ้าวัดเดอะชัวสีต่อหน้าวิชเยนทร์ เพื่อหาทางอนุโลมตามพระราชประสงค์ ท่านเจ้าวัดเดอะชัวสีรับฉันทะมาถามความเห็นข้าพเจ้าว่าจะสมัครรับราชการอยู่ในประเทศนี้หรือไม่ ข้าพเจ้าตอบว่านอกจากความรำคาญที่พึงจะได้รับในการที่จะต้องอยู่ไกลจากบ้านเกิดเมืองมารดรเช่นนี้แล้ว ขนบธรรมเนียมของประเทศนี้ก็ตรงกันข้ามกับขนบธรรมเนียมของเรา ข้าพเจ้าไม่สมัครที่จะสละหน้าที่ราชการของข้าพเจ้ามารับราชการในประเทศนี้ จะได้ตำแหน่งหน้าที่ใหญ่โตสักเพียงไรก็ไม่เท่าเทียมตำแหน่งหน้าที่อันน้อยที่ข้าพเจ้ามีอยู่ในขณะนี้

ท่านเจ้าวัดเดอะชัวสีเห็นพ้องด้วยความเห็นของข้าพเจ้า จึงไปเล่าความคิดเห็นนี้ให้วิชเยนทร์ทราบ วิชเยนทร์พูดว่า “เซวาลิเอร์เดอะฟอร์บังไม่ต้องวิตกว่าจะไม่ได้บำเหน็จความชอบ” ลาภยศนั้นยกไว้เป็นหน้าที่ของเขาเถิด วิชเยนทร์พูดว่าข้าพเจ้ายังไม่รู้จักประเทศนี้ดีพอ เขาจะตั้งให้ข้าพเจ้าเป็นนายพลผู้บัญชาการทัพบกและ

ทัพเรือ และผู้ว่าราชการเมืองบางกอกด้วย ในเวลาไม่ช้าเขาจะสร้างป้อมปราการขึ้นที่เมืองนั้นและให้ทหารฝรั่งเศสมาควบคุม

ท่านเจ้าวัดเดอะชัวสีมาเล่าข้อความนี้ให้ข้าพเจ้าทราบ ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นว่าตำแหน่งหน้าที่นั้นจะประเสริฐอย่างไร ท่านราชทูตจึงมาพูดปลอบใจข้าพเจ้าว่า ตามความเห็นส่วนตัวของท่านแล้ว ท่านเห็นว่าข้าพเจ้าควรอยู่รับราชการในประเทศนี้ตามพระราชประสงค์ของพระนารายณ์มหาราช

เห็นว่าท่านราชทูตมาพูดเซ้าซี้ ข้าพเจ้าจึงตอบท่านว่า ท่านจะมีความเห็นอย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าไม่ยอมอยู่ในประเทศไทยเป็นอันขาด เว้นเสียแต่ว่าท่านจะบัญชาสั่งว่าพระเจ้าอยู่หัวของเรามีพระบรมราชโองการให้ข้าพเจ้าอยู่ที่นี่ ท่านราชทูตจึงพูดว่า ถ้าเช่นนั้นท่านสั่งให้ข้าพเจ้าอยู่รับราชการในประเทศนี้ ไม่ทราบว่าจะพูดบิดอย่างไรได้อีก ข้าพเจ้าจึงยอมทำตามคำสั่งของท่าน แต่ได้ขอร้องให้ท่านทำคำสั่งเป็นลายลักษณ์อักษรมอบไว้แก่ข้าพเจ้า ท่านราชทูตก็มีความกรุณาเขียนคำสั่งให้ข้าพเจ้า ล่วงมาสี่วันข้าพเจ้าก็ได้รับพระราชทานยศเป็นนายพลเรือและผู้บัญชาการทหารบก พร้อมกันกับกระบี่และเสื้อยศตามตำแหน่งนั้น

ในขณะนั้นวิชเยนทร์หาอุบายที่จะเอาตัวข้าพเจ้าไว้ในประเทศไทย เพื่อประโยชน์ส่วนตัวของเขาโดยเฉพาะ เขาหาลืมที่จะพยายามให้ชาวฝรั่งเศสเห็นแต่ความดีความงามของประเทศนี้ไม่ เขาได้จัดให้มีงานรื่นเริงเรื่อยไปตลอดเวลา ได้เอาสิ่งของอันมีค่าที่มีอยู่ในพระคลังมหาสมบัติมาแจกจ่ายราชทูตและชาวฝรั่งเศส บิดบังข้อความว่าภาชนะ

เงินทองและเพชรนิลจินดาเหล่านั้นเป็นพระราชทรัพย์ที่ได้สะสมมาไว้หลายรัชกาลแล้ว เพราะว่าในประเทศนี้เห็นกันว่าถ้าพระมหากษัตริย์พระองค์ได้ทรงสะสมพระราชทรัพย์ไว้ได้มากเพียงไร ก็เป็นการเชิดชูพระเกียรติยศพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น และถึงแม้ว่าพระมหากษัตริย์มีพระราชประสงค์ที่จะจำหน่ายสิ่งของเหล่านั้น พระองค์เองก็ยังไม่กล้าแตะต้องสิ่งที่อดีตมหาราชได้ทรงสะสมไว้

วิชเยนทร์ยังได้พาพวกเราไปดูวัดวาอารามที่งามที่สุดทั้งในกรุงและหัวเมือง พระพุทธรูปนั้นสร้างด้วยปูนแล้วบิดทองอันเป็นศิลปหัตถกรรมอย่างประณีต ดูเผิน ๆ ก็ว่าเป็นทองแท้ วิชเยนทร์ไม่ละเลยที่จะบอกเราว่าพระพุทธรูปเหล่านั้นหล่อด้วยทองคำแท้ ๆ คนเราก็เชื่อเอาง่าย ๆ เพราะว่าเอามือไปลูบคลำไม่ได้ และโดยมากพระพุทธรูปเหล่านั้นก็ประดิษฐานอยู่บนที่สูง บางวัดก็มีลูกกรงเหล็กกั้นพระพุทธรูปไว้ ไม่เปิดประตูให้เข้าไปดูใกล้ ๆ เลย

เครื่องราชบรรณาการที่วิชเยนทร์จัดส่งไปถวายพระเจ้าอยู่หัวของเราและพระราชวงศ์นั้น ก็เป็นความมุ่งหมายอันลึ้ลับของเขาอย่างหนึ่งเหมือนกัน เขาผลาญประเทศไทยเพื่อให้ชาวฝรั่งเศสเห็นว่าประเทศนี้มั่งมีเพียงไร ถ้าอ่านรายงานและจดหมายเหตุรายวันของแปร์ตาชาร์ต์และของลับเบเดอะชัวสีแล้ว ก็จะเห็นได้ว่าวิชเยนทร์จัดทำทุกสิ่งทุกอย่างจนเกินไป ไม่พักแต่เพียงจะแสวงหาสิ่งที่หาได้ในประเทศนี้ ยังซ้ำไปบรรทุกสิ่งของที่หายากมาจากประเทศจีนและญี่ปุ่นอีกด้วย และไม่ยอมหยุดส่งไปลงเรือรบของเรา จนไม่มีที่เหลือพอที่จะบรรทุกไปได้

แม้ทหารเรือฝรั่งเศสก็ได้รับของกำนัลทุกคน จะไม่พากันรู้สึกว่าวิชเยนทร์เป็นคนใจกว้างขวางอย่างไรได้ ท่านสมุหนายก (หรืออัครมหาเสนาบดีไทย) ผู้ฉลาดหลอกลวงราชทูตและชาวฝรั่งเศสได้ด้วยประการฉะนี้ ทั้งนี้ทั้งนั้นเป็นกุศโลบายของวิชเยนทร์ที่จะยังความสำเร็จแก่ความมักใหญ่ใฝ่สูงของเขา

ในขณะที่ท่านราชทูตกำลังเตรียมตัวที่จะกลับไปประเทศฝรั่งเศส เข้าเผ้ากราบถวายบังคมลา และข้าพเจ้าต้องอยู่ในประเทศนี้ ข้าพเจ้าจึงไม่รู้ว่าจะเอาเงินสี่สิบชั่ง ค่าแก้วประพาฬของนางรุยเลต์ ไปซื้ออะไรได้ ข้าพเจ้าจึงนำเอาเงินจำนวนนั้นไปมอบให้สมุหบัญชีของบริษัทคองปั่นยีเดส์อังด์ส์ และรับใบแลกเงินส่งไปให้นางรุยเลต์ แก้ตัวว่าหาซื้ออะไรตามความประสงค์ของเขาไม่ได้ เมื่อถึงกำหนดวันที่ราชทูตจะออกเรือไป วิชเยนทร์และข้าพเจ้าได้ตามไปส่งท่านถึงในเรือรบ เมื่อได้แสดงความอาลัยที่จะต้องจากกัน และอำลากันตามอัธยาศัยไมตรีแล้ว เราทั้งสองลงเรือกลับไปเมืองละโว้

บัดนี้ ถึงเวลาที่จะบรรยายนโยบายการเมืองของวิชเยนทร์ไว้ตอนหนึ่ง และภายหลังจะเล่าสาเหตุที่เขาต้องการเอาตัวข้าพเจ้าไว้ในประเทศนี้ สมุหนายกไทยผู้นี้เป็นชาวประเทศกรีซ (โยนกประเทศ) เป็นบุตรเจ้าของร้านขายสุราที่หมู่บ้าน คุสโตท ซึ่งตั้งอยู่บนเกาะเสฟาโลนี ที่มาได้ตำแหน่งสูงและคงอยู่ได้นั้น ทำให้ขุนนางไทยทั้งหลายและประชาชนพลเมืองเกลียดชังและริษยามาก

แรกเริ่มเดิมทีเขาไปรับใช้เจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งเป็นสมุหนายก[๑] กิริยานุ่มนวลกอปรด้วยความเพียร และความเฉลียวฉลาดของเขานั้น เป็นที่ถูกใจท่านเจ้าพระยาพระคลังมาก นายของเขาไว้วางใจ ให้สมบัติพัสถานเป็นอันมาก และนำไปถวายตัวพระนารายณ์มหาราชว่าจะเป็นกำลังในราชการมาก

พระนารายณ์มหาราชได้ทรงรู้จักคนๆ นี้ไม่นาน ก็ไว้วางพระราชหฤทัยมาก แต่ด้วยความอกตัญญูที่น่าชังนัก คนโปรดใหม่นี้ไม่ชอบมีคู่แข่ง แอบอิงอำนาจในราชการเพ็ดทูลกล่าวร้ายหาความผิดใส่ตัวเจ้าพระยาพระคลัง ทำให้ทรงสงสัยความประพฤติท่านผู้นี้แล้วยุแหย่ให้ปลดข้าราชการที่มีความจงรักภักดีและซื่อสัตย์ออกเสียจากราชการ เจ้าพระยาพระคลังผู้มีพระคุณแก่เขาคนนี้แหละเป็นคนแรกที่เขาประทุษร้าย เพื่อความมักใหญ่ใฝ่สูงของเขา คนทั้งประเทศจึงเริ่มเกลียดคนๆ นี้มาก

ขุนนางผู้ใหญ่และผู้น้อยแค้นเคืองวิชเยนทร์เป็นอย่างยิ่ง ขุนนางพวกนี้เกรงว่าจะถูกกล่าวร้ายเช่นเดียวกัน จึงสมรู้ร่วมคิดกันลับๆ ที่จะสำเร็จโทษวิชเยนทร์เสีย แต่ไม่ทันมีโอกาส คนๆ นี้รู้ตัวก่อน จึงกราบบังคมทูลพระกรุณา ให้ลงพระราชอาญาประหารชีวิตผู้ร่วมคิดชิงความชอบเสียมากกว่าสามร้อยคน แต่นั้นไปวิชเยนทร์รู้ดีว่า

---

(๑) ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖ ว่า เจ้าพระยาโกษาฯ (ขุนเหล็ก) ให้วิชเยนทร์เข้ารับราชการในกรมพระคลังสินค้า และรับราชการอยู่ในบังคับบัญชาของเจ้าพระยาโกษาฯ จนถึง พ.ศ. ๒๒๒๖ ซึ่งเป็นปีที่เจ้าพระยาโกษาฯ (ขุนเหล็ก) ถึงอสัญกรรม พระนารายณ์มหาราชจะทรงตั้งให้วิชเยนทร์เป็นที่โกษาธิบดี แต่วิชเยนทร์ไม่รับ จึงทรงตั้งขุนนางเชื้อแขกเป็นที่โกษาธิบดี แต่การต่างประเทศอยู่กับวิชเยนทร์

พระนารายณ์มหาราชทรงมีพระราชนิสัยอ่อนแอ จึงได้อ้างพระราช-อำนาจมากดขี่รีดเน้นประชาชนพลเมือง สะสมพระราชทรัพย์ไว้เป็นอันมาก โดยริบสินค้าประการหนึ่งและทำการค้าขายอีกประการหนึ่ง เพราะว่าเขาเป็นคน ๆ เดียวที่ทำการค้าขายกับต่างประเทศได้

การล่วงพระราชอำนาจจนเหลือเกินดังนี้ วิชเยนทร์แก้ตัวว่าเขาได้ทำเพื่อสาธารณประโยชน์ แต่คนทั้งประเทศไม่ชอบพอเขาเลย ได้ร่วมคิดกันลับ ๆ ยังไม่มีใครกล้าทำการเบิดเผยเลย รอคอยเวลาจะก่อการกบฏ เมื่อโรคาพยาธิเบียดเบียนพระนารายณ์มหาราช โอกาสนั้นใกล้เข้ามาแล้ว เพราะว่าเวลานี้ก็ทรงพระชราและประชวรอยู่บ้างแล้ว

วิชเยนทร์รู้ตัวอยู่ดีแล้วว่าขุนนางทั้งหลายไม่ชอบพอเขา เขามีความไหวพริบและความเชื่อมั่นมากเกินไปว่าที่ได้ลงพระราชอาญาอย่างหนักแก่ขุนนางที่เอาใจออกหากมาแล้ว คงเป็นตัวอย่างที่จะไม่ให้คนอื่น ๆ ลืมตัวและกลับสมรู้ร่วมคิดกันก่อการจลาจลขึ้นอีก นอกจากนี้ วิชเยนทร์รู้ดีว่า ใคร ๆ ว่าเขาต้องพึ่งพระบารมีพระนารายณ์มหาราช ตราบใดที่ไม่ประชวรและมีพระกำลังแข็งแรงแล้ว ตราบนั้นก็ไม่ต้องมีความวิตก เขารู้ดีว่าถ้าเกิดการกบฏขึ้นแล้ว เขาจะเอาตัวรอดไม่ได้ ถ้าประเทศต่างด้าวประเทศหนึ่งไม่ช่วยเหลือและคุ้มครองให้เขาดำรงฐานะอยู่ในพระราชอาณาจักรนี้ได้

ความมุ่งหมายของเขามีอยู่อย่างเดียวเช่นนี้ วิชเยนทร์จึงได้กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงรับรองชาวต่างประเทศ และทรงมอบป้อมปราการให้ควบคุม ต่อมาได้กราบบังคมทูลแนะนำว่า ถ้าได้มี

พระราชสัมพันธไมตรีกับชาวต่างประเทศแล้ว ประเทศไทยจะได้รับประโยชน์นานัปการ พระนารายณ์มหาราชก็ทรงเชื่อถ้อยคำของสมุหนายกผู้นี้ ความยากลำบากนั้นจะเลือกทำพระราชสัมพันธไมตรีกับพระมหากษัตริย์ต่างประเทศพระองค์ใด

วิชเยนทร์ซึ่งทำอะไรก็เพื่อประโยชน์ส่วนตัวของเขา หาคิดที่จะทำสัมพันธไมตรีกับพระมหากษัตริย์แห่งประเทศใกล้เคียงไม่ เขารู้ดีว่าพระมหากษัตริย์ที่ปกครองประเทศ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงประเทศไทยนั้นไม่มีความสัตย์ เขาจึงเกรงว่าเมื่อพระมหากษัตริย์นั้น ๆ ได้สิ่งแลกเปลี่ยนสมพระราชประสงค์แล้ว คงจะทรงมอบตัวเขาให้ขุนนางไทยนำตัวขึ้นศาลว่าทรยศแก่แผ่นดิน หรือมิฉะนั้นก็ทรงขอให้ประหารชีวิตเขาก่อนจะตั้งต้นทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี

เขาไม่เห็นลู่ทางที่จะเอาอะไรไปล่อชาว อังกฤษ วิลันดา สเปญ หรือโปรตุเกสได้ เพราะว่าประเทศไทยไม่มีสินค้ามากพอที่จะแลกเปลี่ยนกับประเทศนั้น ๆ ได้ จึงนึกว่าหลอกลวงชาวฝรั่งเศสได้ง่ายกว่า เหตุฉะนั้น วิชเยนทร์จึงได้กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทำพระราชสัมพันธไมตรีกับพระเจ้าอยู่หัวของเรา โดยแต่งตั้งคณะทูตไทยที่กล่าวมาข้างบนนี้ให้ออกไปชี้แจงว่า พระนารายณ์มหาราชมีพระราชดำริที่จะทรงเข้ารีตนับถือคริสต์ศาสนา ความจริงพระนารายณ์มหาราชไม่เคยมีพระราชดำริเช่นนั้นเลย พระเจ้าอยู่หัวของเราทรงเชื่อว่า พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทยทรงมีพระราชศรัทธาที่จะทรงเข้ารีตจริง จึงทรงแต่งตั้ง เชวาลิเอร์ เดอะโชมองต์ เป็นราชทูตมาเชื่อมทางพระราชไมตรีกับพระนารายณ์มหาราช

วิชเยนทร์เห็นว่าความคิดของเขาสมประสงค์ไปบ้างแล้ว จึงคิดการที่จะให้นโยบายนั้นสำเร็จผลตลอดไปตามความมักใหญ่ใฝ่สูงของเขา เขาได้บอกเชวาลิเอร์ เดอะโชมองต์ ว่า ชาววิลันดาคิดที่จะขยายการค้าขายในประเทศนี้ให้กว้างขวาง และมีความประสงค์มานานแล้วที่จะมาตั้งคลังสินค้าในประเทศไทย แต่พระนารายณ์มหาราชไม่ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย ทรงเกรงว่าชาววิลันดา ซึ่งมีความโลภมากจะมาเป็นเจ้าเป็นใหญ่ในประเทศนี้ เหตุฉะนั้นถ้าพระเจ้าอยู่หัวของเราซึ่งเขามีความเชื่อมั่นว่า ทรงมีพระราชอัชฌาสัยเที่ยงธรรม มีพระราชประสงค์ที่จะทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับพระนารายณ์มหาราชแล้ว เขาจะจัดการมอบป้อมปราการที่บางกอกให้ชาวฝรั่งเศส ป้อมปราการนี้เป็นที่มั่นสำคัญนัก นับว่าเป็นกุญแจของประเทศไทยก็ได้ เขาขอแต่ให้ทรงจัดส่งกองทหารพร้อมทั้งช่างและเงินมาลงมือควบคุมก่อสร้างให้แข็งแรงขึ้นเท่านั้น

เชวาลิเอร์ เดอะโชมองต์ และท่านเจ้าวัดเดอะชัวสี ซึ่งทราบความนี้ไม่เห็นว่าจะทำตามได้ง่ายนัก จึงไม่ยอมรับรู้ด้วย แปร์ตาชาร์ต์ไม่ขัดข้อง เริ่มแรกตกตะลึงเห็นไปว่าประโยชน์ที่พึงได้จากการทำหนังสือสัญญาเช่นนี้มีมาก แต่แท้จริงประโยชน์ที่ยกขึ้นพูดนั้นเกินความจริง ท่านนักบวชเจสูอิตนิกายรูปนี้ ถูกวิชเยนทร์สมุหนายกผู้ฉลาด และไม่มีความจริงใจหลอกลวงทั้งนั้น เขาสวมหน้ากากซ่อนเร้นความมุ่งหมายไว้ใต้ความศรัทธาแก่กล้าในศาสนา เขายกข้อความขึ้นพูดว่า ข้อเสนอของเขานั้นจะช่วยให้ศาสนกิจแผ่ไพศาลไป พระนารายณ์มหาราชต้องทรงเข้ารีตแน่ และกองทหารฝรั่งเศสที่จะมา

ควบคุมบ้อมปราการที่บางกอกนั้น ก็จะอุดหนุนให้ผู้สั่งสอนศาสนาทำกิจการได้ดีปราศจากอุปสรรคทั้งปวง นอกจากนี้วิชเยนทร์ยังได้สัญญาว่าจะอุปการะลัทธิเจสูอิต จะสร้างวิทยาลัย และหอดูดาวขึ้นที่เมืองละโว้ด้วย สรุปรวมความทั้งมวล แปร์ตาชารต์ เห็นว่าการทำหนังสือสัญญาที่มีข้อความดังที่ระบุมาข้างบนนี้ยังประโยชน์แด่พระมหากษัตริย์ ศาสนา และบริษัทค้าขายฝรั่งเศสเป็นอเนกประการ จึงไม่ยับยั้งที่จะให้คำมั่นสัญญาแก่วิชเยนทร์ว่าจะรับภาระไปเป็นผู้เจรจาการทำหนังสือสัญญา และพูดว่า หวังใจว่า แปร์ เดอะลาเชส คงจะช่วยเหลือและเพ็ดทูลพระเจ้าอยู่หัวของเราให้ทรงเห็นชอบด้วย

แต่นั้นมา แปร์ ตาชารต์ เป็นผู้ที่ทราบความลับของคณะทูตดี ได้ตกลงใจที่จะกลับไปประเทศฝรั่งเศสและควบคุมคณะทูตไทยไปด้วยพร้อมกัน เมื่อเขาทำความตกลงกันเช่นนี้แล้ว ถ้าข้าพเจ้ากลับไปประเทศฝรั่งเศสด้วย ความคิดของวิชเยนทร์อาจมีอุปสรรค จึงกักตัวข้าพเจ้าไว้ สาเหตุที่กักตัวข้าพเจ้าไว้มีดังจะเล่าต่อไปนี้ ในหน้าที่ควบคุมคณะทูตฝรั่งเศสนั้น ข้าพเจ้าได้ทำความติดต่อกับวิชเยนทร์หลายคราว เขาจึงรู้ดีว่าข้าพเจ้ามีนิสัยพูดจาตลกคะนอง และพูดตรงไปตรงมา ไม่เคยอำพรางเลย เขาจึงเกรงว่าข้าพเจ้าจะไปเที่ยวพูดว่าประเทศไทยไม่มั่งคั่ง และไม่มีการค้าขายเป็นล่ำสันพอที่ชาวฝรั่งเศสจะพากันมาอยู่ในประเทศนี้ โดยเหตุที่ข้าพเจ้าไม่เคยมีความสงสัยเลยว่าความมุ่งหมายของวิชเยนทร์มีอยู่อย่างไร เขาจึงเกรงว่าถ้าข้าพเจ้ากลับไปประเทศฝรั่งเศสแล้ว ก็คงจะประพฤติตัวเช่นเดียวกันกับอยู่ในประเทศนี้ และถ้าข้าพเจ้าไปโฆษณาว่าข้าพเจ้ามีความคิดความเห็นว่า

ประเทศไทยเป็นเช่นนั้นเช่นนี้ ถ้อยคำนั้นอาจทำลายนโยบายที่เขาตั้งใจไว้ว่าจะให้สำเร็จตามความมุ่งหมายของเขาจนได้

ถ้าพูดตามความเป็นจริงแล้ว วิชเยนทร์ไม่คิดผิดเลยที่ไม่ไว้วางใจข้าพเจ้า เพราะว่าข้าพเจ้าจะละเลยเสียมิได้ที่จะไม่เล่าข้อความที่ข้าพเจ้าได้รู้เห็น ความจงรักภักดีที่ข้าพเจ้ามีแด่พระมหากษัตริย์ และชาติ บังคับใจไม่ให้ข้าพเจ้านิ่งดูการตระเตรียมจักส่งคณะทูตฝรั่งเศสออกไปประเทศไทย อันเป็นการเปลืองพระราชทรัพย์และไร้ประโยชน์อย่างยิ่ง วิชเยนทร์เกรงว่าข้าพเจ้าจะไขความจริงในเรื่องนี้ แล้วทำลายนโยบายของเขา เขาจึงขวนขวายทุกทางที่จะกักตัวข้าพเจ้าไว้ในประเทศนี้จนได้

สาเหตุเหล่านี้สะดุดใจข้าพเจ้าเมื่อคณะทูตฝรั่งเศสและไทยได้ออกเรือไปแล้ว และภายหลังเวลาที่ข้าพเจ้าได้สนทนากันกับวิชเยนทร์เป็นเวลานาน ในเวลาที่พูดกันนั้นเขาได้ขยายสาเหตุที่ข้าพเจ้าได้เล่ามาข้างบนนี้ให้ทราบโดยมาก นอกนั้นข้าพเจ้าสืบทราบความถี่ถ้วนชัดเจนจากการสนทนากับผู้ที่รู้ความจริง และจากความสังเกตเหตุ-การณ์ที่เกิดขึ้นเป็นลำดับมา อันพิสูจน์ให้เห็นว่าข้อความที่ได้บรรยายมาแล้วนั้นมีมูล บัดนี้ข้าพเจ้าจะเล่าพฤติการณ์ที่บังเกิดขึ้นแก่ตัวข้าพเจ้าในเวลาอยู่ในประเทศนี้

เมื่อคณะทูตฝรั่งเศสและไทยลงเรือไปแล้ว ข้าพเจ้ากลับไปเมืองละโว้พร้อมกันกับวิชเยนทร์ เมืองละโว้ (ลพบุรี) นั้นเป็นที่ประทับในชนบทของพระนารายณ์มหาราช ตามปรกติประทับอยู่ที่เมืองนั้นเป็นนิตย์ เสด็จไปพระนครศรีอยุธยา ซึ่งอยู่ห่างกันประมาณ

เจ็ดร้อยเส้นนาน ๆ ครั้งหนึ่ง และเมื่อมีงานพระราชพิธี เมื่อข้าพเจ้ามาถึงเมืองละโว้ เขานำข้าพเจ้าไปในพระราชวังเป็นครั้งแรก ภาวะของขุนนางไทยที่ข้าพเจ้าได้ประสบนั้น ทำให้ข้าพเจ้าประหลาดใจเป็นอย่างยิ่ง

ขุนนางทั้งปวงนั้นนั่งอยู่บนเสื่ออ่อนจับกลุ่มกันเป็นวง ๆ ไป ข้าพเจ้าได้เห็นเครื่องแต่งลานพระราชวังที่ผิดกันไกลกับเครื่องแต่งพระราชสำนักของเรา ข้าพเจ้าจึงถามวิชเยนทร์ว่า ความเป็นสง่าผ่าเผยของขุนนางไทยมีเพียงภาพที่สะดุดตาข้าพเจ้าเพียงนี้หรือ เขาตอบว่า มีเพียงเท่านั้นแหละ เมื่อเขาพูดออกมาเช่นนั้นแล้ว และเห็นข้าพเจ้านึงอั้น เขากระซิบบอกความออกมาโต้ง ๆ ซึ่งแต่ก่อนนี้ก็ไม่เคยปริปากออกมาเลยว่าที่ข้าพเจ้าเห็นภาพนั้นอย่าประหลาดใจความจริงประเทศนี้จนมาก แต่ข้าพเจ้าไม่ต้องวิตกว่าจะไม่มีทั้งลาภและยศ ดูตัวเขาเองซิ เขาได้สะสมทรัพย์สมบัติไว้ได้มากแล้ว ในตอนท้ายความสนทนา เขาขยายสาเหตุที่เขากักตัวข้าพเจ้าไว้ในประเทศนี้ออกมาตรง ๆ ดังมีข้อความที่ข้าพเจ้าได้บันทึกไว้ข้างบนนี้แล้ว

ตลอดเวลาสองเดือน ข้าพเจ้าเข้าไปในพระราชวังทุกวัน แต่ไม่เห็นพระองค์พระนารายณ์มหาราชสักครั้งเดียว ต่อมาภายหลังจึงได้เข้าเฝ้าบ่อย ๆ วันหนึ่งมีพระราชกระแสถามข้าพเจ้า ว่าข้าพเจ้าไม่รู้สึกสบายใจหรือที่ได้มาอยู่ในพระราชสำนักนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่เป็นการจำเป็นที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบความจริงใจของข้าพเจ้า จึงสนองพระราชกระแสว่า ข้าพเจ้ามีความปีติยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ได้มารับราชการฉลองพระเดชพระคุณ อย่างไรก็ตาม สิ่งไร

ในโลกก็คงไม่มีความเท็จเท่าคำที่ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลมานี้ ความเสียใจที่ไม่ได้กลับไปประเทศฝรั่งเศสนั้นทวีมากขึ้นทุกขณะ

พระนารายณ์มหาราชเป็นผู้ทรงพระวินิจฉัยคดีทั้งปวงและให้ลงพระราชอาญาเอง เหตุฉะนั้นจึงไม่มีใครที่จะรอดพ้นพระราชอาญาไปได้เลย แม้พระราชโอรสและพระเจ้าน้องยาเธอก็ไม่ได้ความยกเว้นผิดแผกไปจากคนอื่น ๆ

ตกใจที่ได้เห็นขุนนางผู้ใหญ่ถูกลงพระราชอาญาดังนี้ ข้าพเจ้าจึงถามวิชเยนทร์ว่า ข้าพเจ้าจะต้องถูกลงพระอาญาเช่นนี้บ้างหรือไม่ เขาตอบว่าไม่ต้องวิตก ไม่เคยลงพระราชอาญาชาวต่างประเทศเลย แต่คน ๆ นี้พูดปด เพราะว่าข้าพเจ้าได้ทราบภายหลังว่า เมื่อเขารับราชการอยู่ใต้บังคับบัญชาเจ้าพระยาพระคลังคนก่อน เขาเคยถูกลงโทษโบยครั้งหนึ่งแล้ว

ในที่สุดพระนารายณ์มหาราชพระราชทานบ้านให้ข้าพเจ้าอยู่หลังหนึ่งและทาสไว้รับใช้สามสิบคน กับช้างอีกสองเชือก ค่าอาหารสำหรับเลี้ยงคนใช้นั้น ข้าพเจ้าจ่ายเพียงวันละหนึ่งเฟื้องเท่านั้น เพราะว่าคนเหล่านี้ไม่กินเหล้า และอาหารก็ถูกมาก ส่วนตัวข้าพเจ้านั้นข้าพเจ้ารับประทานอาหารกับวิชเยนทร์ ที่บ้านของข้าพเจ้านั้นเขาจัดเครื่องเรือนไม่สู้งามนัก ให้ไว้สองสามชิ้นเท่านั้น แต่ให้ใช้จานเงินหนึ่งโหล จานเงินขนาดใหญ่สองจาน บางทั้งนั้น ผ้าเช็ดมือสี่โหล และเทียนสีเหลือง ๆ วันละสองเทียน นี่แหละเป็นภาชนะเครื่องใช้สอยของ “ท่านนายพลเรือเอกและผู้บัญชาการทหารบกของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” ควรรู้สึกพอใจเสียบ้าง จริงไหม

เวลาเสด็จประพาสตามหัวเมืองหรือคล้องช้าง โปรดเกล้า ฯ ให้จัดอาหารมาเบื้นของพระราชทานแก่ราชบริพาร มักมีข้าวและแกงเป็นต้น คนไทยเห็นว่าอาหารนั้นโอชารสมาก แต่ชาวฝรั่งเศสซึ่งไม่ชินกับอาหารเช่นนี้ ไม่รับประทานได้คล่องคอนัก ความจริงวิชเยนทร์ซึ่งโดยเสด็จพระราชดำเนินเสมอ จัดหาอาหารที่อ่อยไปแบ่งให้ข้าพเจ้ารับประทานด้วย แต่ถ้าเขามีราชการที่บังคับให้ทำอยู่ที่เคหสถานของเขา ข้าพเจ้าต้องฝืนใจรับประทานของที่โปรดเกล้า ฯ ให้ห้องเครื่องต้นส่งออกมา

เวลาเสด็จประพาสเพื่อสำราญพระราชอิริยาบถเช่นนี้ โปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพเจ้าเข้าเฝ้าบ่อย ๆ และทรงพระราชปฏิสันถารด้วย ข้าพเจ้าได้กราบบังคมทูลสนองพระราชกระทู้ทางล่ามผู้หนึ่ง ซึ่งวิชเยนทร์จัดไว้ประจำตัวข้าพเจ้า โดยเหตุที่ทรงพระเมตตาข้าพเจ้ามาก ข้าพเจ้าจึงกล้าแสดงความเห็นบางอย่าง ซึ่งถ้าออกจากปากของผู้อื่นแล้ว อาจมีผลร้ายเบื้นอย่างยิ่ง วันหนึ่งมีพระราชประสงค์จะลงพระราชอาญามหาดเล็กคนหนึ่งที่ลืมจัดเตรียมผ้าเช็ดพระพักตร์ไว้ถวาย(๑) ข้าพเจ้าไม่รู้จักขนบธรรมเนียมของประเทศนี้ เห็นแต่ว่าตนเองเบื้นคนโปรดปราน จึงขอพระราชทานอภัยโทษเพื่อเบื้นการสงเคราะห์คนอันน่าสมเพชนั้น

พระนารายณ์มหาราชประหลาดพระราชหฤทัยมากที่ข้าพเจ้ามีปากกล้า จึงทรงพระพิโรธมาก วิชเยนทร์ซึ่งเฝ้าอยู่ในที่นั้นด้วย

---

(๑) มหาดเล็กคนนี้ คือ พระบีย์ เจ้าราชนิกุลองค์หนึ่ง พระนารายณ์มหาราชทรงพระเมตตาเหมือนอย่างเบื้นพระราชบุตร ออกพระศักดิ์สงครามเล่าว่าชอบพอกับพระบีย์มาก พระบีย์รู้สึกบุญคุณที่เขาได้ช่วยให้พ้นพระราชอาญาได้

หน้าซีดลงทันที เกรงว่าข้าพเจ้าคงจะได้รับพระราชอาญาอย่างแสนสาหัส ส่วนตัวข้าพเจ้านั้นข้าพเจ้าหาตกตะลึงไม่ ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลว่า พระเจ้าอยู่หัวของข้าพเจ้านั้นทรงพระโสมนัส เมื่อได้ทรงเห็นว่ามีคนขอพระราชทานอภัยโทษแก่ผู้มีความผิด เพราะว่าเป็นการเตือนพระราชสติให้ทรงคลายพระโทโสแล้วพระราชทานอภัยโทษข้าราชการที่นิรโทษนั้นก็รู้สึกในพระมหากรุณาธิคุณ และตั้งหน้ารับราชการฉลองพระเดชพระคุณด้วยความจงรักภักดี แล้วมอบกายถวายชีวิตแด่พระเจ้าอยู่หัวด้วยความกตัญญูกตเวที พระนารายณ์มหาราชได้ทรงทราบความเห็นของข้าพเจ้าดังนี้แล้ว พระราชทานอภัยโทษแก่มหาดเล็กคนนั้น และมีพระราชกระแสว่า มีพระราชประสงค์ที่จะเอาเยี่ยงอย่างพระมหากษัตราธิราชฝรั่งเศส

เรื่องนี้ฮือฉาวไปทั่วพระราชอาณาจักร และทำให้ขุนนางไทยตกใจมาก เขาคิดว่าข้าพเจ้าคงถูกเย็บปาก เพราะพูดไม่เหมาะกับกาลเทศะ วิชเยนทร์เองมาเตือนข้าพเจ้าว่าต่อไปภายหน้าขอให้ข้าพเจ้าระวังปากคำจงมาก และซ้ำติเตียนข้าพเจ้าว่าเป็นคนปากไวใจเร็ว ซึ่งหาความฉลาดมิได้เลย ข้าพเจ้าตอบเขาว่าข้าพเจ้าไม่มีความเสียใจแม้สักนิดเดียวเลยที่ได้พูดไปเช่นนั้น เพราะว่าความเห็นที่ได้แสดงไปแล้วนั้นยังความสำเร็จผลมาเป็นอย่างดียิ่ง

แท้จริงข้าพเจ้าหาตระหนกตกใจไม่ ตั้งแต่วันนั้นมาข้าพเจ้ายังได้สังเกตเห็นว่า พระนารายณ์มหาราชทรงยินดีที่จะทรงพระราชปฏิสันถารกับข้าพเจ้ามากครั้งขึ้น ข้าพเจ้าจึงหาเรื่องราวต่าง ๆ นานาที่ข้าพเจ้าแต่งขึ้นให้เหมาะกับกาลเทศะตามอำเภอใจของข้าพเจ้ามากราบบังคมทูล ข้าพเจ้าได้ความสนุกใจ เพราะรู้สึกว่าทรงพอพระราชหฤทัย

มาก วันหนึ่งเวลาเสด็จประพาสคล้องช้าง ได้มีรับสั่งถามข้าพเจ้าว่าที่ได้ทรงจัดพลและทรงแนะนำให้ควาญเตรียมตัวคล้องช้างนั้น อันที่จริงพระกิริยามารยาทนั้นก็สง่าผ่าเผยมาก ข้าพเจ้ามีความเห็นอย่างไร ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาว่า "ขอเดชะ เท่าที่ข้าพระพุทธเจ้าได้เห็นใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแวดล้อมไปด้วยเสนาอำมาตย์ราชเสวกฉะนี้ ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกว่าเหมือนได้เห็นพระองค์พระเจ้าอยู่หัวของข้าพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในท่ามกลางกองทหารทรงจัดรี้พล เตรียมการทุกอย่างด้วยพระองค์เอง ก่อนที่จะทรงนำทัพเข้าสู่สนามรบ" พระนารายณ์มหาราชทรงพอพระราชหฤทัยในถ้อยคำสนองพระราชปุจฉานั้นเป็นอันมาก ข้าพเจ้าก็ได้คาดคะเนไว้แล้วเช่นนั้น

ถ้าจะต้องพูดตามความที่เป็นจริงแล้ว การเปรียบเทียบความสง่าผ่าเผยและอลังการภายนอกของพระมหากษัตริย์สองพระองค์นี้แล้วก็ไม่เป็นการเปรียบที่ปราศจากความเที่ยงธรรมนัก เพราะว่าจะหาสิ่งใดในโลกนี้เลิศยิ่งกว่ายุรยาตราของพระเจ้าแผ่นดินไทยพระองค์นี้ไม่ถึงแม้ว่าพระราชอาณาจักรนี้ไม่มั่งคั่ง และพระนารายณ์มหาราชก็ประทับอยู่แต่ข้างในพระราชวัง ไม่มีใครแม้ผู้ที่ทรงคุ้นเคย ก็เข้าไปข้างในไม่ได้ ได้แต่เฝ้าเวลาที่เสด็จออกที่สีหบัญชรเท่านั้น แต่ถึงเวลาเสด็จออกจากพระราชวังแล้ว ความสง่าผ่าเผยของกระบวนแห่ก็สมพระเกียรติยศพระมหากษัตราธิราชเป็นอย่างยิ่ง

การเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคที่นับว่ามโหฬารที่สุดนั้นคืองานพระราชพิธีไล่เรือ[๑] ซึ่งมีทุกปีและเป็นงานพระราชพิธีดำรัส

(๑) พระราชพิธีไล่เรือนี้ ต่อมาในรัชกาลพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียกว่าพระราชพิธีไล่น้ำ

สั่งให้น้ำในแม่น้ำลดน้อยลง ข้าพเจ้าได้เคยเล่าแล้วว่าในประเทศนี้น้ำท่วมตลอดเวลาหกเดือนทุกปี ที่น้ำในแม่น้ำหลากไหลลงมาท่วมแผ่นดินนั้น เพราะว่าหิมะบนภูเขาในประเทศตาร์ตาร์ละลาย(๑) แต่เมื่อถึงฤดูหนาวหิมะก็หยุดละลาย น้ำจึงลดน้อยลง ทำให้ประเทศแห้งแล้ง เมื่อถึงฤดูนี้คนไทยเกี่ยวข้าว ซึ่งเป็นพืชที่เพาะปลูกมากกว่าประเทศใด ๆ ในโลกนี้

เมื่อถึงฤดูนี้ และเมื่อสังเกตเห็นว่าน้ำตั้งต้นลดน้อยลง พระนารายณ์มหาราชก็เสด็จออกทรงทำพระราชพิธีที่กล่าวมาข้างบนนี้ ประทับอยู่บนพระราชอาสน์บีดทองอร่าม ซึ่งประดิษฐานอยู่ตรงกลางเรือพระที่นั่งอันวิจิตรงดงาม มีขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยทุกมณฑลโดยเสด็จพระราชดำเนินมาในเรือกัญญาซึ่งงามไม่น้อยเลย และยังมีเรืออื่น ๆ อีกนานัปการตามมาในกระบวนนั้น เรือพระที่นั่งล่องลงไปถึงตำบลหนึ่งในแม่น้ำแล้ว ทรงชักพระแสงดาบออกพ่นน้ำแล้วดำรัสสั่งให้น้ำลดน้อยลง เสร็จพระราชพิธีนี้แล้วโปรดเกล้า ฯ พระราชทานรางวัลเป็นอันมากแก่เรือลำแรกที่ล่องขึ้นไปถึงพระบรมมหาราชวังก่อนลำอื่น อะไรไม่น่าดูเท่าการแข่งขันระหว่างเรือเหล่านี้ เพราะว่าได้เห็นฝีมือฝีพายที่ต่างพยายามหลีกเลี่ยงแหวกทางขึ้นหน้าเพื่อเอาเปรียบกันตลอดทางไป(๒)

---

(๑) แสดงให้เห็นว่าคนในสมัยนั้นมีความรู้ภูมิศาสตร์น้อยเพียงไร

(๒) ตอนต้นออกพระศักดิ์สงครามหมายความถึงพระพิธีไล่เรือ หรือไล่น้ำ ที่มีในเดือนอ้าย แต่ตอนท้ายกลับกลายไปเป็นพระราชพิธีอัศยุชย์แข่งเรือ ที่มีในเดือนสิบเอ็ด ในจดหมายเหตุรายวันของท่านเจ้าวัดเดอะชัวสี ๆ ก็ปะปนพระราชพิธีสองอย่างนี้เช่นเดียวกัน ท่านเจ้าวัดเดอะชัวสีเรียกว่า พระราชพิธีตัดน้ำ ในบันทึกความจำนี้ได้ความชัดว่าคำที่ว่า "ตัดน้ำ" นั้น ก็คือเอาพระแสงดาบพ่นหรือตัดน้ำนั่นเอง

ย้อนกลับมาเล่าเรื่องคล้องช้าง เมื่อควาญคล้องช้างได้แล้ว พระนารายณ์มหาราชหันพระพักตร์มาตรัสกับข้าพเจ้าว่าสัตว์ชนิดนี้มีความฉลาดเฉลียวเพียงไรดังนี้ “ช้างตัวที่เราขี่อยู่เดี๋ยวนี้เป็นตัวอย่างช้างฉลาด ได้ไม่สู้นานมานัก ควาญคนหนึ่งได้ตัดอาหารลงให้มันกินแต่ครึ่งหนึ่งเท่านั้น มันจะกล่าวโทษควาญก็พูดไม่ได้ มันจึงแผดเสียงดังลั่นไปทั่วพระราชวัง เราเดาไม่ถูกว่าเหตุไรมันจึงร้อง เราจึงมีความสงสัย สั่งให้ควาญคนใหม่ไปเลี้ยงช้างตัวนี้ ควาญคนนี้เป็นคนซื่อ จัดหาข้าวให้มันเต็มเม็ดเต็มหน่วย ช้างตัวนี้ยื่นงวงออกไปแบ่งข้าวออกเป็นสองส่วน กินแต่ส่วนหนึ่งเท่านั้น แล้วแผดเสียงดังลั่นขึ้นอีก คนที่วิ่งไปดูจึงรู้ว่าควาญคนก่อนโกงอาหารของช้าง อ้ายควาญคนนั้นรับสารภาพว่าได้ขโมยข้าวช้างจริง เราจึงลงโทษควาญคนนั้นอย่างหนัก”

พระนารายณ์มหาราชได้ทรงพรรณนาความฉลาดของช้างอีกหลายเรื่อง ซึ่งถ้าออกจากปากผู้อื่นแล้วก็ไม่น่าเชื่อนัก ต่อไปนี้เป็นอุทาหรณ์ที่ข้าพเจ้าได้เห็นแก่ตาและได้ยินแก่หูข้าพเจ้าเอง เมื่อช้างถึงเวลาผสมหรือตกมัน มันดุร้ายมาก เพื่อทำให้มันสงบเสงี่ยมต้องนำเอาช้างพังเข้าไปอยู่ใกล้ ๆ มัน เวลาพามันไปอาบน้ำ ช้างพังนั้นเดินไปข้างหน้า มีควาญขี่ไปคนหนึ่ง ควาญคนนี้เป่าแตรชนิดหนึ่งเพื่อเป็นอาณัติสัญญาณให้ประชาชนระวังตัวและหลีกหนีไป

วันหนึ่งเขานำช้างตกมันตัวหนึ่งไปลงน้ำ มันหนีควาญไปได้แล้วลงไปอาละวาดอยู่กลางแม่น้ำ ทำให้คนตกใจแตกตื่นกันมาก ข้าพเจ้าขึ้นม้าตามมันไปดูว่ามันจะทำอะไร ได้พบภรรยาควาญช้างยืน

อยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำกำลังพ้อต่อว่าช้างตกมันตัวนั้นดังนี้ “พ่อจะให้ผัวของข้าถูกตัดตะโพกหรือ พ่อรู้ดีอยู่แล้วว่าความผิดที่ปล่อยให้ช้างหนีไปได้นั้นต้องได้รับพระราชอาญาเช่นนั้น นี่แน่ โดยเหตุที่ผัวของข้าจะต้องตาย ฆ่าลูกของข้าเสียด้วยก็แล้วกัน” พูดขาดคำลงดังนี้แล้ว หญิงคนนั้นเอาลูกวางลงที่พื้นดินแล้ววิ่งหนีไป เด็กคนนั้นร้องไห้งออยู่กับที่ ช้างแลเห็นเด็กร้องไห้ดิ้นรนอยู่ดังนั้นก็ใจอ่อน ขึ้นจากน้ำแล้วเอางวงอุ้มเด็กคนนั้นพากลับไปโรงและยืนนิ่งสงบเสงี่ยมอยู่

อีกวันหนึ่งข้าพเจ้าเห็นเขานำช้างอีกตัวหนึ่งไปลงน้ำ ในขณะที่มันเดินโยกเยกไปตามถนน มันเอางวงชูขึ้นไปใกล้ช่างตัดเสื้อคนหนึ่ง ช่างตัดเสื้อคนนั้นเล่นสัปดนเอาเข็มแทงงวงของมัน เพื่อให้มันหดงวงลง เวลากลับจากอาบน้ำ มันเอางวงไปหยอกช่างตัดเสื้ออีก ช่างตัดเสื้อเอาเข็มแทงมันค่อย ๆ อีกทีหนึ่ง ในทันใดนั้นมันพ่นน้ำโคลนที่มันอมมาถูกช่างตัดเสื้อมอมแมม เมื่อมันแก้เผ็ดได้แล้วและมองไปเห็นช่างตัดเสื้อเบียกชุ่มทั้งตัว มันเอางวงบิดไปบิดมา ทำหน้าท่าทางแสดงความพอใจ เหมือนกับคนปรบมือและยิ้มเยาะเมื่อรู้สึกว่าแก้เผ็ดได้สาแก่ใจ

คนไทยใช้สัตว์โตเหล่านี้ทำงานต่าง ๆ มันทำงานเหมือนกันกับคนรับใช้ เช่นให้เลี้ยงเด็กเบื้นต้น มันเอางวงอุ้มเด็กลงในเปล ไกวและกล่อมจนเด็กหลับ และแม่ของเด็กต้องการอะไร ก็สั่งให้ช้างไปหยิบมาได้

พระนารายณ์มหาราชได้ทรงพระกรุณาข้าพเจ้ายิ่งขึ้นทุกวัน โปรดเกล้า ฯ ให้เข้าเฝ้ามากขึ้น วันหนึ่งเสด็จพระราชดำเนินกลับจากการ

คล้องช้างแล้ว ไม่ทรงสบาย รุ่งขึ้นอาการประชวรหนักขึ้น แพทย์มีความเห็นว่าควรเจาะพระโลหิตออก การรักษาพระโรคดังนี้ก่อความยากลำบากมาก เพราะว่าคนไทยนับถือพระมหากษัตริย์เหมือนกันกับนับถือเทพเจ้า เขาไม่กล้าแตะต้องพระวรกาย ได้มีผู้เสนอความเห็นของแพทย์ให้ที่ประชุมเสนาบดีวินิจฉัย ขุนนางผู้หนึ่งแสดงความเห็นว่าควรแหวะม่านแล้วให้ยื่นพระกรออกมาทางช่องที่แหวะนั้นให้แพทย์เจาะเอาพระโลหิตออก ที่ทำดังนี้แพทย์ก็ไม่ทราบว่าเจาะพระกรหรือแขนผู้ใด

ความเห็นอันน่าขันของขุนนางผู้นี้ไม่ถูกใจข้าพเจ้าเลย ข้าพเจ้าจึงแสดงความเห็นบ้าง ความเห็นของข้าพเจ้านั้นก็ไม่มีใครท้วงว่าเลวนัก ข้าพเจ้าพูดว่าพระมหากษัตริย์นั้นเปรียบได้เหมือนพระอาทิตย์ ถึงแม้ว่าถูกเมฆหมอกบังให้มืดก็มืดไปชั่วคราว มิช้าก็ส่องแสงสว่างออกมาอีกเสมอ ใครจะคิดทำอะไรกับพระองค์พระมหากษัตริย์ ก็ซ่อนไม่ให้คนอื่นรู้ไม่ได้ ต้องแสดงพระองค์ออกมาแจ่มแจ้งให้คนทั้งปวงรู้เสมอ ถ้าเป็นการจำเป็นที่จะเจาะพระกรเอาโลหิตออกแล้ว ในพระราชสำนักนี้ก็มีแพทย์ชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่ง จะเรียกมาให้บำบัดพระโรคก็ได้ แพทย์ผู้นี้มาจากประเทศที่นิยมตำรารักษาโรค เช่นนี้ แม้พระเจ้าอยู่หัวและเจ้านายในพระราชวงศ์ฝรั่งเศสก็เคยโปรดเกล้า ฯ ให้แพทย์เจาะเอาพระโลหิตออก เพราะฉะนั้นควรไว้วางพระราชหฤทัยให้แพทย์ฝรั่งเศสจัดการรักษาได้ พระนารายณ์มหาราชทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยความเห็นของข้าพเจ้า แต่แพทย์ยังไม่ทันที่จะเอาพระโลหิตออก ก็หายประชวรเสียแล้ว

ในเวลาใกล้ ๆ กันนี้ อุบัติเหตุเกิดขึ้นโดยที่ไม่มีใครนึกว่าจะมีขึ้นได้ ทำให้เราเห็นชัดเจนว่าวิชเยนทร์ได้หลอกลวง เชวาลิเอร์เดอะโชมองต์และคณะทูตฝรั่งเศสไว้ฉันใด ข้าพเจ้าได้เคยเล่าว่าในเวลาที่เขาอวดความมั่งคั่งของประเทศนี้ เขาได้พาคณะทูตไปชมพระพุทธรูปที่งามที่สุด และบอกว่าพระพุทธรูปเหล่านั้นหล่อด้วยทองคำแท้ ๆ ทั้งนั้น ในบรรดาพระพุทธรูปเหล่านี้ มีองค์หนึ่งขนาดใหญ่เหลือเกินสูงประมาณเก้าศอกครึ่งถึงสิบศอก วิชเยนทร์พูดว่าหล่อด้วยทองคำแท้ ๆ เหมือนพระพุทธรูปองค์อื่น ๆ แปร์ตาชาร์ตและท่านเจ้าวัดเดอะชัวสีถูกตบตาเช่นเดียวกันกับพวกชาวฝรั่งเศสคนอื่น ๆ[๑] ท่านทั้งสองนั้นเชื่อมั่นเสียด้วย แล้วไปจดลงในรายงานจดหมายเหตุรายวันของตนเคราะห์ร้ายจริง ๆ อุบัติเหตุที่เกิดขึ้นนั้น คือหลังคาพระอุโบสถที่พระพุทธรูปองค์นั้นประดิษฐานอยู่ พังลงมาทับพระพุทธรูปแตกหักเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย เพราะสร้างด้วยปูนบีดทองทั้งนั้น คำพูดเท็จของวิชเยนทร์ปรากฏออกมาด้วยประการฉะนี้ แต่คณะทูตฝรั่งเศสนั้นก็ลงเรือไปไกลเสียแล้ว ข้าพเจ้าจะข่มใจอดนิ่งไว้อย่างไรก็ไม่ได้ จึงยกเรื่องนี้มาพูดล้อวิชเยนทร์ เขาไม่พอใจในถ้อยคำของข้าพเจ้าเลย

ต่อไปไม่ช้าโปรดเกล้า ฯ ให้วิชเยนทร์และข้าพเจ้าลงไปเมืองบางกอก เพื่อสร้างป้อมปราการขึ้นอีกป้อมหนึ่งสำหรับมอบให้ทหารฝรั่งเศสควบคุม ทหารฝรั่งเศสนั้นพระนารายณ์มหาราชได้ทรงขอให้

---

(๑) ท่านเจ้าวัดเดอะชัวสีได้บรรยายความสวยงามของวัดวาอาราม และพระพุทธรูปไว้ในจดหมายเหตุรายวันจริง ได้กล่าวว่าพระพุทธรูปนั้นหล่อด้วยทองคำแท้ เพราะว่าท่านเจ้าวัดเดอะชัวสีได้เอามือไปลูบคูใกล้ ๆ อันเป็นความตรงกันข้ามกับคำพูดของออกพระศักดิ์สงคราม

ส่งออกมาพร้อมกันกับคณะทูตไทยที่ได้เดินทางออกไปกับเชวาลิเอร์เดอะโชมองต์ เราได้วาดรูปบ้อมปราการมีหอรบเป็นรูปห้าเหลี่ยม โดยเหตุที่บางกอกเป็นกุญแจของพระราชอาณาจักรนั้น จึงมีทหารอยู่สองกอง ๆ ละสี่สิบคนควบคุมบ้อมขนาดเล็กรูปสี่เหลี่ยม ทหารเหล่านั้นเป็นชาวโปรตุเกสและครึ่งชาติ ทหารครึ่งชาติเหล่านี้ทราบว่าข้าพเจ้ามีตำแหน่งเป็นนายพลและจะมาเป็นผู้บัญชาการทหาร ก็ก่อการกบฏ

นักบวชโปรตุเกสรูปหนึ่งเป็นต้นเหตุของการกบฏนี้ เมื่อท่านแสดงเทศนาเสร็จแล้ว ท่านทำตนเป็นผู้วิเศษหันหน้าไปพูดกับพวกครึ่งชาติดังนี้ "ดูกร เพื่อนร่วมชาติทั้งหลาย แต่ไหนแต่ไรมาชาติโปรตุเกสได้เป็นใหญ่ในมัธยมประเทศ วันนี้ประเทศของเราจะได้รับความอับอาย เพราะว่าชาวฝรั่งเศสจะมาเป็นผู้บัญชาการพวกเรา จงก้าวหน้าไปด้วยความกล้าหาญ อย่ายอมให้ใครมาดูหมิ่นเรา อย่าครั่นคร้ามเลย พระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในสกลโลกที่เคยทรงเอ็นดูพวกเราตลอดมาจนกาลบัดนี้ ก็จะทรงกรุณาคุ้มครองอารักขาเราต่อไป จงรับพรที่ทรงประกาศิตไว้เถิด" เมื่อได้ยินคำดังนั้นแล้ว พวกครึ่งชาติก็พากันเดินตรงมาที่บ้อมปราการ

ในขณะที่วิชเยนทร์และข้าพเจ้ากำลังจัดการแบ่งหน้าที่คนงานเพื่อขุดคูรอบบ้อมปราการ เราได้เห็นนายทหารชั้นนายพันเอกชาติโปรตุเกสเดินเข้ามาบอกวิชเยนทร์ว่าทหารได้ก่อการกบฏขึ้นแล้ว วิชเยนทร์ถามว่าเหตุไรจึงกบฏ นายพันเอกผู้นั้นตอบว่าทหารเหล่านั้นไม่ต้องการฟังคำสั่งนายทหารชาติฝรั่งเศส

เมื่อข้าพเจ้าได้ยินถ้อยคำดังนั้น ข้าพเจ้าเดินไปที่เชิงเทิน เห็นกองทหารแบกปืนทุกคนเดินตรงมาที่บ้อม ข้าพเจ้าจึงกลับเข้าไปบอก

วิชเยนทร์และฉุดมือมาพูดกระซิบว่า นายพันเอกผู้นี้คงรู้เห็นด้วยการกบฏนี้ เพราะว่าเขามาบอกใต้เท้าในขณะที่ทหารเหล่านั้นกำลังเดินมา พวกกบฏคงเกลียดใต้เท้าเท่ากันกับเกลียดข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะลงมือจับนายทหารผู้นี้ก่อน และสั่งให้นายทหารผู้นี้ไล่พลทหารกลับไป ถ้าเขาขัดข้อง ข้าพเจ้าจะฆ่าเขาเสีย พูดดังนั้นแล้วข้าพเจ้าชักกระบี่ออกจากฝัก กระโจนเข้าไปปลดอาวุธนายพันเอกชาติโปรตุเกส คน ๆ นั้นยอมให้ข้าพเจ้าปลดอาวุธเหมือนเด็กทารกฉะนั้น ข้าพเจ้าเอาปลายกระบี่จิ้มไว้ที่หน้าอกของเขา แล้วพูดขู่ว่าจะแทงให้ตาย ถ้าไม่ร้องตะโกนสั่งให้พวกกบฏกลับไป

วิชเยนทร์ได้เดินออกจากบ้อมปราการโดยไม่เสียดายชีวิตด้วยอาการกิริยาองอาจและไม่สะทกสะท้านตรงไปยังพวกทหารกบฏ ที่อยู่ห่างจากประตูบ้อมไม่เกินสี่วา เขาถามพวกทหารกบฏว่าจะต้องการอะไร พวกทหารกบฏร้องตอบมาพร้อมกันว่าไม่ต้องการผู้บัญชาการที่เป็นชาวฝรั่งเศส วิชเยนทร์ซึ่งเป็นคนมีปัญญาเฉียบแหลมและความกล้า ได้ให้คำมั่นสัญญาว่าข้าพเจ้าจะมาเป็นผู้บัญชาการกองทหารไทยต่างหาก หามาเป็นผู้บัญชาการกองทหารโปรตุเกสไม่ ทีแรกคำตอบนั้นดูเหมือนจะทำให้พวกทหารกบฏพอใจ แต่ทหารคนหนึ่งในบรรดาพวกทหารกบฏเห็นว่าพรรคพวกแสดงความลังเล และได้ยินนายพันเอกชาติโปรตุเกสร้องตะโกนลงมาจากเชิงเทินว่าให้เชื่อฟังถ้อยคำของวิชเยนทร์ เขาจึงเอามือกุมกระบี่และพูดว่า “พูดมากไปโดยหาสาระประโยชน์มิได้ ข้อสำคัญมีว่าพวกเราจะควรเชื่อคำมั่นสัญญานี้หรือไม่” วิชเยนทร์เห็นท่าทีว่าจะถูกทำร้าย จึงกระโจนเข้าไปแย่ง

กระบี่มาจากมือทหารคนนั้นแล้วพูดปลอบพวกกบฏ และวิงวอนให้กลับไปโรงทหาร

โดยเหตุที่การพยายามจะประทุษร้ายนี้อาจนำความอันตรายมามาก ถ้าปล่อยให้ทหารเหล่านั้นพ้นโทษไป วิชเยนทร์จึงสั่งให้จับนายพันเอก นายทหารและพลทหารโปรตุเกสที่สมรู้ร่วมคิดกัน และตั้งศาลอัยการศึกขึ้น ซึ่งความจริงออกจะกะร่องกะแร่ง แต่เราอยู่ในประเทศที่ไม่มีใครจะพินิจพิเคราะห์มากนัก จึงไม่ต้องกลัวความติเตียน อย่างไรก็ดีข้าพเจ้าไม่ยอมให้ลงโทษตัดมือทหารที่กุมกระบี่โดยที่ยังไม่ทันจะชักออกมาจากฝัก ทหารอีกสองคนที่พิจารณาได้ความเป็นสัตย์ว่าเป็นหัวหน้ากบฏได้ถูกลงโทษประหารชีวิต มีนายทหารบางคนถูกเนรเทศ และพลทหารถูกลงโทษจำคุกทำงานหนักด้วย แต่ก่อนที่จะส่งตัวไปจำคุก เราได้ให้จำโซ่ตรวนติดกันเป็นคู่ ๆ เหมือนนักโทษในประเทศฝรั่งเศส และให้ทำงานขุดคูบ้อม เมื่อเราได้จัดการทุกสิ่งทุกอย่าง เพื่อสร้างบ้อมให้สำเร็จเรียบร้อยแล้ว วิชเยนทร์และข้าพเจ้าก็กลับไปเมืองละโว้

เมื่อเรากลับไปถึงเมืองละโว้ มีเรื่องน่าเกลียดเกิดขึ้น วิชเยนทร์ได้รับความยากลำบากมาก เกือบคว่ำลงจากตำแหน่งหน้าที่ ความจริงถ้าข้าพเจ้าไม่ช่วยเหลือแล้ว ก็คงเอาตัวรอดไม่ได้ เรื่องเกิดขึ้นเพราะความโลภอยากเป็นคนมั่งมีเท่านั้น ก่อนเดินทางไปบางกอก วิชเยนทร์ต้องการซื้อไม้จันทน์ที่ชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่ง ซึ่งถือลัทธิคัลวินิสต์หรือฮูเกอนอต ชื่อ เดอะรูอัง บรรทุกมาจากเกาะติมอร์ ชาวฝรั่งเศสฮูเกอนอตผู้นี้ได้ขายไม้จันทน์ไปบ้างแล้ว ได้กำไรเป็นอันมาก

วิชเยนทร์ต้องการซื้อไม้ที่มีเหลืออยู่ในเรือ และต้องการราคาถูก ๆ พ่อค้าผู้นั้นไม่ยอม เมื่อไม่ตกลงราคากันได้ วิชเยนทร์พาลทะเลาะวิวาท ใช้อำนาจในตำแหน่งหน้าที่ให้จับชาวฝรั่งเศสผู้นี้จำตรวน

ในขณะที่เราเดินทางไปบางกอก ผู้อำนวยการบริษัทบุรพทิศฝรั่งเศสทราบว่า เดอะรูอัง ต้องโทษ เห็นว่าเป็นการดูหมิ่นชาติฝรั่งเศส จึงไปร้องทุกข์ที่เมืองละโว้ในเวลาที่เราไม่อยู่ ได้เอาธงขาวไปปักไว้ที่หน้าพระราชวัง พระนารายณ์มหาราชทอดพระเนตรเห็นธงนั้น ตกพระราชหฤทัย จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ขุนนางผู้หนึ่งไปสอบถามผู้อำนวยการบริษัทบุรพทิศฝรั่งเศส ๆ ตอบว่า เข้ามาขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยในคดีที่ชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่งถูกจำตรวนโดยที่ไม่ได้ทำความผิดอย่างหนึ่งอย่างใดเลย อันเป็นการดูหมิ่นชาติฝรั่งเศส ขอพระราชทานค่าทำขวัญ มิฉะนั้นขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ปล่อยชาวฝรั่งเศสผู้นั้นออกไปนอกพระราชอาณาจักรพร้อมกันกับทรัพย์สมบัติของเขา

พระนารายณ์มหาราชไม่ทรงทราบว่าสมุหนายกของพระองค์ได้ทำอะไรไว้ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้บอกผู้อำนวยการบริษัทบุรพทิศฝรั่งเศสว่า ให้กลับไปบ้านเสียก่อนเถิด เมื่อวิชเยนทร์และข้าพเจ้ากลับมาเมืองละโว้แล้ว จะทรงสอบสวนและพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยให้ต้องตามความยุติธรรม ตั้งแต่คณะทูตฝรั่งเศสได้เข้ามาในประเทศนี้ พระนารายณ์มหาราชโปรดชาวฝรั่งเศสมาก ทรงอุปการะคุ้มครองเสมอ และเสียพระราชหฤทัย เมื่อชาวฝรั่งเศสต้องไปจากประเทศนี้

ครั้นเรามาถึงเมืองละโว้มิช้าก็มีคนมารายงานวิชเยนทร์ว่า ผู้อำนวยการบริษัทบุรพทิศฝรั่งเศสได้มาร้องทุกข์ไว้อย่างไร โดยที่ไม่ต้องพักให้เวลาผ่านไป วิชเยนทร์ได้รีบเข้าไปในพระราชวังทันที คิดว่าพูดคำเดียวก็ล้างคำกล่าวหาได้ทั้งสิ้น แต่การหาได้เป็นไปตามความคิดของเขาไม่ พระนารายณ์มหาราชทรงพระพิโรธมาก และทรงขู่ว่าจะลงพระราชอาญา ถ้าวิชเยนทร์ไม่กราบบังคมทูลข้อความตามความสัตย์สุจริต

วิชเยนทร์ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาพอเป็นสังเขปว่า เขาหาได้ประทุษร้ายชาติฝรั่งเศสไม่ ไม่มีชนชาติใดในพระราชอาณาจักรนี้ที่เขาชอบยิ่งกว่าชนชาติฝรั่งเศส ขอพระบารมีปกเกล้า ฯ ให้ทรงสอบถามปากคำข้าพเจ้า ซึ่งเป็นผู้มีตระกูลและตำแหน่งหน้าที่ในราชการดีกว่าผู้อำนวยการบริษัทบุรพทิศฝรั่งเศส ข้าพเจ้าคงจะเป็นพยานยืนยันถ้อยคำของเขา ถ้าเขาได้ดูถูกชนชาติฝรั่งเศสแล้ว เขาก็เชื่อว่าข้าพเจ้าคงจะร้องทุกข์เสียก่อนแล้ว เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าคงเป็นพยานว่าเขาไม่มีความผิด และเขาได้กราบบังคมทูลพระกรุณา ให้ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่าเขาไม่ได้เคยทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่เป็นการดูหมิ่นชาติฝรั่งเศสเลย

ออกจากพระราชวังแล้ว วิชเยนทร์ตรงมาหาข้าพเจ้าพูดกับข้าพเจ้าดังมีความต่อไปนี้ “ข้าพเจ้าขอความกรุณาท่านสงเคราะห์ข้าพเจ้าสักครั้งหนึ่ง ในคดีที่ผู้อำนวยการบริษัทบุรพทิศฝรั่งเศสได้กล่าวโทษข้าพเจ้าเรื่องสั่งให้จองจำเดอะรูอัง ท่านทราบดีอยู่แล้วว่าถึงแม้ว่าคน ๆ นี้เดิมมีสัญชาติฝรั่งเศส แต่เป็น ฮูเกอนอต นับถือลัทธิ

ศาสนาที่ผิดพระราชนิยมพระมหากษัตราธิราชฝรั่งเศส เหตุฉะนั้น จึงต้องหนีภัยออกจากประเทศบ้านเกิดเมืองมารคร คน ๆ นี้ได้มาทำงานกับชนชาติอังกฤษหลายปี และไม่เคยเป็นคนของบริษัทบุรพทิศฝรั่งเศสหรือทำงานให้บริษัทนั้นเลย ถึงแม้ว่ารู้กันเช่นนั้นก็ดี ผู้อำนวยการบริษัทฝรั่งเศสยังถือสิทธิมาคุ้มครองคน ๆ นี้ และถึงแม้ว่าบริษัทฝรั่งเศสปฏิเสธไม่ได้ว่า เดอะรูอัง ได้มีสัญชาติเป็นคนอังกฤษแล้ว ด้วยว่าทั้งประเทศฝรั่งเศสและถือลัทธิคัลวินิสต์ บริษัทฝรั่งเศสก็ยังขืนช่วยร้องทุกข์แทนคน ๆ นี้ และพยายามที่จะให้ เดอะรูอังคืนมามีสัญชาติเป็นชาวฝรั่งเศส สัญชาติที่เขาได้ละทิ้งเสียแล้ว ท่านคงจะเห็นว่าที่ผู้อำนวยการบริษัทฝรั่งเศสมาร้องทุกข์นั้นหาความเที่ยงธรรมมิได้ ข้าพเจ้าหวังว่าท่านคงจะกราบบังคมทูลพระกรุณายืนยันถ้อยคำของข้าพเจ้า ถ้าท่านสงเคราะห์ข้าพเจ้าครั้งนี้ ข้าพเจ้าจะสนองคุณเช่นเดียวกัน เมื่อมีเหตุขัดข้องขึ้นแก่ตัวท่าน”

วิชเยนทร์ยังนั่งอยู่ที่บ้านข้าพเจ้า เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้มหาดเล็กมาตามตัวข้าพเจ้า ในทันทีนั้นข้าพเจ้ารีบเข้าไปในพระราชวัง ขุนนางผู้ใหญ่ทั้งมวลนั่งประชุมกันอยู่นิ่ง ๆ หน้าท้องพระโรงพระที่นั่งโดยที่ไม่มีใครกล้าปริปากเลย ไม่มีขุนนางคนใดที่ปรารถนาให้วิชเยนทร์รอดพ้นพระอาญาไปได้ โดยมากเห็นว่าคงหลีกเลี่ยงพระราชอาญาไปไม่ได้เป็นแน่ ขุนนางทั้งหลายเชื่อว่าข้าพเจ้าเป็นชนชาติฝรั่งเศสคงจะเข้ากับคนชาติเดียวกัน จึงไม่มีความสงสัยเลยว่าข้าพเจ้าจะไม่อุดหนุนถ้อยคำของผู้อำนวยการบริษัทฝรั่งเศส ความคิดเห็นของขุนนางเหล่านั้นผิดหมด ข้าพเจ้ายืนยันถ้อยคำของวิชเยนทร์ทุก

ประการ เมื่อข้าพเจ้าชมวิชเยนทร์ว่าเป็นคนที่จงรักภักดีแก่หน้าที่ราชการแล้ว ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลว่าคนฝรั่งเศสที่ละเมิดพระราช-กำหนดกฎหมายนั้น ไม่ควรถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของชาติ เพราะว่าพระเจ้าอยู่หัวของข้าพระพุทธเจ้าได้ทรงเนรเทศออกจากพระราชอาณาจักรแล้ว ผู้อำนวยการบริษัทบุรพทิศฝรั่งเศสคงจะไม่ทราบความข้อนี้ ถ้าทราบแล้วก็คงไม่มาร้องทุกข์แทนคนที่ไปพึ่งพาอาศัยชนชาติอังกฤษ ข้าพระพุทธเจ้ารับฉันทะที่จะไปพูดจาชี้แจงเหตุผลให้ผู้ที่มาร้องทุกข์ทราบความโดยตลอด ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกในพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงคุ้มครองชนชาติฝรั่งเศส ขอให้พระราชทานความคุ้มครองนั้นสืบไป พระเจ้าอยู่หัวของข้าพระพุทธเจ้าคงจะทรงพระโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง

คำให้การของข้าพเจ้านี้ยืนยันถ้อยคำของวิชเยนทร์ทุกประการ พระนารายณ์มหาราชทรงสงบพระอารมณ์ลงทันที และมีพระราช-ดำรัสว่า “เรายินดีและพอใจมาก” ข้าพเจ้ารีบไปบ้านวิชเยนทร์เล่าข้อความทั้งนี้ให้ทราบโดยตลอด เขากระโดดมากอดคอข้าพเจ้าและจูบแก้มข้าพเจ้าหลายพันครั้ง ให้คำมั่นสัญญาว่าจะไม่ลืมบุญคุณที่ข้าพเจ้าสงเคราะห์เขาครั้งนี้

ข้าพเจ้าแนะนำวิชเยนทร์ว่าเพื่อจะให้เรื่องนี้ยุติลง ควรถอดตรวนปล่อยชาวฝรั่งเศสผู้นั้นให้พ้นโทษไป และคืนสินค้าไม้จันทน์ให้เขาด้วย ต่อไปภายหน้าขอให้ชาวฝรั่งเศสมีเสรีภาพในการค้าขายในประเทศนี้ ถ้าผู้อำนวยการบริษัทบุรพทิศฝรั่งเศสทราบข้อไขนี้แล้ว ข้าพเจ้าก็ทำการปรองดองได้ง่าย วิชเยนทร์รับคำว่าจะทำตามคำแนะนำ

ของข้าพเจ้า เรื่องจึงจบลงโดยที่วิชเยนทร์ไม่ได้รับความเสียหายอย่างไรเลย

เมื่อได้ช่วยเหลือวิชเยนทร์ดังนี้แล้ว ข้าพเจ้าก็นึกว่าเขาคงจะเป็นมิตรที่ดีคนหนึ่ง แต่บุญคุณที่ได้ทำนั้นกลับกลายเป็นต้นเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่เขาตั้งต้นทำการประทุษร้ายข้าพเจ้าสืบไป

เขามีความริษยาข้าพเจ้ามาก และไม่ไว้วางใจข้าพเจ้าอีก เขาไม่ชอบให้พระนารายณ์มหาราชทรงพระเมตตากรุณาข้าพเจ้า และให้ข้าพเจ้าเพ็ดทูลอะไร ๆ ได้ตามชอบใจ ที่พระราชทานพระบรมราชานุมัติให้ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลความเห็นได้เช่นนี้ วิชเยนทร์หวาดหวั่นมาก เขาเห็นชัดเจนว่าที่ข้าพเจ้าช่วยให้เขาพ้นโทษได้นั้น ก็เพราะว่าข้าพเจ้ารู้จักพูด เขาจึงเกรงว่าคำพูดของข้าพเจ้านั้นอาจประหารเขาได้วันหนึ่งเป็นแน่ หรือมิฉะนั้นเขาก็ต้องเป็นเบี้ยล่าง เขาจึงหาทางขัดขวางโดยเต็มสติปัญญาที่จะไม่ให้พระนารายณ์มหาราชทรงพระเมตตากรุณาข้าพเจ้าอีกต่อไป

ในขณะที่วิชเยนทร์คิดหาทางที่จะกำจัดข้าพเจ้านั้น ก็มีพระราชประสงค์ที่จะพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้ข้าพเจ้าเป็นออกพระศักดิ์สงคราม อันเป็นบำเหน็จความชอบสำคัญ เพราะว่ายศบรรดาศักดินี้ก็เทียบเท่ากันกับชั้นจอมพลของประเทศฝรั่งเศส ราชทินนามนี้แปลว่า “เทพเจ้าซึ่งมีแสงสว่างและชำนาญในการสงคราม” และในเวลาเดียวกันนั้นโปรดเกล้า ฯ ให้วิชเยนทร์เตรียมการพระราชทานบรรดาศักดิ์ข้าพเจ้าตามวันและเวลาที่ทรงกำหนดเอง ประเพณีพระราชทานบรรดาศักดิ์นั้นมีดังจะเล่าต่อไปนี้

ขุนนางไทยมารับข้าพเจ้าที่บ้าน และนำเข้าไปภายในพระราชวัง เมื่อเราเดินเข้าไปห่างจากสีหบัญชรราวสี่สิบวา ข้าพเจ้าและขุนนางผู้ใหญ่อื่น ๆ หมอบลงราบกับพื้นถวายบังคมครั้งหนึ่งแล้ว คลานศอกและเข่าเข้าไปห่างจากที่ประทับประมาณยี่สิบวา มีเจ้าพนักงานพระราชพิธีคู่หนึ่งคลานศอกและเข่านำหน้าข้าพเจ้า เมื่อเข้าไปถึงที่ที่กำหนดไว้แล้ว เราคุกเข่าขึ้นเอามือพนมเหนือศีรษะ แล้วก้มศีรษะลงราบกับพื้นถวายบังคมเป็นครั้งที่สอง พอเข้าไปใกล้สีหบัญชร เราถวายบังคมอีกเป็นครั้งที่สาม เสร็จแล้วพระราชทานหมาก มีพระราชกระแสว่า "เรารับเจ้าไว้ในราชการของเรา"

หมากนั้นเป็นบำเหน็จความชอบสำคัญที่พึงพระราชทานแก่พสกนิกร มันเป็นผลไม้ชนิดหนึ่ง เปลือกสีเขียวประกอบกันเป็นเส้น ๆ ทั้งนั้นและมีน้ำฝาด คนไทยผ่าหมากออกเป็นสี่ซีก เอาปูนทำด้วยเปลือกหอยทาใบพลูอันเป็นใบของต้นไม้เลื้อยชนิดหนึ่งแล้วรับประทานรวมกันกับหมาก คนไทยชอบเคี้ยวหมากมาก

การพระราชทานบรรดาศักดิ์นั้นจบลงเช่นเดียวกันกับแรกเข้ามา เราคลานศอกและเข่าถอยออกมา และถวายบังคมสามครั้ง ค่อย ๆ ถอยหลังออกมา ตาจับอยู่ที่ประทับ ณ สีหบัญชร

เมื่อถอยออกมาถึงที่เดิมแล้ว สมุหพระราชพิธีมอบหีบกับตลับและกล่องทาสีแดงสำหรับบรรจุหีบหมากนั้น หีบนั้นขนาดเล็กทำด้วยทองและเงิน บางมาก แกะเป็นรูปมังกร ในหีบนั้นมีตลับทองบาง ๆ สองใบ ตลับหนึ่งสำหรับใส่หมาก และอีกตลับหนึ่งสำหรับใส่พลู

และยังมีเต้าปูนกับพายเล่มหนึ่งทำด้วยทอง และมีดด้ามทองสำหรับเจียนหมากด้วย

มอบให้เสร็จแล้ว ขุนนางที่ไปรับข้าพเจ้าที่บ้านนั้น เอามือพนมที่หน้าอกแล้วก้มศีรษะลงพูดคำอวยพรสองสามคำตามประเพณี แล้วพาข้าพเจ้าไปส่งถึงที่บ้าน ภายหลังเข้าเผ้าแล้ว ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ส่งผ้าเยียรบับลายดอกไม้ทองของมัธยมประเทศมาเป็นของพระราชทานอีกสองผืน กว้างพอสำหรับเย็บเป็นเสื้อได้สองเสื้อ

ที่พระนารายณ์มหาราชทรงพระเมตตากรุณาข้าพเจ้ามากถึงปานฉะนี้ ก็ยิ่งทำให้วิชเยนทร์อิจฉาข้าพเจ้ามากขึ้น เขาไม่รั้งรอที่จะลงมือกำจัดข้าพเจ้าอีกต่อไป โดยเหตุที่เขาไม่สามารถที่จะเพ็ดทูลให้ทรงระแวงข้าพเจ้าได้ เขาจึงตกลงใจที่จะวางยาพิษข้าพเจ้า เพื่อนของข้าพเจ้าคนหนึ่งมาบอกให้รู้ตัวก่อน ตั้งแต่นั้นมาข้าพเจ้าจึงรับประทานอาหารแต่ที่บ้านของข้าพเจ้าเท่านั้น

ที่ข้าพเจ้าไม่ไปรับประทานอาหารกับวิชเยนทร์นั้น ย่อมทำให้เขาสงสัยว่าข้าพเจ้ารู้เบาะแสว่าเขามีอุบายที่จะทำกับข้าพเจ้าอย่างไร แต่ถึงเช่นนั้นเขาหาเปลี่ยนความคิดที่จะทำร้ายข้าพเจ้าไม่ วันหนึ่งข้าพเจ้าป่วยเป็นไข้ เขาไม่รู้ว่าข้าพเจ้าเจ็บ เขาได้หานมข้น ซึ่งเขารู้ว่าข้าพเจ้าชอบมากส่งมาให้ เมื่อข้าพเจ้ามีอาการปรกติ ข้าพเจ้าหาแตะต้องของที่วิชเยนทร์ส่งมาไม่ แต่วิชเยนทร์มีความเลินเล่อที่ได้มอบนมข้นนั้นไว้แก่คนใช้ของข้าพเจ้า คนใช้สี่คนได้กินนมนั้นเข้าไปแล้วตายทันที ข้าพเจ้าได้เล่าข้อความนี้แก่ท่านเจ้าคณะเดอะเมเตลโลโปลิส ท่านบอกข้าพเจ้าว่าท่านไม่ทราบว่าจะมียาอะไรที่จะแก้ยาพิษชนิดนี้ได้ เตือน

ให้ข้าพเจ้ามอบกายถวายชีวิตไว้แด่พระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในสกลโลก และให้ระวังตัวจงมาก

เมื่อวิชเยนทร์พยายามที่จะทำร้ายข้าพเจ้าครั้งแรกนี้ไม่สำเร็จ เขาจึงคิดที่จะแยกย้ายข้าพเจ้าไปเสียจากพระราชสำนัก เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพระราชอาณาจักรในครั้งนั้นให้โอกาสเขาด้วย ในการที่จะจัดให้ข้าพเจ้าไปไกลจากพระนครนั้น เขามีความมุ่งหมายที่จะให้ข้าพเจ้าไปตายเสียด้วย เขามีความเฉลียวฉลาดรอบตัวที่จะหาทางให้ข้าพเจ้าไปจนได้ และเชื่อว่าข้าพเจ้าคงจะเอาชีวิตรอดไปไม่ได้ เหตุการณ์ที่มีขึ้นและเขาฉวยโอกาสอย่างไรนั้นดังจะกล่าวต่อไปนี้

เจ้าแขกมักกะสันตนหนึ่งหนีความกดขี่ทารุณของชาววิลันดาเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในประเทศนี้ มีพรรคพวกตามมาด้วยสามร้อยคน เมื่อมาถึงเจ้าแขกตนนี้ยอมสวามิภักดิ์แด่พระนารายณ์มหาราช ๆ ทรงเห็นภาวะอันน่าสมเพชของชาวมักกะสัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานที่ดินแห่งหนึ่งให้ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่กับคนที่อพยพมานั้นตามโบราณราชประเพณี

เจ้าแขกมักกะสันตนนี้ไม่ชอบอยู่เงียบ ๆ เป็นคนมักใหญ่ใฝ่สูงไม่ยอมอยู่เป็นปรกติสุข ได้สมรู้ร่วมคิดกันกับเจ้าเขมร เจ้าแขกมลายู และเจ้าจาม จะจับพระนารายณ์มหาราชสำเร็จโทษเสีย และแบ่งประเทศนี้ให้เป็นสมบัติของพรรคพวกตน โดยเหตุที่พวกกบฏเหล่านี้ถือศาสนามะหะหมัด จึงพร้อมใจกันจะจับชาวโปรตุเกสและญี่ปุ่นที่นับถือคริสต์ศาสนาฆ่าเสียไม่ให้เหลือสักคนเดียว วิชเยนทร์ได้ทราบว่ามีคนสมรู้ร่วมคิดกันจะก่อการจลาจลโดยตลอด แม้วันที่จะลงมือ

ก่อการกบฏก็ทราบ จึงเข้าเฝ้าเรียนพระราชปฏิบัติแล้ว มีบัญชาสั่งให้เตรียมการป้องกันพระราชอาณาจักร

โอกาสใดที่จะให้ข้าพเจ้าไปเสียจากพระราชสำนักนี้ก็ไม่เหมาะยิ่งกว่าครั้งนี้ โดยเหตุที่ข้าพเจ้ามีตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองบางกอก ซึ่งเป็นเมืองที่มั่นสำคัญแห่งหนึ่ง จะทิ้งไว้ไม่ให้มีผู้ปกครองตำแหน่งในเวลาฉุกเฉินเช่นนี้ย่อมมีอันตรายมาก ข้าพเจ้าจึงได้รับคำสั่งให้ลงไปเมืองบางกอกโดยบ่ายจุบันทันด่วน ให้สร้างป้อมปราการให้แล้วเสร็จโดยเร็ว ให้เกณฑ์ทหารไทยให้ได้จำนวนสองพันคน และฝึกหัดทหารให้ชำนาญตามยุทธวินัยฝรั่งเศส

เพื่อชดเชยการใช้จ่ายให้สมกันกับตำแหน่งหน้าที่นายพลเอกวิชเยนทร์ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุมัติให้จ่ายเงินให้ข้าพเจ้าร้อยชั่ง ซึ่งเป็นเงินเท่ากันกับหมื่นห้าพันลิฟรของเงินตราต่างประเทศของเรา แต่ข้าพเจ้าได้รับเพียง (หนึ่งพันเอคูส์) ยี่สิบชั่งเท่านั้น นอกนั้นวิชเยนทร์แก้ตัวว่าจ่ายให้ยังไม่ได้ เพราะว่าไม่มีเงินสำรองไว้ เขามอบแต่ใบสั่งจ่ายไว้เท่านั้น และให้คำมั่นสัญญาว่าถ้าเรือสำเภาที่จะมาจากประเทศจีนมาถึง เขาจะจ่ายเงินที่ขาดอยู่อีก (หนึ่งหมื่นสองพันลิฟร) แปดสิบชั่งให้[๑]

โดยเหตุที่มีพระราชประสงค์ที่จะให้ประชาชนพลเมืองเชื่อฟังและนับถือข้าพเจ้า ได้โปรดเกล้า ฯ ให้ส่งเพชฌฆาต ๔ คนไปพร้อมกัน

---

(๑) เงินตราฝรั่งเศสนั้นมีอัตราดังนี้ ๒๐ โซล เท่ากับ ๑ ลิฟร (ซึ่งต่อมาภายหลังเรียกว่าแฟรงค์) ๓ ลิฟรส์ เท่ากับ ๑ เอคูส์ ตามความในจดหมายเหตุรายวันของท่านเจ้าวัดเดอะชัวสี บันทึกความจำนี้และหนังสือเรื่องประเทศไทยของราชทูตฝรั่งเศส เดอะลา ลูแบร์ ก็มีความต้องกันว่า ๕๐ เอคูส์ เท่ากับ ๑ ชั่ง เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงจดเป็นเงินไทยลงในบันทึกความจำนี้

กับข้าพเจ้าด้วย แต่ข้าพเจ้ามีอำนาจเพียงสั่งให้ลงโทษเฆี่ยนเท่านั้น เพราะว่าตามปรกติการพระมหากษัตริย์หรือบางคราวสมุหนายกเท่านั้นให้ลงพระราชอาญาหรือให้ลงโทษประหารชีวิตได้

ข้าพเจ้าได้ลงไปบางกอกโดยที่ไม่ทราบว่ามีคนสมรู้ร่วมคิดกันจะก่อการกบฏเมื่อไร และไม่ทราบว่าจะส่งข้าพเจ้าไปทำอะไรแน่ วิชเยนทร์ทราบความถี่ถ้วนแม้วันที่พวกกบฏจะประชุมกันเป็นครั้งสุดท้ายก็ถึงหูเขา เขาจึงกำหนดวันจัดการให้ข้าพเจ้าลงไปบางกอก เพื่อจะได้ตกไปอยู่ในเงื้อมมือของพวกกบฏ ในเวลาข้าพเจ้าเดินทางไปนั้น พวกกบฏก็ประชุมกัน และไม่ทราบว่าเหตุไรคนเหล่านั้นยอมให้ข้าพเจ้าผ่านลงไปได้ ความมุ่งหมายของพวกแขกมักกะสันนั้นจะก่อการกบฏในวันรุ่งขึ้นที่ข้าพเจ้าไปถึงหรืออย่างช้าก็วันหนึ่งภายหลังวันรุ่งขึ้น

เมื่อไปถึงบางกอกข้าพเจ้าต้องผจญอันตรายอีกอย่างหนึ่ง คือ เมื่อแรกวิชเยนทร์ได้ข่าวว่าจะมีผู้ก่อการกบฏ เขาได้ส่งคน ๆ หนึ่งลงไปก่อนโดยที่ไม่ได้บอกให้ข้าพเจ้าทราบเลย ให้จัดการปล่อยทหารโปรตุเกสที่ศาลอัยการศึกได้ลงโทษจองจำทำงานหนัก เขาสั่งให้พวกโปรตุเกสรวบรวมกันเป็นกองทหารดังเดิม และให้เรียกนายทหารที่ถูกเนรเทศไปแล้วนั้นเข้าประจำการด้วย

ในการที่ส่งตัวข้าพเจ้าลงไปเมืองบางกอกโดยที่ไม่ได้บอกให้ทราบสักคำเดียวว่ามีการเปลี่ยนแปลงในกองทหารดังนี้ ก็เท่ากันกับมัดมือมัดตีนข้าพเจ้าไปมอบให้แก่ศัตรูของข้าพเจ้า เมื่อลงไปถึงเมืองนั้น ข้าพเจ้าได้เห็นคนที่ข้าพเจ้าได้สั่งให้จำตรวนไว้นั้น กลับมา

แบกอาวุธอีก ก็เข้าใจทันทีว่าวิชเยนทร์คิดทำกลอุบายไว้อย่างไร แต่ความทารุณร้ายกาจของเขานั้นหาทำให้ข้าพเจ้าวิตกไม่ ข้าพเจ้าได้ระมัดระวังตัวเต็มที่แต่เริ่มแรกแล้ว ข้าพเจ้าได้พูดจาเอาใจเอื้อเฟื้อทั้งนายและพลทหาร คือให้อาหารแก่พลทหารกินให้อิ่ม และพูดกับนายทหารเมื่อมีการจำเป็นที่จะต้องพูดตามหน้าที่ ฉลาดทำดังนี้ไม่ช้าเขาก็นับถือข้าพเจ้าเป็นผู้บัญชาการของเขา ผู้ที่เคยเป็นศัตรูแต่ก่อนนี้ก็กลับมาเป็นมิตรรักใคร่กันโดยความจริงใจและสัตย์สุจริต

วิชเยนทร์ยังไม่พอใจแต่เพียงกำจัดข้าพเจ้าไปได้จากพระราชสำนักเท่านั้น ยังแค้นที่ข้าพเจ้าไม่ประสบเหตุร้ายตามความมุ่งหมายของเขา เขาจึงลงมือวางดักไว้อีกดักหนึ่ง ซึ่งเขาเชื่อแน่ว่าข้าพเจ้าคงจะรอดพ้นไปไม่ได้เป็นแน่ ข้าพเจ้าคงติดดักนั้นแน่นอนทีเดียว ถ้าพระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในสกลโลกไม่ทรงอารักขา เดชะพระบารมีข้าพเจ้าหลีกเลี่ยงไม่ได้รับความบาดเจ็บแม้สักนิดเดียว นอกจากความเหน็ดเหนื่อยแล้ว มีคนเลือดนองหลายคนดังจะเล่าต่อไปนี้

ต้นหนเรือสำเภาลำหนึ่งซึ่งเข้ามาทำการค้าขายในประเทศนี้จากเกาะมักกะสันได้เป็นพรรคพวกร่วมคิดการกบฏด้วยคนหนึ่ง คนๆ นี้เห็นว่าการก่อการจลาจลจะไม่สำเร็จ จึงหนีลงไปในเรือ ตั้งใจไว้ว่าถ้ามีโอกาสเหมาะจะกลับออกไปบ้านเกิดเมืองเดิมของเขา หรือยอมสละชีวิต ถ้ามีใครใช้กำลังไปจับตัวเขา เพื่อให้มีศัตรูน้อยลง วิชเยนทร์มีความประสงค์จะแยกคนๆ นี้จากพวกกบฏอื่นๆ จึงทำหนังสือเบิกทางยอมให้ต้นหนเรือสำเภากับกะลาสีอีก ๕๓ คนออกไปจากประเทศนี้ และไม่ขัดข้องที่จะหลบหนีไปได้

ต้นหนเรือสำเภาผู้นั้นดีใจที่วิชเยนทร์จะออกหนังสือเบิกทางให้ จึงไม่รั้งรอที่จะรับหนังสือเบิกทางนั้น ในขณะเดียวกันนั้นวิชเยนทร์เห็นว่ามีโอกาสเหมาะที่จะแยกศัตรูและทำลายข้าพเจ้าด้วย จึงให้คนเชิญกระแสพระบรมราชโองการมายังข้าพเจ้าว่าให้เอาโซ่ขึงกลางแม่น้ำกั้นไม่ให้เรือสำเภาผ่านไป วิชเยนทร์ให้คนของเขาบอกข้าพเจ้าว่าต้นหนและกะลาสีเรือสำเภาลำนี้เป็นพรรคพวกกบฏ และสั่งว่าอย่าเคารพหนังสือเบิกทางนั้น ที่เขาออกหนังสือเบิกทางให้ก็เพื่อหลอกลวงพวกกบฏให้ตายใจและให้อ่อนน้อมเท่านั้น

คำสั่งนั้นยังมีความเพิ่มเติมอีกว่า เมื่อเรือสำเภามาติดโซ่แล้วให้ข้าพเจ้าขึ้นไปบนเรือ ทำบัญชีสินค้าที่บรรทุกลงไปในเรือลำนั้นโดยถี่ถ้วน เมื่อทำบัญชีเสร็จแล้วให้จับตัวต้นหนและกะลาสีทั้งปวงจองจำไว้จนกว่าจะมีคำสั่งมาใหม่ นอกจากนี้ยังมีความอีกข้อหนึ่งว่าห้ามเบิ่นอันขาดไม่ให้ข้าพเจ้าเล่าข้อความนี้แก่ผู้หนึ่งผู้ใด ราชการแผ่นดินให้ถือว่าคำสั่งที่ได้รับไว้นั้นเป็นความลับอย่างยิ่ง ที่วิชเยนทร์สั่งให้ข้าพเจ้าปฏิบัติการเป็นระยะไปตามลำดับโดยพิสดารเช่นนี้ ก็ไม่ผิดกันกับมัดตัวข้าพเจ้าไปส่งโรงฆ่าสัตว์

ข้าพเจ้ารอเรือสำเภาลำนี้อยู่เป็นเวลานาน ก็ยังไม่มีท่าทางว่าจะมาถึง ข้าพเจ้าจึงหาความเพลิดเพลินใจในการฝึกหัดทหารที่ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้เกณฑ์มา หน้าที่ที่ได้รับมอบหมายมานั้นไม่ยากลำบากเลย การเกณฑ์ทหารในพระราชอาณาจักรนี้ทำได้เร็วและง่ายดายมาก เพราะว่าพระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจสิทธิ์ขาด ผู้ว่าราชการเมืองเพียงแต่อ้างกระแสพระบรมราชโองการว่าเป็นการดี

การงามแก่คนทั่วไปเท่านั้น ราษฎรที่เป็นคนว่านอนสอนง่าย ก็พากันมาหาข้าพเจ้าและเชื่อฟังคำสั่งโดยที่ไม่บ่นสักคำเดียวเลย

ข้าพเจ้าจัดทหารที่เกณฑ์มานั้นขึ้นเป็นกอง ๆ ละ ๕๐ คน ทุกกองมีนายทหารผู้นำคือ นายร้อยเอก ๑ นายร้อยโท ๑ นายร้อยตรี ๑ นายสิบเอก ๒ นายสิบโท ๔ และนายสิบตรี ๔ ข้าพเจ้าตั้งใจฝึกหัดทหารเหล่านี้โดยเต็มความสามารถ ด้วยความช่วยเหลือของทหารชาติโปรตุเกสที่รู้ภาษาไทย และชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าตั้งให้เป็นนายสิบเอก ไม่ถึงสิบวันทหารเหล่านั้นก็เลียนถ่ายแบบได้เรียบร้อยดี เข้าแถว แยกแถว ยืนยามและเปลี่ยนยามได้คล่องแคล่วเหมือนทหารฝรั่งเศส

ข้าพเจ้าได้พูดแล้วว่าคนไทยเป็นคนว่านอนสอนง่าย เพราะฉะนั้นจะสั่งให้ทำอะไร ก็ทำตามความต้องการ ทหารสองพันคนนี้ได้รับความฝึกหัดและมีวินัยดี ไม่ผิดกว่าทหารทั้งปวง

ข้าพเจ้ารอคอยพวกมักกะสันอยู่เป็นนิตย์ โดยเหตุที่ไม่มีคุกที่จะจำคนเหล่านั้น ข้าพเจ้าจึงสร้างคุกขึ้นคุกหนึ่ง อยู่ติดกันกับเชิงเทินของป้อมที่สร้างขึ้นใหม่ คุกนี้มีเสาขนาดโตล้อมรอบ ทำแน่นหนาไม่ต้องใช้ผู้คุมหลายคน และโตพอขังนักโทษได้ประมาณห้าสิบคน

เรือสำเภาลำนั้นมาถึงบางกอกยี่สิบวันภายหลังที่ข้าพเจ้าได้รับคำสั่ง แต่ตลอดเวลานั้นข้าพเจ้าได้เอาโซ่ขึงตึงกั้นทางเรือไว้ทั้งกลางวันและกลางคืน เพราะเกรงว่าเรือลำนั้นจะล่องลงมาไม่ทันรู้ตัว แผนการที่ข้าพเจ้ากะไว้เพื่อปฏิบัติตามหน้าที่นั้น ผิดแผกจากคำสั่งของวิชเยนทร์บ้าง โดยเหตุที่ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่เป็นการปลอดภัยและไม่

สมกันกับเกียรติยศของข้าพเจ้าที่จะขึ้นไปบนเรือลำนั้น ด้วยว่าพวกมักกะสันมีอำนาจสิทธิ์ขาดและเป็นใหญ่อยู่บนเรือ ข้าพเจ้าจึงตั้งใจไว้ว่าจะเรียกคนเหล่านั้นให้ลงจากเรือขึ้นมาบนบกแล้วลงมือจับทันที เสร็จแล้วข้าพเจ้าจะขึ้นไปบนเรือและทำบัญชีสินค้าตามความประสงค์ของวิชเยนทร์ เมื่อคิดดังนี้แล้ว ข้าพเจ้าสั่งให้ส่งทหารไปซุ่มไว้ในที่ต่าง ๆ ตามทางที่พวกแขกมักกะสันจะเดินมา และให้ล้อมจับคนเหล่านั้น เมื่อข้าพเจ้าให้อาณัติสัญญาณสั่งให้จับ

ครั้นเรือสำเภามาถึงตำบลที่ขึงโซ่ไว้ ต้นหนเรือเห็นว่าเรือผ่านไปไม่ได้ จึงขึ้นมาบนบกกับกะลาสี ๗ คน และขอมาพูดกันกับข้าพเจ้า ข้าพเจ้าให้พาตัวคนเหล่านั้นมาหาที่บ้อมปราการเก่า ข้าพเจ้ายืนคอยรับเขาอยู่ใต้ปะรำ ที่ข้าพเจ้าให้สร้างขึ้นด้วยไม้ไผ่บนหอรบหอหนึ่ง ทางด้านที่จะออกไปจากหอรบนั้นเอาม่านผืนใหญ่กั้นไว้

เมื่อพวกแขกมักกะสันเข้ามาในปะรำ ข้าพเจ้าก็ต้อนรับตามอัชฌาสัยไมตรี และให้นั่งลงรอบโต๊ะ ที่ตามเวลาปรกติใช้สำหรับตั้งอาหารให้ข้าพเจ้ารับประทานกับนายทหารอื่น ๆ ข้าพเจ้าถามต้นหนเรือสำเภาว่ามาจากไหนและจะไปไหน เขาตอบว่าเขามาจากกรุงศรีอยุธยา จะกลับไปเกาะมักกะสัน และในเวลาเดียวกันนั้นเขายื่นหนังสือเบิกทางให้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าทำเป็นตรวจดูหนังสือเบิกทางแล้วพูดว่าหนังสือนี้เรียบร้อยดี แต่โดยเหตุที่ข้าพเจ้าเป็นชาวต่างประเทศ พึ่งจะมารับราชการเร็ว ๆ นี้ ข้าพเจ้าจะต้องระมัดระวังให้ยิ่งกว่าผู้อื่น และไม่ทำอะไรไปให้ผิดจากคำสั่ง เนื่องจากเรื่องที่มีผู้สมรู้ร่วมคิดกันจะก่อการกบฏตามที่ต้นหนก็คงจะทราบดีอยู่แล้ว

ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ห้ามไม่ให้คนไทยคนหนึ่งคนใดออกไปจากพระราชอาณาจักรนี้ ต้นหนตอบข้าพเจ้าว่าในเรือสำเภานั้นมีแต่แขกชาวมักกะสัน ข้าพเจ้าพูดว่าข้าพเจ้าไม่มีความสงสัยในถ้อยคำของเขาเลย แต่โดยเหตุที่ข้าพเจ้าอยู่ท่ามกลางคนไทย ซึ่งคอยสังเกตดูข้อปฏิบัติของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอให้ต้นหนสั่งคนที่อยู่ในเรือนั้นขึ้นมาบนบก เพื่อป้องกันไม่ให้ทางราชการตำหนิโทษข้าพเจ้าว่ามีความเลินเล่อ ข้าพเจ้าพูดต่อไปว่าเมื่อข้าพเจ้าตรวจดูเห็นว่าคนเหล่านั้นเป็นชาวแขกมักกะสัน ก็จะยอมให้กลับไปลงเรือ ปลดโซ่ที่ขึงไว้กลางแม่น้ำ และปล่อยให้เรือผ่านไปสู่แห่งหนใด ๆ ได้ตามชอบใจ

ต้นหนเรือสำเภาผู้นั้นตอบข้าพเจ้าโดยไม่ยับยั้งว่าเขาเห็นชอบด้วย เขาจะให้กะลาสีขึ้นมาบนบก แต่ต้องมีอาวุธติดมือมาด้วย ข้าพเจ้าจ้องดูหน้าเขา หัวเราะพลางแล้วพูดว่า “เวลานี้เราทำสงครามกันอยู่หรือ” ต้นหนตอบว่า “เราไม่ได้ทำสงครามกันจริงอยู่ แต่กริชที่ข้าพเจ้าเหน็บอยู่ข้างตัวนี้เป็นอาวุธที่เรามีอยู่แก่ตัวเสมอ เป็นเครื่องหมายอันมีเกียรติที่ประจำตัวของเรา และเราไม่ยอมวางอาวุธนั้นให้ได้รับความอัปยศ” เมื่อเขาอ้างสาเหตุนั้น ข้าพเจ้าไม่ได้พูดอะไรอีกต่อไป ยอมให้พวกแขกมักกะสันมีอาวุธนั้นมาด้วย นึกเสียว่าอาวุธนั้นไม่น่ากลัวเลย แต่การหาเป็นเช่นนั้นไม่ มันเป็นอาวุธที่ร้ายกาจมาก ดังที่ข้าพเจ้าได้เห็นด้วยตาเอง

กริชนั้นเป็นมีดแหลมชนิดหนึ่ง ยาวประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว(๑)

---

(๑) ต้นฉบับว่ายาวหนึ่ง บีเอท์ Pied ซึ่งเท่ากับ ๓๓ เซนติเมตร หนึ่งคืบเท่ากับ ๕๒ เซนติเมตร ข้าพเจ้าจึงประมาณว่าคงยาว ๑ คืบ ๔ นิ้ว

และที่ต่อกับด้ามนั้นกว้างประมาณนิ้วครึ่ง(๑) รูปคดเหมือนระลอกในกระแสน้ำ ปลายแหลมคล้ายลิ้นงู ทำด้วยเหล็กกล้า ทั้งสองข้างคมเหมือนมีดโกน เหน็บไว้ในฝักซึ่งทำด้วยไม้

ต้นหนได้ใช้คนของเขาสองคนไปตามพวกกะลาสีที่เหลืออยู่ในเรือสำเภาลำนั้น ข้าพเจ้าได้ให้จัดหาน้ำชามาเลี้ยงเขาในระหว่างเวลาที่คอยคนมารายงานว่าพวกกะลาสีได้ขึ้นมาบนบกแล้ว ในเวลาเดียวกันนั้นข้าพเจ้าคิดไว้ว่าจะมีคำสั่งให้จับคนเหล่านั้น โดยเหตุที่พวกกะลาสีมาช้ากว่าความคาดหมายของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงลุกขึ้นยืน ทำทีพูดว่ามีธุระที่จะต้องสั่งการบางอย่าง ข้าพเจ้าขอให้ขุนนางไทยผู้หนึ่งที่อยู่ในที่นั้นให้นั่งเป็นประธานแทนตัวข้าพเจ้า ข้าพเจ้าบอกว่าจะรีบกลับมาในเวลาไม่ช้า

คนไทยซึ่งคอยสังเกตการณ์อยู่ในที่นั้น ไม่เข้าใจว่าเหตุไร ข้าพเจ้าจึงจัดทหารไปซุ่มไว้ในที่ต่าง ๆ เมื่อข้าพเจ้าออกไปจากปะรำแล้ว ข้าพเจ้าพบนายทหารโปรตุเกสแก่คนหนึ่ง เป็นคนซื่อสัตย์ดีนัก ข้าพเจ้าได้ตั้งให้เป็นนายพันตรี ยืนรอคอยฟังคำสั่งของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าพูดว่า "จงไปบอกพวกเราว่าเมื่อพวกแขกมักกะสันผ่านตำบลที่เราจัดทหารซุ่มไว้ ให้ตรงเข้าล้อมปลดอาวุธ และจับตัวไว้จนกว่าจะมีคำสั่งมาใหม่"

นายทหารโปรตุเกสผู้นั้นตกใจที่ได้ยินข้าพเจ้าพูดดังนั้น จึงตอบว่า "ขอรับประทานโทษ ที่ท่านสั่งเช่นนั้น ไม่มีใครจะปฏิบัติตามได้ ท่านไม่รู้จักแขกมักกะสันเหมือนตัวข้าพเจ้ารู้จักมัน ข้าพเจ้าเกิดมาใน

---

(๑) ต้นฉบับว่ากว้างหนึ่งปุสครึ่ง Pouce ปุสหนึ่งเท่ากันกับ ๐.๐๒๕๕ มิลลิเมตร เหตุฉะนั้นจึงคำนวณว่าคงกว้างราวหนึ่งนิ้วครึ่ง

บุรพทิศประเทศรู้จักมันดี ขอให้เชื่อถ้อยคำข้าพเจ้าเถิด คนเหล่านี้หายอมแพ้ง่าย ๆ ไม่ ต้องฆ่ามันเสียก่อนจึงจะจับตัวมันได้ ข้าพเจ้าขอเรียนให้ทราบด้วยว่า ถ้าท่านทำท่าทางที่จะจับต้นหนที่อยู่ในปะรำนั้น เขาและคนของเขาจะฆ่าพวกเราไม่ให้มีเหลืออยู่สักคนเดียว"

ข้าพเจ้าไม่ได้ตริตรองคำเตือนของนายทหารโปรุเกสผู้นั้นตามควรแก่กาล ขืนที่จะทำตามแผนการที่ข้าพเจ้าได้ดำริไว้ นึกเสียว่าคงจะไม่ยากลำบากอะไรเลย จึงสั่งซ้ำไปว่าให้ไปบอกทหารตามคำสั่งของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเชื่อว่าก่อนที่แขกมักกะสันจะถูกฆ่าตาย มันควรจะต้องทวนคิดเสียหลายหนแล้ว นายทหารโปรตุเกสผู้นั้นเดินไป สีหน้าเศร้าหมอง พูดว่า "ขอให้ท่านระมัดระวังตัวให้มาก มันคงฆ่าท่านเป็นแน่ เชื่อข้าพเจ้าเถิด ข้าพเจ้าเตือนโดยความหวังดีแท้ ๆ"

คราวนี้ข้าพเจ้าทำตามคำเตือนของนายทหารผู้นั้น เพื่อไม่ให้เป็นการเสี่ยงโชคอย่างหนึ่งอย่างใด ข้าพเจ้าเลือกทหารไทยได้ยี่สิบคน สั่งให้ตามข้าพเจ้ามาทางด้านที่จะเข้าไปในหอรบ ให้ถือหอกเป็นอาวุธสิบคนและอีกสิบคนถืออาวุธปืน ข้าพเจ้าให้รูดม่านที่กั้นปะรำอยู่นั้นแล้ว เดินเข้าไปสั่งให้ขุนนางไทยผู้หนึ่งไปบอกต้นหนแขกมักกะสันว่าข้าพเจ้ามีความเสียใจเป็นอย่างยิ่งที่ได้รับคำสั่งให้จับตัวเขา แต่ขอให้เชื่อเถิดว่าข้าพเจ้าจะเลี้ยงดูเขาเป็นอย่างดีตลอดเวลาถูกคุมขัง

ขุนนางไทยอันน่าสมเพชผู้นั้น ซึ่งเป็นล่ามของข้าพเจ้า ได้ปฏิบัติตามคำสั่งของข้าพเจ้า พออ้าปากพูดคำแรก แขกมักกะสันหกคนนั้นโยนหมวกลงที่พื้น ชักกริชออกจากฝัก กระโจนเข้ามาดุจมัจจุราชแทงและฆ่าล่ามกับขุนนางไทยอีกหกคนซึ่งอยู่ในปะรำนั้น

ข้าพเจ้าถอยออกมาสมทบทหารไทยที่มีอาวุธอยู่ในมือ ข้าพเจ้าฉวยหอกได้เล่มหนึ่งแล้วสั่งให้ทหารยกบืนขึ้นยิงกราดไป

แขกมักกะสันคนหนึ่งวิ่งตรงมาจะทำร้ายข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเอาหอกแทงท้องของมัน มันหารู้สึกเจ็บไม่ ดันเข้ามาทั้งปลายหอกที่มติดอยู่ในตัวเช่นนั้น มันพยายามโดยสุดกำลังที่จะเข้ามาแทงข้าพเจ้าให้จนได้ มันคงแทงข้าพเจ้าตายเป็นแน่ ถ้าทหารไทยคนหนึ่งไม่บ้องกันไว้ได้ ข้าพเจ้าได้แต่ถอยหลังไปและเอาหอกที่มท้องกันมันไว้ ไม่กล้าที่จะถอนหอกออกมาแทงมันอีก ในที่สุดทหารหอกคนอื่น ๆ ได้มาช่วยข้าพเจ้า และฆ่าแขกมักกะสันคนนั้น

ในจำพวกแขกมักกะสันบ้าหกคนนั้น เราฆ่าเสียสี่คน อีกสองคนถึงแม้ว่าบาดเจ็บมากได้กระโดดลงจากบ้อมหนีไปได้ ความกล้าหาญหรือจะเรียกว่าความบ้าของแขกมักกะสันหกคนนั้นพิสูจน์ให้เห็นว่าคำพูดของนายทหารโปรตุเกสมีมูลความจริง มันไม่ยอมให้จับเป็นได้ง่าย ๆ เมื่อคิดได้ดังนี้แล้ว ข้าพเจ้าหวาดหวั่นว่าพวกแขกมักกะสันอีก ๔๗ คนที่ขึ้นบกมาแล้วนั้น จะอาละวาดอย่างไรอีก เมื่อมีความวิตกเช่นนั้น ข้าพเจ้าเปลี่ยนคำสั่งที่ให้จับ เป็นตกลงให้ฆ่ามันเสียทั้งสิ้น เพราะว่าไม่มีทางอื่นใดที่จะดีกว่านั้น คิดเช่นนั้นแล้วข้าพเจ้าสั่งให้ไปตามทหาร และตัวเองก็ไปตามด้วย มาสมทบรวบรวมเป็นกองขึ้น

ในขณะนั้นแขกมักกะสันที่ขึ้นมาบนบกแล้ว เดินตรงมายังบ้อมปราการ ข้าพเจ้าสั่งให้นายทหารชาติอังกฤษผู้หนึ่งเป็นชั้นนายร้อยเอก ซึ่งวิชเยนทร์ตั้งให้เป็นผู้บังคับการกองทหารโปรตุเกส ๔๐ คน ให้ไปกั้นทาง อย่ายอมให้แขกมักกะสันเดินมา ถ้ามันขืนเดินมาให้เอา

บืนยิง ข้าพเจ้าจะรีบนำทหารที่ระดมได้เท่าไรตามไปช่วยในเวลาไม่ช้า เมื่อนายทหารอังกฤษได้ห้ามแขกมักกะสันไม่ให้เดินต่อมา มันก็หยุดอยู่นิ่ง ๆ ในขณะนั้นข้าพเจ้านำทหารเดินไปเบ็นระเบียบเรียบร้อย มีหอกและบืนเบ็นอาวุธครบมือ แต่จะไว้วางใจทหารพวกนั้นักก็ไม่ได้ เพราะว่าเบ็นทหารที่เกณฑ์มาใหม่ ๆ และยังไม่เคยชินกันกับการสงคราม

เราหยุดอยู่ห่างจากพวกแขกมักกะสันประมาณหนึ่งเส้น ต่างฝ่ายต่างเจรจาซักถามความประสงค์ซึ่งกันและกัน ข้าพเจ้าสั่งให้บอกมันว่าถ้าอยากจะกลับไปลงเรือสำเภา ก็กลับไปได้ ข้าพเจ้าคิดไว้ว่า ถ้ามันยอมกลับไปลงเรือแล้ว เราจะยิงเสียให้ตายทุกคนก็ได้ง่าย เพราะว่ามันไม่มีที่กำบัง และไม่มีอาวุธบืนสักกระบอกเดียว มันตอบว่ามันยินดีจะกลับไปบนเรือ แต่ก่อนอื่นขอให้ส่งตัวต้นหนเรือของมันลงมาด้วย ถ้าไม่ได้ตัวคืนมาแล้ว ก็จะไม่ขึ้นไปบนเรือ

นายทหารอังกฤษไม่ชอบพูดกันไปพูดกันมาอันเบ็นการช้าเสียเวลา จึงใช้คนมาบอกข้าพเจ้าว่า เมื่อแขกมักกะสันไม่ยอมฟังเหตุผลของเรา เขาจะจับมันมัดไว้ และยังไม่ทันรอฟังคำสั่งของข้าพเจ้า เขานำทหารตรงเข้าไปโดยที่ไม่ใช้บัญญาตริตรองให้รอบคอบ

พอนายทหารอังกฤษกระดิกตัวจะก้าวหน้าไป แขกมักกะสัน ๔๗ คน ซึ่งนั้งยอง ๆ อยู่ตามขนบธรรมเนียมของมัน ลุกขึ้นยืนทันที แก้ผ้ารัดพุงของมันออกแล้วเอาพันแขนซ้ายของมันเบ็นโล่ มันยกแขนซ้ายนั้นบังตัว มือขวาชักกริชออกจากฝัก แล้วกระโจนเข้าหาพวกทหารโปรตุเกส ก้มหัวลงวิ่งถลันเข้าไปโดยแรง แทงทหารโปรตุเกส

เนื้อขาดเป็นชิ้น ๆ ไป ก่อนที่พวกเรารู้ตัวว่ามันคิดสู้ จากที่นั้นไม่ทันพักหยุดหายใจ มันแหวกทางวิ่งตรงมายังกองทหารที่อยู่ในบังคับบัญชาของข้าพเจ้า ถึงแม้ว่าข้าพเจ้ามีทหารกว่าหนึ่งพันคนถือหอกและบื้น แต่ทหารเหล่านั้นไม่ทันรู้ตัว แขกมักกะสันเอากริชแหวะท้องทหารเหล่านั้น พบคนใดก็ฆ่าคนนั้นตะไปทั้งซ้ายและขวา ล้มตายทับถมกันน่าสยองพองขน

ในขณะที่ประชาชนพลเมืองแตกตื่นกันอยู่นี้ พวกเราถูกดันมาจนถึงกำแพงบ้อมที่สร้างขึ้นใหม่ แขกมักกะสัน ซึ่งบ้าเลือดมากกว่าคนอื่น ๆ ได้ไล่ตามคนที่วิ่งหนี มันตามไปจนถึงคูที่อยู่ริมแม่น้ำใกล้บ้อมรูปสี่เหลี่ยมแล้ว ข้ามไปอีกข้างหนึ่งของบ้อม ฆ่าใคร ๆ ที่ขวางทางมัน ไม่เลือกว่าเป็นเพศหญิงหรือชาย ผู้ใหญ่หรือเด็ก เลือดนองไป น่าสพึงกลัว

ในภาวะอันยากลำบากเช่นนี้ ข้าพเจ้าไม่สามารถที่จะควบคุมทหารไว้ได้ และโดยเหตุที่ข้าพเจ้ามีหอกเป็นอาวุธอยู่แต่เล่มเดียว ข้าพเจ้าจึงเดินเลียบริมคูไป ตั้งใจไว้ว่าจะกระโดดลงไปในคู ถ้าแขกมักกะสันติดตามข้าพเจ้ามา ที่คิดดังนี้เพราะทราบว่าคูนั้นเต็มไปด้วยเลน มันจะลุยโคลนมาเร็วไม่ได้ ข้าพเจ้าจะต้องสู้มันก็ได้เปรียบกว่ามันมาก

แขกมักกะสันวิ่งผ่านข้าพเจ้ามาห่างประมาณสี่วา ไม่เห็นข้าพเจ้า เพราะว่ามันมุ่งแต่จะฆ่าคนที่อยู่ใกล้มันเท่านั้น ไม่มีคนอื่น ๆ สักคนเดียว คิดจะประชันหน้าเพื่อต่อสู้มันเลย เพราะว่าตกใจเกินไป ในที่สุดไม่เห็นทางหนึ่งทางใดที่จะเรียกทหารให้มารวมกันต่อสู้มันได้

ข้าพเจ้าจึงวิ่งไปทางประตูที่จะเข้าไปในบ้อมปราการที่สร้างขึ้นใหม่ ซึ่งมีรั้วกั้นไว้เท่านั้น กระโดดข้ามรั้วแล้ว ข้าพเจ้าขึ้นไปบนบ้อม หยิบปืนมายิงพวกแขกมักกะสัน ซึ่งอาละวาดอยู่ข้างล่าง เมื่อไม่มีใครที่มันจะฆ่าได้อีกแล้ว มันก็ถอยไปริมฝั่งแม่น้ำ มันปรึกษาหารือกันอยู่สักครู่หนึ่ง โทมนัสที่ไม่เห็นทางที่จะหนีรอดไปได้ มันจึงตกลงใจที่จะรบราฆ่าฟันกันต่อไป มันขึ้นไปบนเรือสำเภา เอาไฟเผาเรือแล้วต่างคนต่างฉวยโล่และหอกกลับขึ้นมาบนบกอีก พบใครก็ฆ่าเสียสิ้น

มันเอาไฟเผาโรงทหาร ซึ่งเป็นเรือนทำด้วยไม้ไผ่ แล้วเดินเลียบฝั่งแม่น้ำขึ้นไป ฟันและฆ่าใคร ๆ ไม่เลือกหน้าที่ขวางทางมัน ฆาตกรรมนี้ทำให้ประชาชนพลเมืองตัวสั่นขวัญหายมาก

ภาพที่ได้เห็นนั้นทำให้ข้าพเจ้าสลดใจมาก แค้นเคืองที่ได้เห็นพื้นดินเต็มไปด้วยซากศพคน ข้าพเจ้าจึงรวบรวมทหารปืนได้ยี่สิบคน นำลงไปในเรือกัญญาลำหนึ่ง ให้พายเรือตามพวกแขกมักกะสัน ได้ไปทันมันที่หนทางห่างจากบ้อมปราการประมาณร้อยเส้น ข้าพเจ้าสั่งให้เอาปืนยิงมัน มันหลบไปห่างจากฝั่งแม่น้ำแล้ว เดินเข้าไปในที่รกชัฏ ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่มีทหารมากพอที่จะติดตามมันไป เพราะว่าพวกแขกมักกะสันมากกว่าพวกเรา จึงไม่กล้าที่จะเข้าไปท้ารบใกล้ ๆ เหตุฉะนั้นจึงตกลงใจกลับมายังบ้อมปราการ

ครั้นกลับมาถึงมีคนมารายงานว่าแขกมักกะสันหกคนที่ข้ามคูไปอีกฟากหนึ่งนั้น ได้บุกรุกเข้าไปในวัด ๆ หนึ่ง ฆ่าพระภิกษุสงฆ์ที่จำพรรษาอยู่ในวัดนั้นทั้งหมด กับขุนนางผู้ใหญ่อีกคนหนึ่ง ซึ่งมันเอากริชแทงคาติดตัวไว้ คนที่มารายงานข้าพเจ้านั้นได้นำเอากริชมาให้

ข้าพเจ้าเป็นพยานด้วย ข้าพเจ้าจึงรีบไปที่วัดนั้น นำทหารไปด้วยแปดสิบคน ให้ถือหอกทุกคน เพราะว่าทหารพวกนี้ยังไม่ชำนาญการใช้ปืน เมื่อข้าพเจ้าไปถึงวัดนั้น ได้ทราบว่าคนไทยที่อยู่ในบริเวณวัดนั้นไม่มีอาวุธจะต่อสู้ได้ จึงต้องเอาเพลิงเผาวัดนั้น

มีคนมารายงานข้าพเจ้าว่าพวกแขกมักกะสันได้หลบไปจากวัดนี้หนีเข้าไปหมอบอยู่ในทุ่งซึ่งเต็มไปด้วยหญ้ารกสูงเกือบสองศอกและทึบมาก ข้าพเจ้านำทหารเข้าไปในทุ่ง แยกออกเป็นสองแถวให้ร้องตะโกนขู่ไปว่าจะฆ่าคนใด ๆ ที่พยายามกระดิกตัวจะวิ่งหนี ทหารหอกของข้าพเจ้านั้นเดินแหวกทางเข้าไปช้า ๆ แต่เมื่อเห็นข้าพเจ้าเดินประชิดเข้ามา ก็มีใจกล้าขึ้น

แขกมักกะสันคนแรกที่เราพบนั้น ยืนขึ้นเงื้อกริชคุจคนบ้าฉะนั้น ตั้งท่าจะกระโจนเข้าแทงทหารหอก ข้าพเจ้าบ่องกันไว้ได้เอาปืนยิงถูกหัวมันล้มลงตายคาที่ ทหารของข้าพเจ้าเห็นดังนั้นไม่หวาดหวั่น ต่างคนต่างช่วยกันเอาหอกแทงแขกมักกะสันตายอีกสี่คน แขกมักกะสันอันน่าสมเพชเหล่านี้ต่อสู้ทำนองเดียวกัน คือมันวิ่งรี่เข้ามายอมตายดีกว่าถอยหลังหนี

ในขณะที่ข้าพเจ้าคิดจะกลับมาที่บ่อมปราการ มีคนมาบอกว่ายังมีแขกมักกะสันคนที่หกยังเหลืออยู่ มันเป็นคนเด็กหนุ่มที่ได้ฆ่าขุนนางไทยและทิ้งกริชคาไว้กับซากศพ เราจึงย้อนกลับเข้าไปในพงหญ้ากกอีก เพื่อเอาตัวมันให้ได้ ข้าพเจ้าได้สั่งทหารอย่าให้ฆ่ามันให้จับเป็นเพราะว่ามันไม่มีอาวุธ แต่ทหารเหล่านั้นเหี้ยมโหดมาก ไม่ฟังคำสั่งของข้าพเจ้าให้ทราบชัดเจน เอาหอกแทงมันตั้งพันแห่ง

กลับมาถึงบ้อมแล้วข้าพเจ้าเชิญขุนนางไทยมาประชุมปรึกษาหารือกันว่าจะทำอย่างไรต่อไป เราได้พร้อมใจกันตกลงว่าจะระดมทหารทั้งหมดที่มีอยู่แล้ว ติดตามศัตรูไปจนถึงที่เราทราบว่ามันหลบซ่อนอยู่ ข้าพเจ้าใคร่ทราบว่าจะมีจำนวนคนตายสักกี่คน สอบสวนได้ความว่าในวันเคราะห์ร้ายนั้นมีคนของเราเสียชีวิตไป ๓๖๖ คน พวกมักกะสันตายเพียง ๑๗ คน คือถูกฆ่าบนบ้อม ๖ คน ที่วัด ๖ คน และในสมรภูมิหน้าบ้อม ๕ คน

เวลาข้าพเจ้าเดินเข้าไปในปะรำ เพื่อพักผ่อนสักครู่หนึ่ง เพราะว่าได้รับความเหน็ดเหนื่อยมาก ข้าพเจ้าได้พบภาพที่ทำให้เศร้าสลดใจอย่างยิ่ง ด้วยว่าไม่ได้คิดว่าจะได้เห็นเช่นนั้นเลย นอกจากซากศพแขกมักกะสันและคนไทย ซึ่งไม่มีเวลาจะหามไปจากบ้อมได้ ข้าพเจ้าได้พบนายทหารหนุ่มผู้หนึ่ง นอนนิ่งอยู่ข้างเตียงนอนของข้าพเจ้า นายทหารหนุ่มชาวฝรั่งเศสผู้นี้ ชื่อ โบเรอะคาร์ท ซึ่งเดินทางมาพร้อมกันกับข้าพเจ้าและสมัครอยู่ในประเทศนี้ ข้าพเจ้าได้ตั้งให้เป็นนายพันตรีในกองทหารไทย เมื่อข้าพเจ้าเห็นเขานอนนิ่งอยู่เช่นนั้นก็เชื่อว่าตายแล้ว จึงมีความเศร้าโศกสลดใจเป็นอันมาก

แต่เรื่องที่จะเล่าต่อไปนี้ ผู้อ่านคงจะไม่เชื่อถ้อยคำของข้าพเจ้า เพราะว่าแท้จริงมันเป็นเรื่องที่คล้ายกันกับนิทานมากกว่าอย่างอื่น ข้าพเจ้าขอปฏิญาณให้คำมั่นสัญญาว่าข้าพเจ้าไม่ได้ต่อเติมแต่งขึ้นตามอำเภอใจเลย จะเขียนแต่ความจริงแท้ ๆ เมื่อข้าพเจ้าเข้าไปใกล้เตียงนอน และตรวจดูร่างกายของนายทหารหนุ่มผู้นั้นแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่ายังมีลมหายใจอยู่ แต่พูดไม่ได้เสียแล้ว ที่ปากของเขานั้น

มีน้ำลายเป็นฟอง ท้องแหวะ ไส้พุงและกระเพาะอาหารทะลักออกมาข้างนอกห้อยอยู่ที่ตะโพก ไม่ทราบว่าจะช่วยเหลืออย่างไร เพราะว่าไม่มียาและไม่มีแพทย์ ข้าพเจ้าจึงลองช่วยชีวิตของเขาตามสติปัญญาความสามารถของข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าเอาไหมมาสนเข็มสองเล่มแล้ว ยกไส้พุงและกระเพาะเข้าไปในที่เดิมของมันในท้อง ข้าพเจ้าได้เย็บแผลตามทำนองที่ได้เคยเห็นมาและขมวดสองทบให้ติดกันไว้ เอาไข่ขาวมาตีแล้วเอาเหล้า "รัค" ซึ่งเป็นเหล้า "โอเดอะวี" ชนิดหนึ่ง ผสมเข้าแล้วชะล้างคนบาดเจ็บ ชะล้างอยู่ดังนี้ต่อมาสิบวัน การรักษาพยาบาลของข้าพเจ้าเป็นผลสำเร็จ โบเรอะคาร์ทรอดชีวิตมาได้ ความจริงเขาไม่มีไข้และไม่มีอาการที่ทำให้วิตกเลย ข้าพเจ้าสังเกตเห็นว่าเมื่อเวลาข้าพเจ้ายกไส้พุงและกระเพาะของเขาเข้าไปในท้องนั้น มันแห้งเหมือนกระดาษหนังสือฉะนั้น และมีเลือดข้น ๆ ติดอยู่ด้วย แต่ถึงเช่นนั้นก็หาเป็นอุปสรรคขัดขวางอย่างไรไม่ ไม่กี่วันเขาก็หายเจ็บได้

รุ่งขึ้นข้าพเจ้าได้รับรายงานว่ามีแขกมักกะสันอีกคนหนึ่งในจำนวนหกคนที่มาอาละวาดอยู่ในปะรำนั้นยังไม่ตาย ทหารไทยจับตัวมันได้ และเกรงว่ามันจะหนีไป จึงเอาเชือกมัดมันแน่นจนกระดิกตัวไม่ได้ ข้าพเจ้าลงจากบ้อมปราการไปซักถามปากคำของมัน เพื่อจะได้ทราบข้อความชัดเจนว่ามีสาเหตุอะไรที่มันไปเกี่ยวข้องกันกับการฆาตกรรมครั้งนี้และกับพวกกบฏที่จะก่อการจลาจลที่เมืองละโว้ และกรุงศรีอยุธยา มัจจุราชผู้นี้ถูกแทงด้วยหอกตามร่างกายถึง ๑๗ แผล แต่มันไปหมกซ่อนอยู่ในโคลนได้ตลอดคืนอย่างใจเย็นจนน่าพิศวง

ข้าพเจ้าเรียกมันว่ามัจจุราช เพราะว่ากำลังกายและใจของมนุษยชาติหาทนได้เท่านี้ไม่ ข้าพเจ้าซักถามมันคำสองคำแล้วมันตอบว่ามันจะให้การเป็นที่พอใจข้าพเจ้าไม่ได้ ถ้าข้าพเจ้าไม่ให้คนแก้เชือกที่มัดมันไว้ ข้าพเจ้าไม่เกรงว่ามันจะหนีไปได้ จึงสั่งให้นายสิบชาติฝรั่งเศสซึ่งไปกับข้าพเจ้าให้แก้เชือก นายสิบผู้นี้เอาง้าวของเขาพิงไว้ที่ต้นไม้เล็ก ๆ ต้นหนึ่งที่อยู่ใกล้ตัวแขกมักกะสันคนนั้น นึกว่ามันไม่มีกำลังที่จะทำอะไรได้ จึงวางไว้ในที่นั้นแล้วแก้เชือกที่มัดตัวมันไว้

พอมันหลุดจากเชือกที่มัดไว้แล้ว มันยืดขาและยืดแขน เพื่อให้หายเหน็บ ข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นว่าเวลามันตอบคำถามของข้าพเจ้านั้น มันหันหน้าไปรอบ ๆ ตัว และทำท่าทางที่จะหนีและค่อย ๆ คลานเข้าไปจะหยิบง้าว ข้าพเจ้ารู้เลศนัยของมัน จึงร้องบอกนายสิบว่าให้เข้ายืนใกล้ง้าวของเขา ยังไม่รู้อีกหรือว่าคนบ้าเลือดเช่นนี้มุทะลุเพียงไร พอมันเข้าไปใกล้ง้าว มันก็พยายามจะหยิบง้าวนั้นจริง ๆ แต่มันมีความทรหดมากกว่ามีกำลัง มันจึงล้มลงหน้าฟาดลงกับพื้นดินจวนจะขาดใจตาย ในทันใดนั้นข้าพเจ้าเห็นว่ามันไม่มีอาการที่จะรอดชีวิตได้จึงสั่งให้ฆ่ามันเสีย

ข้าพเจ้ารู้สึกสังเวชใจมากที่เห็นคนเหล่านี้ ซึ่งเป็นคนที่ผิดแผกกว่าคนอื่น ๆ ถูกฆ่าตาย จึงใคร่ทราบว่าเหตุไฉนชนชาตินี้จึงมีความกล้าหาญ หรืออีกนัยหนึ่งความดุร้ายมากนัก ข้าพเจ้าถามชนชาติโปรตุเกสที่เคยอยู่ในบุรพทิศประเทศตั้งแต่เด็กมา เขาบอกข้าพเจ้าว่าคนเหล่านี้มาจากเกาะ เสลีเบส หรือ เกาะมักกะสัน เคร่งในศาสนามะหะหมัดและถือลาง เชื่อคาถาอาคมที่พวกอิหม่ามแจกจ่ายให้ มียันต์

ผูกไว้ที่แขน เพราะได้รับคำสั่งสอนว่าถ้ามีไว้ติดตัวก็ไม่มีใครทำอันตรายได้

คำสั่งสอนอีกข้อหนึ่งที่ทำให้คนเหล่านี้เป็นคนดุร้ายไม่ท้อถอยนั้น คือความเชื่อมั่นว่าคนทั้งปวงที่เขาฆ่าตายในพิภพนี้นอกจากพวกมะหะหมัดแล้ว จักไปเป็นทาสรับใช้เขาในปรโลก ตั้งแต่เด็ก ๆ มาแขกมะหะหมัดได้รับความอบรมให้ถือว่าการไม่ยอมแพ้นั้นเป็นเกียรติคุณที่เลิศที่สุด ยังไม่มีใครละเมิดคำสั่งสอนนี้เลย

เมื่อแขกมักกะสันมีความเชื่อเช่นนี้ ก็ย่อมไม่ขอพึ่งหรืออุปการะผู้หนึ่งผู้ใด เขามีแต่กริชเป็นอาวุธก็สู้คนตั้งแสนคนได้ คนที่มีลัทธิเช่นนี้ย่อมไม่มีความกลัว และเป็นคนที่โหดร้ายมาก ชาวเกาะพวกนี้รูปร่างปานกลาง เนื้อสีดำแดง เป็นคนแคล่วคล่องว่องไวมาก มีเครื่องแต่งกาย คือกางเกงขาสั้นแนบกับเนื้อ เสื้อแขนสั้นสีขาวหรือสีเทาคล้ายเสื้ออังกฤษ หมวกชนิดหนึ่งมีผ้าพันกว้างประมาณสามนิ้ว ไม่สวมถุงน่องมีแต่รองเท้าแตะ มีผ้ารัดพุงสอดกริชอาวุธของมัจจุราช นี่แหละคือคนที่ข้าพเจ้าได้ประชันหน้า มันพึงฆ่าข้าพเจ้าได้เหมือนคนอื่น ๆ โดยปราศจากความเมตตากรุณา

โบเรอะคาร์ท์ซึ่งข้าพเจ้ายกไส้พุงกลับเข้าไปในท้อง และพยาบาลรักษาแผลตลอดมานั้น มีอาการดีขึ้นมากและพูดได้แล้ว ข้าพเจ้าจึงสอบถามว่าถูกทำร้ายได้อย่างไร เพราะว่าในขณะที่เราต่อสู้กับแขกมักกะสันหกคนบนบ้อมปราการนั้น ตัวเขาอยู่นอกบ้อม

โบเรอะคาร์ท์เล่าว่าเขาได้เห็นคนสองคนพลัดตกลงมาจากบ้อมศีรษะพุ่งลงมา และนึกว่าคน ๆ หนึ่งในสองคนนั้นคงเป็นต้นหนของ

เรือสำเภา เขาจึงวิ่งเข้าไปเพื่อกันไม่ให้คนไทยฆ่าแขกมักกะสันคนนั้น เมื่อมันเห็นเขาวิ่งเข้ามาใกล้ดังนั้น มันมารยานอนนิ่งเหมือนคนตาย ครั้นเขาเข้าไปใกล้ตัวมัน มันเอากริชแหวะท้องของเขาเป็นแผลยาวดังที่ข้าพเจ้าได้เห็น ไม่ทราบว่าจะวิ่งไปทางไหน จึงเอามือประคองไส้พุงไว้แล้วขึ้นบนปะรำ ไม่เห็นมีใครที่จะช่วยเหลือได้ หมดกำลังลงก็ล้มลงอยู่ข้างเตียงนอนของข้าพเจ้า และนอนนิ่งอยู่ดังที่ข้าพเจ้าได้มาพบเข้า(๑)

ข้าพเจ้าได้รายงานเรื่องอันน่าเสียใจให้วิชเยนทร์ทราบ ถึงแม้กุศโลบายของเขาแสดงให้ข้าพเจ้าเห็นชัดเจนว่าเขาคิดปองร้ายข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นเป็นการสมควรที่จะยั่วให้รู้สึกความผิด ข้าพเจ้าจึงเขียนรายงานเหมือนหนึ่งว่าข้าพเจ้าไม่มีความสงสัยเขาเลย ได้รายงานข้อความที่เกิดขึ้นแก่ตัวข้าพเจ้าโดยถี่ถ้วน และแนะนำให้ระมัดระวังพวกแขกมักกะสันที่ยังมีเหลืออยู่และชุดสนามเพลาะอยู่ในค่าย อย่าให้วิชเยนทร์ได้รับความยากลำบากอย่างตัวข้าพเจ้า เมื่อได้รับรายงานของข้าพเจ้าแล้ว เขากราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทตามความประสงค์ของเขา ถึงแม้ว่าความประพฤติของข้าพเจ้าเป็นที่พอใจเขา เขายังมีจดหมายมาติเตียนข้าพเจ้า กล่าวหาว่าข้าพเจ้าไม่ใช้ปัญญาตริตรองให้รอบคอบ ความบกพร่องในหน้าที่ของข้าพเจ้าเป็นต้นเหตุที่ทำให้ฆ่าฟันกันตาย แต่ในท้ายจดหมายเขาสั่งว่าไม่ให้จับพวกแขกมักกะสันเหมือนคราวแรก ให้ฆ่ามันมากเท่าไรก็ยิ่งดี

---

(๑) ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖ กล่าวเพียงสั้น ๆ ว่า พวกแขกมักกะสันเป็นกบฏขึ้นในกรุง ฯ เกือบจะแย่งบ้อมวิไชยประสิทธิ์ ซึ่งเชวาลิเอร์เดอะฟอร์บังนายทหารฝรั่งเศสอยู่รักษาเอาไปได้

ข้าพเจ้าไม่ได้รอคำสั่งในข้อหลังนี้เลย วันรุ่งขึ้นข้าพเจ้าเชิญขุนนางไทยทั้งปวงมาประชุมปรึกษาหารือกัน ข้าพเจ้าได้แบ่งทหารให้เขานำไปตามตำบลต่าง ๆ เพื่อกันไม่ให้ศัตรูที่หนีเข้าไปซ่อนอยู่ในที่รกชัฏกลับมาทำร้ายคนที่อยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำอีก เพราะว่าตลอดฝั่งแม่น้ำนั้นมีประชาชนพลเมืองตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นอันมาก เป็นทำเลที่แขกมักกะสันพึงฆ่าคนได้มากที่สุด

ต่อมาอีกสิบห้าวันข้าพเจ้าได้ทราบว่ามีคนพบแขกมักกะสันที่ตำบลหนึ่งห่างจากเมืองบางกอกสองร้อยเส้น ข้าพเจ้าจึงรวบรวมทหารได้แปดสิบคนลงเรือกัญญาติดตามขึ้นไป เพราะว่าเวลานั้นยังเป็นฤดูน้ำท่วมอยู่ ข้าพเจ้าได้ไปถึงตำบลนั้นทันช่วยเหลือราษฎรในท้องที่

เมื่อข้าพเจ้าไปถึง พวกแขกคุร้ายเหล่านี้ทิ้งเรือกัญญาที่มันยึดไว้ได้แล้ว กระโดดลงไปในแม่น้ำว่ายน้ำหนีไป ข้าพเจ้าสั่งให้เอาปืนระดมยิงมัน แต่มิช้ามันก็ว่ายน้ำไปไกลจากระยะปืนและเข้าไปซ่อนอยู่ในที่รกชัฏ ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่มีทางที่จะจับมันได้ จึงกลับมาเมืองบางกอก

เมื่อมาถึงเมืองบางกอก ข้าพเจ้าพบแขกมักกะสันสองคนบาดเจ็บมากหนีไปกับพวกของมันไม่ได้ คนไทยจึงจับตัวมันส่งลงมา ผู้สั่งสอนศาสนารูปหนึ่งชื่อมานูเอล ซึ่งอยู่กับข้าพเจ้า เห็นว่าควรแผ่เมตตาจิตแก่มัน จึงช่วยรักษาพยาบาลและสั่งสอนมัน ในที่สุดมันยอมเลื่อมใสคริสต์ศาสนา แต่พอทำพิธีเข้ารีตได้ไม่ช้ามันก็ตาย

ล่วงมาอีกสองสามวันคนไทยจับแขกมักกะสันมาได้อีกคนหนึ่ง ผู้สั่งสอนศาสนาได้ให้โอวาทมันยืดยาว แต่ไม่เป็นประโยชน์อะไรเลย อ้ายคนสถุลนั้นถามว่า ถ้าเข้ารีตเป็นศาสนิกชนแล้วจะให้มันรอดชีวิต

หรือไม่ เราตอบว่าไม่รอดไปได้ มันจึงพูดว่าไหน ๆ จะต้องตายแล้ว จะไปสวรรค์หรือไปนรกก็เหมือน ๆ กัน ข้าพเจ้าจึงสั่งให้ตัดคอมันเสีย คนไทยคนหนึ่งเห็นข้าพเจ้าจะเอาหัวแขกมักกะสันเสียบหอกประจานไว้ วิงวอนขออย่าให้ทำเช่นนั้น บอกว่าเวลากลางคืนคงมีคนมาลักศีรษะนั้นไปทำเสน่ห์เป็นแน่ เพราะว่ามีคนนิยมทำกันมาก ข้าพเจ้ารู้สึกขันมากที่เขาพูดเช่นนั้น ข้าพเจ้าได้สั่งให้เสียบศีรษะแขกมักกะสันคนนี้ประจานไว้ในตำบลที่มีคนเห็นได้มาก เพื่อเป็นตัวอย่างให้แขกมักกะสันคนอื่น ๆ เกรงกลัว

แปดวันภายหลังชาวสวนสองสามคนมีความตระหนกตกใจ พากันมารายงานข้าพเจ้าว่าแขกมักกะสันมาที่ริมฝั่งแม่น้ำอีก ได้เข้าปล้นสวนลักผักและผลไม้ไปเป็นอันมาก

ข้าพเจ้าจึงไปที่ตำบลนั้น นำทหารหอกและปืนไปด้วยประมาณร้อยคน ข้าพเจ้าได้พบราษฎรมากกว่าสองพันคน ไปชุมนุมกันอยู่ที่นั่น บอกตำบลที่อยู่ที่กินของแขกมักกะสันให้ข้าพเจ้าทราบชัดเจน

เมื่อที่ต้องเสียเวลาติดตามศัตรูจำนวนนิดเดียวเท่านี้เรื่อยไป ข้าพเจ้าจึงต้องตกลงแก่ใจว่าจะต้องปราบให้ราบคาบลงเสีย ข้าพเจ้าได้แบ่งราษฎรสองพันคนนั้นออกเป็นสองหมู่ ให้แยกกันไปทางขวาหมู่หนึ่งและทางซ้ายหมู่หนึ่ง ตัวข้าพเจ้าและทหารไทยร้อยคนเที่ยวไล่ตามแขกมักกะสัน ข้าพเจ้าเดินลุยน้ำไปตามทางที่ผ่านไปในพงกกนั้น โดยเหตุที่พวกแขกมักกะสันต้องอดอาหารแทบจะตายอยู่แล้ว เพราะว่าเวลาตลอดหนึ่งเดือนมันมีแต่ผักและหญ้าเป็นอาหารเท่านั้น ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าถึงเวลาเหมาะที่จะไม่ยอมให้หลุดหนีไปได้อีก ทั้งมี

ทหารที่สดชื่นแข็งแรงมาด้วยก็ย่อมมีทางได้เปรียบมาก คิดเช่นนั้นแล้ว ข้าพเจ้าสั่งทหารให้เร่งผีเท้าให้เร็วขึ้น เดินไปได้ราวห้าสิบเส้นก็เห็นศัตรู เราจึงรีบจะเข้าไปให้ใกล้มัน

ข้าพเจ้าเข้าไปเกือบถึงตัวมันแล้ว มันหลบเข้าไปในที่รกชัฏที่อยู่ข้างซ้าย ไปพบพลทหารของข้าพเจ้า ทหารเหล่านั้นเห็นมันแต่ไกลก็ใช้ปืนยิงมัน แต่กระสุนปืนไปไม่ถึง ก็ไม่ทำให้ข้าพเจ้าเปลี่ยนความคิด ข้าพเจ้าเดินกระชั้นเข้าไป และสั่งให้ทหารเตรียมตัวเข้าประจัญบาน น้ำที่เราลุยไปนั้นท่วมขึ้นมาถึงน่องของเรา พวกแขกมักกะสันเห็นว่าจะลุยน้ำมาไม่ได้เร็ว มันจึงปีนขึ้นไปบนเนินดินซึ่งมีคูล้อมรอบ น้ำในคูนั้นลึกถึงคอ

ข้าพเจ้าล้อมมันไว้บนเนินดินนั้น และเข้าไปใกล้ราวสี่ถึงสี่วาครึ่งแล้วให้ล่ามร้องตะโกนไปว่าให้มันยอมแพ้ ถ้าจับได้แล้วให้คำมั่นสัญญาว่าจะขอพระราชทานอภัยโทษให้ทุกคน มันได้ยินถ้อยคำดังนั้นแล้ว มันโกรธเคืองมาก มันพุ่งหอกตรงมาที่เรา เพื่อเป็นพยานว่ามันเห็นว่าเป็นการเสียเกียรติคุณ มันเอาปากคาบกริชแล้วกระโดดลงในน้ำว่ายมาสู่เรา

ทหารไทยได้ฟังถ้อยคำของข้าพเจ้า และเห็นข้าพเจ้าออกหน้าเป็นตัวอย่าง ก็ยกปืนขึ้นยิงคนอันน่าสงสารเหล่านั้นจมน้ำตายไม่มีเหลือสักคนเดียวเลย คนที่ตายไปนั้นมากกว่าสิบเจ็ดคน นอกนั้นตายอยู่ในที่รกชัฏ เพราะอดอาหารหรือบาดแผลเป็นพิษ ข้าพเจ้าพลิกศพบางคนดู มันแห้งเหมือนศพชาวไอยคุปต์ที่ใส่ยาให้แห้ง มันมีแต่หนังหุ้มกระดูกเท่านั้น ที่แขนซ้ายมียันต์ดังที่ข้าพเจ้าได้เล่ามาข้างบนนี้เป็นเครื่องลางที่มันถือว่าถ้ามีติดตัวไว้แล้วไม่มีใครสู้ได้

อุบัติเหตุอันน่าเสียใจ ซึ่งทำให้ข้าพเจ้าได้รับความเหน็ดเหนื่อยเป็นอันมากตลอดเวลาหนึ่งเดือน ตัวเองเกือบเสียชีวิต และประชาชนพลเมืองตายไปหลายคนนั้น จบลงด้วยประการฉะนี้ ฆาตกรรมนี้จะมีขึ้นไม่ได้ ถ้าวิชเยนทร์ผู้ไม่ไว้วางใจข้าพเจ้าและดุร้ายทารุณแก่ข้าพเจ้าเหลือเกินไม่มีความอิจฉาริษยาข้าพเจ้า

เพื่อแสดงให้เห็นแจ่มแจ้งชัดว่า ที่วิชเยนทร์มีหนังสือมาตำหนิโทษข้าพเจ้าว่าไม่ได้ใช้สติปัญญาให้รอบคอบนั้นอยุติธรรมเพียงไร ข้าพเจ้าจะเล่าพอเป็นสังเขปว่า เจ้าแขกมักกะสันที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระนารายณ์มหาราชนั้น เมื่อบีดความที่สมรู้ร่วมคิดกันจะก่อการกบฏไว้ไม่ได้แล้ว ก็ได้ขุดสนามเพลาะรอบที่ดินที่พระราชทานให้อาศัยอยู่ วิชเยนทร์ตกลงใจที่จะจับเจ้าแขกมักกะสันตนนั้น จึงระดมทหารจะไปทำลายที่ซ่องสุมนั้นเป็นจำนวนถึงสองหมื่นคน ให้ชาวทวีปยุโรป คือ ฝรั่งเศส อังกฤษ วิลันดา สี่สิบคนเป็นผู้นำไป เริ่มแรกพวกแขกมักกะสันแกล้งทำหนี วิชเยนทร์หลงเชื่อ คิดว่ามันแตกตื่นหนีจริงๆ จึงสั่งให้ทหารไทยไล่ติดตามมันไป แต่พอกองทหารนั้นแยกออกเป็นหมู่เล็กๆ พวกแขกมักกะสันก็หันหน้าเข้าต่อสู้ ฆ่าฟันนายทหารชาวทวีปยุโรปตายสิบเจ็ดคนและคนไทยล้มตายลงบ้างไม่น้อย วิชเยนทร์เองเกือบเสียชีวิต ได้กระโดดหนีแขกมักกะสันลงไปในแม่น้ำ เกือบจมน้ำตาย หากคนใช้ของเขาคนหนึ่งลงไปช่วยขึ้นมาได้ จึงรอดชีวิต

ศพคนตายที่ลอยน้ำผ่านเมืองบางกอกลงมาเป็นพยานให้เราทราบว่าวิชเยนทร์แพ้พวกแขกมักกะสัน แต่นั้นมาวิชเยนทร์ระมัด

ระวังตัวมากขึ้น ได้เจรจาหาทางปรองดองกันกับเจ้าแขกมักกะสัน แต่เจ้าแขกตนนั้นหายอมพ่ายถ้อยคำไม่ เมื่อวิชเยนทร์ไม่เห็นทางที่จะปรองดองกันได้ จึงตกลงใจที่จะรบพวกแขกมักกะสันอีกสักครั้งหนึ่ง เขาเตรียมการเป็นเวลาถึงสองเดือน คราวนี้เกียรติคุณไม่มัวหมอง เพราะว่าเตรียมการดีกว่าคราวก่อน ตัวอย่างครั้งแรกนั้นเป็นบทเรียนว่าไม่ใช่เป็นการง่ายนักที่จะระดมพลเข้าต่อสู้โดยเปิดเผย เขาได้เปลี่ยนยุทธวิธีใหม่ คิดกลอุบายเป็นผลสำเร็จ จึงเอาชัยชนะได้

โดยเหตุที่ว่าเวลานี้น้ำท่วม ต้องลุยน้ำที่ขึ้นมาถึงน่อง วิชเยนทร์จึงให้หาไม้ไผ่มาสานเข้าเป็นแผงหลายแผง ที่รอยต่อกันนั้นเอาตะปูเป็นรูปสามง่ามเสียบไว้ ปลายตะปูยื่นออกไปเกือบแปดนิ้ว เมื่อกองทหารลุยน้ำไป ก็เอาแผงไม้ไผ่นั้นหมกลงในโคลน พวกแขกมักกะสันไม่แลเห็น วิ่งหัวซุนมาจะแทงทหารไทย ตีนก็ติดขวากเหล็ก จะก้าวหน้าหรือจะถอยหลังก็ไม่ได้ ทหารไทยจึงเอาปืนยิงล้มตายลงเป็นอันมาก

คนที่หนีไปได้ ก็ไปซุกซ่อนอยู่ตามเรือนขัดแตะหรือเรือนฝากระดาน ทหารไทยเอาไฟเผาเรือนเหล่านั้น คนที่วิ่งออกมาก็ถูกไฟลวกและถูกฆ่า ไม่มีแขกมักกะสันคนใดยอมอ่อนน้อมเลย ทหารไทยเว้นไม่ฆ่าให้ตาย แต่โอรสสองตนของเจ้าแขกมักกะสันเท่านั้น จับตัวส่งไปเมืองละโว้ ต่อไปแปร์ตาชาร์ต์พาแขกมักกะสันสองคนนั้นไปประเทศฝรั่งเศส และเวลานี้เข้ารับราชการอยู่ในกองทัพเรือ

เมื่อได้เขียนเรื่องวิชเยนทร์ได้จัดการปราบปรามแขกมักกะสันอย่างไรพอเป็นสังเขปแล้ว ข้าพเจ้าขอย้อนมาเล่าเหตุการณ์ที่บังเกิด

แก่ตัวข้าพเจ้าในเวลาที่รับราชการอยู่ที่เมืองบางกอก เมื่อไม่มีศัตรูที่จะรบราฆ่าฟันด้วยอีกแล้ว ข้าพเจ้าได้เร่งงานสร้างป้อมและฝึกหัดพลทหาร เห็นว่าพอจะใช้การได้แล้ว ข้าพเจ้าจึงได้ออกไปเที่ยวตรวจดูภูมิประเทศ เพื่อให้ประชาชนพลเมืองรู้จักตัวข้าพเจ้า และหาความรู้ส่วนตัว

เพื่อให้ได้รับความรับรองให้สมกันกับเกียรติยศและตำแหน่งหน้าที่ ข้าพเจ้าผ่านไปแห่งหนใด ก็ให้คนไปบอกล่วงหน้าเสมอว่าข้าพเจ้าจะมาตรวจราชการ ขุนนางไทยและผู้มีบรรดาศักดิ์ในท้องที่ได้ตระเตรียมต้อนรับข้าพเจ้าเป็นอย่างดี เขามาหาข้าพเจ้าจัดให้อยู่ที่ศาลากลาง พากันมาแสดงความเคารพเท่าเทียมกันกับผู้แทนพระองค์พระมหากษัตริย์คนอื่น ๆ

บางทีขุนนางหลายคน เพื่อยกย่องความดีของตนและเพื่อแสดงให้ข้าพเจ้าเห็นว่าเขาเป็นคนที่ราษฎรนับหน้าถือตามาก ได้มาบอกข้าพเจ้าว่าเขาเป็นคนที่พวก “บาหลวง”(๑) แต่งงานให้ บาหลวงนั้นคือพวกผู้สั่งสอนศาสนาคาทอลิกนั่นเอง ข้าพเจ้าไม่เข้าใจเลยว่างานสมรสที่ขุนนางเหล่านี้ยกขึ้นพูดนั้นหมายความว่าอย่างไร ข้าพเจ้าจึงขออธิบายไว้สักสองสามคำในบันทึกนี้ ตามที่ขุนนางไทยมาเล่าให้ฟังนั้น ข้าพเจ้าเก็บความได้ว่ามีผู้สั่งสอนศาสนาบางรูปซึ่งเป็นชาวทวีปยุโรป เมื่อต้องการให้คนมาเลื่อมใสศาสนา แล้วอวดอ้างว่าเป็น

---

(๑) ต้นฉบับเขียนไว้ว่า Baloan บาโลอัง หรือ บาหลวง ข้าพเจ้าคิดว่าเขียนผิด แต่ไปเห็นหมายเหตุในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖ ว่า คำว่า บาทหลวง นั้น เดิมเรียกว่า บาหลวง หมายความว่าเป็นพระที่พระเจ้าแผ่นดินทรงอุปถัมภ์ บันทึกความจำนี้อธิบายว่าบาหลวงนั้นก็คือผู้สั่งสอนศาสนาคาทอลิกนั่นเอง Missionnaire catholique

ผู้วิเศษ เป็นผู้ชอบด้วยพระราชนิยม แล้วหลอกลวงคนไทยที่เป็นคนว่านอนสอนง่ายว่าทำพิธีแต่งงานให้ได้ แต่งานสมรสเช่นนี้มีความสะดวกที่คู่บ่าวสาวอยู่ด้วยกันเพียงตลอดเวลาที่ได้รับความเพลิดเพลินเท่านั้น

คำบอกเล่าที่ไม่เคยนึกเคยฝันว่าจะได้ฟังเลยนั้นน่าขันมาก ข้าพเจ้าอดหัวเราะไม่ได้ ต่อมาเมื่อมีคนไทยจำพวกนี้มาหาข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าเว้นที่จะพูดล้อไม่ได้ คนไทยโดยมากมีความละอาย มีคนหนึ่งหรือสองคนเท่านั้นที่รู้สึกว่าตนถูกหลอก แต่บาทหลวงซึ่งเป็นชาวโปรตุเกสรูปหนึ่งหามีความรู้สึกเช่นคนไทยไม่ บาทหลวงรูปนี้ข้าพเจ้าทราบว่าเคยทำพิธีสมรสหลายครั้งแล้ว คำล้อเลียนของข้าพเจ้าหาทำให้บาทหลวงรูปนั้นตะขิดตะขวงใจไม่ ท่านเห็นไปว่าเป็นเรื่องที่ไม่มีแก่นสาร จึงหาเรื่องอื่นมาพูดตลกคะนองกับข้าพเจ้า

ความจริงบาทหลวงชนิดนี้ไม่มีจำนวนมาก ยกเว้นบางรูปที่ไม่มีความละอาย ผู้สั่งสอนศาสนารูปอื่น ๆ มีผู้ที่นับถือลัทธิเจสูอิตเป็นต้นเป็นผู้มีมารยาทดี ความประพฤติหามีมลทินไม่

บาทหลวงจำนวนน้อยที่มาอยู่ในประเทศไกลเช่นนี้ ไม่มีท่านผู้ใหญ่คอยสังเกตความประพฤติ ก็ปล่อยตัวเกินไป จึงไม่เคร่งในหน้าที่ แม้ในทวีปยุโรปก็มีผู้หย่อนธรรมจรรยาเช่นเดียวกันนี้เหมือนกัน

เวลาข้าพเจ้าไปตรวจราชการนั้น ข้าพเจ้าได้ผ่านไปที่หมู่บ้านแห่งหนึ่ง ซึ่งมีคนมาบอกว่ามีพระภิกษุสงฆ์รูปหนึ่งมีวิชาอาคมมาก และเป็นที่เคารพของราษฎรในท้องที่ พระภิกษุสงฆ์รูปอื่น ๆ เห็นว่าท่านเป็นผู้วิเศษ จึงพร้อมใจกันตั้งให้เป็นเจ้าอาวาส เพราะฉะนั้น

คนไทยทั้งหลายจึงนับถือท่านเป็นอันมาก ข้าพเจ้าแวะเข้าไปเยี่ยมท่าน สังเกตเห็นว่าท่านเป็นพระภิกษุสงฆ์ที่ชราภาพมาก น่านับถือจริง ๆ เพราะว่าเป็นผู้มีอาวุโสกว่าพระภิกษุรูปอื่น ๆ และท่าทางสงบเสงี่ยม

เพื่อต้อนรับข้าพเจ้าให้สมเกียรติยศ ท่านได้หยิบหมากเข้าไปในปากของท่าน เคี้ยวอยู่เป็นเวลาช้านานแล้ว ก็ควักออกมาจะยื่นให้ข้าพเจ้าเคี้ยว ข้าพเจ้าไม่ยอมรับหมากที่ท่านจะให้ข้าพเจ้า ขุนนางไทยผู้หนึ่งที่นั่งอยู่ใกล้ข้าพเจ้า บอกข้าพเจ้าว่าข้าพเจ้าไม่ควรปฏิเสธของขวัญนั้น ข้าพเจ้าตอบขุนนางผู้นั้นว่า "ข้าพเจ้ายกของขวัญนั้นให้แก่ท่าน จงรับชันหมากนั้นไปเคี้ยวเถิด ถ้าท่านเห็นว่าลิ้มรส" ขุนนางผู้นั้นไม่พักต้องให้ข้าพเจ้าพูดซ้ำ อ้าปากขึ้นรับชันหมาก ซึ่งข้าพเจ้าไม่ต้องการจากมือพระภิกษุสงฆ์รูปนั้น

เมื่อเดินทางไปดูภูมิประเทศครั้งนี้ ข้าพเจ้าได้พบลิงหลายชนิดเป็นจำนวนมาก ท้องที่นี้เต็มไปด้วยลิง มันชอบอยู่ริมฝั่งแม่น้ำและพากันไปเป็นฝูง ๆ ฝูงหนึ่งมีลิงเป็นหัวหน้าซึ่งมีร่างใหญ่กว่าตัวอื่น ๆ เมื่อน้ำลดลง มันกินปลาตัวเล็ก ๆ ที่ติดแห้งค้างอยู่ที่ชายเลน เมื่อลิงฝูงหนึ่งมาพบลิงอีกฝูงหนึ่ง มันเดินเข้าไปใกล้กันแล้วหยุดนิ่ง ลิงทโมนหรือหัวหน้าฝูงเดินเข้าหากัน มันหยุดยืนอยู่ห่างกันประมาณสี่หรือห้าศอก ต่างแยกเขี้ยวยิงฟันแก่กันดูประหนึ่งว่าเจรจากัน แล้วหันหน้ากลับ ต่างเดินเข้าไปในฝูงของมันแล้วพาฝูงแยกทางไป เมื่อเวลาน้ำท่วมมันปีนขึ้นไปบนต้นไม้ และอยู่บนต้นไม้จนกระทั่งน้ำลดลง

ข้าพเจ้าได้รับความเพลิดเพลินใจเป็นอันมากที่ได้สังเกตกิริยาอาการของลิงเหล่านี้ วันหนึ่งข้าพเจ้าเห็นลิงประมาณสิบสองตัวหาเหา

อยู่กลางแดด ลิงตัวเมียตัวหนึ่ง ซึ่งถึงเวลาผสม ได้เดินออกไปจากฝูง และมีลิงตัวผู้ตัวหนึ่งไล่ตามไป ลิงทโมนเห็นดังนั้นแล้ว ก็วิ่งไล่ตามไป มันจับลิงตัวผู้ไม่ได้ เพราะว่าวิ่งหนีไปได้ มันจึงจับลิงตัวเมียลากมาที่ท่ามกลางฝูงของมัน แล้วตบหน้าเสียตั้งห้าสิบครั้งต่อหน้าลิงทั้งหลาย ดูประหนึ่งว่าลงโทษลิงตัวเมียที่เอาใจออกหาก

คนที่ไม่เคยเห็นหอยนางรม เห็นพวกเราชาวฝรั่งเศสกินหอยดิบ ๆ นั้นแล้ว ก็คงคลื่นไส้เหมือนกัน แต่หอยนางรมนั้นอร่อยมากทีเดียว อาหารสิ่งไรที่คนเห็นว่าอร่อยหรือไม่นั้นย่อมสุดแล้วแต่ความนิยม เพราะฉะนั้นไม่ควรเถียงกันว่า คนนั้นมีลิ้มรสเช่นนั้น คนนี้มีลิ้มรสเช่นนี้

ตรวจราชการทั่วอาณาเขตของข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าก็กลับไปเมืองบางกอกเพื่อฆ่าเวลา ข้าพเจ้าได้ฝึกหัดทหารและเร่งงานสร้างป้อมปราการที่ทำกันเนือย ๆ มา อุบัติเหตุที่เกิดขึ้นทุกวัน และไม่มีทางป้องกันได้นั้นเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้งานช้า โดยเหตุที่คนไทยเดินตีนเปล่า คนงานของข้าพเจ้าที่ขุดดินนั้นถูกงูกัด งูชนิดนี้ตัวเล็ก ๆ สีเทา ยาวคืบเศษ

พิษของงูนี้แรงมาก คนที่ถูกขบได้ชั่วโมงหนึ่งก็ชัก และถ้าช่วยแก้ไขไว้ทันทีไม่ได้ ก็ตายภายในเวลายี่สิบสี่ชั่วโมง หมอจีนมียาแก้พิษนี้ชนิดหนึ่งดีมาก เขาใช้ศิลาชนิดหนึ่งบีดรอยงูขบ ศิลานั้นติดแผลแน่น ไม่ช้าคนไข้ก็หยุดชักและมีสติ พอดูดพิษออกหมดแล้วศิลาก็หล่นลงเอง ศิลาชิ้นเดียวใช้ดูดพิษได้เสมอ แต่เพื่อจะใช้ให้ได้ดีเหมือนครั้งแรก ต้องเอาแช่นมคนไว้ยี่สิบสี่ชั่วโมง

ถึงแม้ว่าข้าพเจ้ามีกิจธุระที่จะทำอยู่เสมอ ก็ตั้งต้นรู้สึกเบื่อบางกอก เมื่ออยู่ที่ละโว้นั้นข้าพเจ้าได้รับพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณเป็นอันมากจึงพอทนอยู่ได้ ตั้งแต่ไปจากเมืองนั้นแล้ว ข้าพเจ้าก็เบื่อหน่ายที่ต้องอยู่ในที่ไร้ความสนุกสำราญใจ และไม่เห็นวันที่จะนำความมั่งคั่งมาให้แก่ตัวข้าพเจ้า โดยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงมีความประสงค์ที่จะกลับไปอยู่ในพระราชสำนักพระนารายณ์มหาราชอีก ข้าพเจ้าได้เขียนจดหมายไปวิงวอนวิชเยนทร์ แต่เขาไม่ต้องการให้ข้าพเจ้าเข้าอยู่ในพระราชสำนัก เขาจึงยกเหตุผลต่าง ๆ ขึ้นขัดข้องความประสงค์ของข้าพเจ้า

ในเวลาเดียวกันนั้น ข้าพเจ้าได้พบที่เมืองบางกอกนักบวชลัทธิเจสูอิตสี่รูป ซึ่งได้เดินทางมาประเทศไทยพร้อมกันกับข้าพเจ้าแปร์ตาซาร์ตตามที่ข้าพเจ้าได้เล่าไว้ข้างบนนี้แล้ว ได้กลับไปประเทศฝรั่งเศสพร้อมกันกับราชทูตฝรั่งเศสและไทย วิชเยนทร์ได้ขอให้แปร์เดอะคองต์อยู่ในประเทศนี้ นักบวชอีกสี่รูปคือแปร์เดอะฟองตะเน แปร์บูเวต์ แปร์แจร์ บิลยอง และแปร์วิสดะลู หาเรือที่จะโดยสารไปประเทศจีนได้ เรือล่องลงมาถึงบางกอก จึงแวะเยี่ยมข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าได้ต้อนรับนักบวชสี่รูปนี้ตามอัชฌาสัยไมตรีเต็มความสามารถ ในขณะที่ท่านนักบวชทั้งสี่อยู่ที่บางกอกนั้น ข้าพเจ้าได้เล่าโดยถี่ถ้วนว่าวิชเยนทร์ทรมานข้าพเจ้ามากเพียงไร และคิดประทุษร้ายพยายามทำลายชีวิตข้าพเจ้า เมื่อข้าพเจ้าเล่าเรื่องกบฏแขกมักกะสันข้าพเจ้าสังเกตเห็นได้ว่าท่านทราบเรื่องอยู่เต็มอกแล้ว แต่ท่านไม่ทราบหรืออย่างน้อยก็ทราบแต่เผิน ๆ ว่าวิชเยนทร์ได้มีบัญชาสั่งอย่างไรมายังข้าพเจ้า และต้องการให้ข้าพเจ้าปฏิบัติการอย่างไร

เมื่อได้ตริตรองถ้อยคำของท่านนักบวชเหล่านี้แล้ว ข้าพเจ้าเข้าใจว่าข้าพเจ้าได้พูดกับผู้ที่รู้จักนิสัยวิชเยนทร์ดีเท่ากับตัวข้าพเจ้าเอง แต่ท่านนักบวชเหล่านี้เป็นผู้มีปัญญา จึงไม่เห็นเป็นการสมควรที่จะแสดงความเห็นออกมาอย่างเปิดเผย ท่านเห็นใจว่าข้าพเจ้ามีความทุกข์จริงๆ จึงพูดปลอบใจข้าพเจ้า แล้วก็แนะนำให้ข้าพเจ้ารีบกลับไปประเทศฝรั่งเศสโดยเร็วที่สุด ตลอดเวลาสองสามวันที่ท่านนักบวชสี่รูปนี้อยู่ที่บางกอก ข้าพเจ้าบ่นว่าวิชเยนทร์คอยคิดประทุษร้ายข้าพเจ้าคราวใด ท่านนักบวชก็ปลอบใจข้าพเจ้าคราวนั้นทุกคราวไป เมื่อต่างคนต่างแสดงมิตรไมตรีกันมากพอแล้วเราก็อำลากัน น้ำตากบตา แสดงความเสียใจที่จะจากกันไปโดยที่ไม่มีหวังว่าจะได้กลับมาเห็นหน้ากันอีกต่อไป

ข้าพเจ้าได้ตั้งใจไว้ก่อนแล้วว่าจะคิดกลับไปประเทศฝรั่งเศสครั้นได้สนทนากันกับท่านนักบวชทั้งสี่รูปนี้แล้ว ก็เห็นว่าความคิดของข้าพเจ้าถูกต้องแน่นอน ความยากจน และความคดโกงของวิชเยนทร์ฝังอยู่ในดวงจิตของข้าพเจ้าเสมอ ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าได้ทำคุณความดีแก่คน ๆ นี้แล้วก็ดี เขาก็สนองคุณข้าพเจ้า ไม่เฉพาะแต่ไล่ไปเสียจากพระราชสำนัก ยังได้พยายามจะวางยาพิษ และคิดกลอุบายที่จะทำลายชีวิตข้าพเจ้า

ในขณะที่ข้าพเจ้าเตรียมตัวจะกลับไปประเทศฝรั่งเศสอยู่นั้น ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจชัดเจนว่าความเกลียดชังของวิชเยนทร์นั้นยังหาสูญสิ้นไปไม่

คำสั่งใหม่นั้นเกี่ยวกับเรื่องที่จะเล่าต่อไปนี้ เรืออังกฤษลำหนึ่งมาถึงสันดอนไม่ช้านานนัก เรือลำนี้มีปืนใหญ่สี่สิบกระบอก กะลาสี

เก้าสิบคนเป็นชาวทวีปยุโรปทั้งนั้น วิชเยนทร์กล่าวหาว่านายเรือลำนี้ได้เคยฉ้อโกงสินค้า ซึ่งเป็นพระราชทรัพย์ จึงอ้างพระบรมราชโองการสั่งให้ข้าพเจ้าขึ้นไปบนเรือลำนี้ ให้ไปกับทหารสองคนเท่านั้น และให้จับนายเรือฐานมีความผิดดูหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ คำสั่งของวิชเยนทร์นี้เขียนเป็นภาษาฝรั่งเศส ข้าพเจ้าเก็บเอาไว้ เป็นลายมือของแปร์เดอะคองต์

ตามที่ข้าพเจ้าได้เคยปรารภมาแล้ว ข้าพเจ้าเข้าใจทันทีว่าคำสั่งเช่นนี้ ก็ไม่ผิดแผกกว่าคำสั่งเรื่องปราบกบฏแขกมักกะสัน มันเป็นดักอีกดักหนึ่งที่วิชเยนทร์วางไว้ให้ข้าพเจ้าติดด้วยความริษยา อย่างไรก็ดี ข้าพเจ้าตกลงใจที่จะทำตามคำสั่งนั้นทุกตัวอักษร ในขณะที่เดินไปเดินมาตริตรองหาทางที่จะปฏิบัติตามหน้าที่ให้เป็นผลสำเร็จนั้น ท่านมานุเอลซึ่งคุ้นเคยกันกับข้าพเจ้ามาก เห็นข้าพเจ้ามีใจหมกมุ่น จึงถามข้าพเจ้าว่าผั่นเห็นอะไรหรือ ข้าพเจ้าเรียนท่านว่า “อ่านคำสั่งที่พึ่งมาถึงนี้ซิ ขอรับ” ผู้สั่งสอนศาสนาสุภาพผู้นั้นอ่านทราบความแล้ว พูดว่า “วิชเยนทร์ไม่คิดเลยหรือว่าไม่มีใครสามารถที่จะปฏิบัติตามคำสั่งนั้นได้”

ข้าพเจ้าตอบท่านว่า “ที่จะหาทางทำตามคำสั่งนั้นแหละพระคุณจึงเห็นข้าพเจ้าหน้านิ่วคิ้วขมวด ข้าพเจ้าขอเรียนว่า ข้าพเจ้ามีความดีใจเป็นอย่างยิ่งที่มีโอกาสจะไล่วิชเยนทร์ให้จนมุม โดยทำให้เขาเห็นว่าคำสั่งที่ไม่มีใครสามารถจะปฏิบัติตามได้ และที่มอบให้ข้าพเจ้าทำเพราะหวังว่าข้าพเจ้าคงจะตายนั้น เป็นคำสั่งที่ข้าพเจ้าทำตามได้ง่ายๆ” ท่านมานุเอลได้ยินว่าข้าพเจ้าจะปฏิบัติตามคำสั่งนั้นแล้ว ตกใจเป็นอัน

มาก อ้อนวอนไม่ให้ทำตามคำสั่ง ข้าพเจ้าตอบท่านว่า "พระคุณอ้อนวอนอย่างไรก็เสียเวลาเปล่า ข้าพเจ้าตกลงใจไว้แน่นอนแล้วว่าจะทำตามคำสั่งนั้น ถึงแม้ว่าจะตาย ก็หาเปลี่ยนความตั้งใจนั้นไม่ ข้าพเจ้าจะเอาอย่างพวกกบฏแขกมักกะสัน คือจะต้องรุกเสมอ และจะไม่ถอยหลังเลย ขอพระคุณเชื่อข้าพเจ้าเถิดว่าข้าพเจ้าจะระมัดระวังตัว และหวังใจว่าคงจะทำการเป็นผลสำเร็จ

พูดจบคำลงข้าพเจ้าทิ้งท่านมานุเอลไว้ที่นั้นแล้ว กระโจนลงไปในเรือกัญญาซึ่งมีผีพายแปดสิบคน เพื่อแก้แค้นวิชเยนทร์ ข้าพเจ้าแกล้งเอาตัวลุงของท่านผู้หญิงวิชเยนทร์ลงไปในเรือด้วย คน ๆ นี้เป็นคนครึ่งชาติ เป็นคนสุภาพเรียบร้อย แต่ไม่มีใจเป็นนักรบเสียเลย ข้าพเจ้าเอามาแทนตัวทหารคนหนึ่งในจำพวกสองคนที่วิชเยนทร์สั่งให้ขึ้นไปบนเรืออังกฤษกับข้าพเจ้า ทั้งนี้เพื่อให้เขาล่อแหลมต่อความตาย และรู้ไว้ด้วยว่าวิชเยนทร์อาจทำอะไร ๆ ได้ทุกอย่าง

ตลอดเวลาที่ออกจากบางกอกจนถึงน่านน้ำที่เรืออังกฤษทอดสมออยู่ คนครึ่งชาติชื่อคนนี้ไม่หยุดถามข้าพเจ้าว่าจะพาเขาไปไหน ข้าพเจ้าเห็นว่ายังไม่ถึงเวลาที่เขาควรจะทราบ จึงพูดตลกคะนองตอบคำถามของเขา เมื่อไปถึงสันดอนต้องลงจากเรือกัญญา เพราะว่าเรือชนิดนี้ใช้ได้แต่ในแม่น้ำเท่านั้น ขึ้นไปบนเรือที่สร้างสำหรับพายในทะเลได้ เรือลำนี้มีผีพายแปดคน ข้าพเจ้าให้ลุงของท่านผู้หญิงวิชเยนทร์และผู้ว่าราชการปากน้ำลงไปในเรือลำนี้ด้วย

เมื่อเราอยู่ห่างเรืออังกฤษเพียงสองร้อยเส้น คนครึ่งชาตินี้ถามข้าพเจ้าอีกว่าจะพาเขาไปไหน เพื่อตอบคำถามของเขา ข้าพเจ้าส่งคำ

สั่งที่วิชเยนทร์อ้างกระแสพระบรมราชโองการให้เขาดูแล้วแปลข้อความเป็นภาษาโปรตุเกสให้เขาทราบ คน ๆ นี้ตกใจเหลือเกินแทบทรงตัวไว้ไม่ได้ ร้องกรี๊ดว่า "ข้าพเจ้าทำอะไรให้ท่านโกรธเคือง จนถึงลากตัวข้าพเจ้าไปให้เขาฆ่า ท่านนึกว่านายทหารเรืออังกฤษจะเคารพกระแสพระบรมราชโองการดังนั้นหรือ เขาหากลัวไม่ และในพฤติการณ์เช่นนี้ใครจะมีอำนาจมากกว่ากัน" ข้าพเจ้าตอบว่า "เมื่อเราเป็นข้าราชการ เราก็ต้องปฏิบัติตามกระแสพระบรมราชโองการ โดยที่ไม่ต้องคำนึงถึงความอันตรายที่พึงจะมีแม้สักนิดเดียว ชีวิตและทรัพย์สมบัติของเรานั้นเป็นของหลวงไม่ใช่หรือ จะทรงประสิทธิ์ประสาทฉันใดก็ได้สุดแล้วแต่พระราชอัชฌาสัย"

คำพูดของข้าพเจ้านั้นแทนที่จะทำให้คนครึ่งชาตินี้มีน้ำใจเบิกบานกลับทำให้เขากลัวยิ่งขึ้น ความกลัวนั้นทวีมากขึ้นทุกทีเมื่อเรือของเราเข้าไปใกล้เรืออังกฤษ เพื่อช่วยให้คนขลาดนี้หายความวิตก ข้าพเจ้าพูดว่า "ในการจับนายเรืออังกฤษผู้นี้ ข้าพเจ้ามีกลอุบายที่จะจับโดยที่ท่านและข้าพเจ้าไม่ต้องได้รับความอันตรายเลย ข้าพเจ้าจะหลอกลวงให้นายเรืออังกฤษลงจากเรือของเขามาขึ้นเรือของเรา เพื่อสำเร็จตามความคิดนี้ ข้าพเจ้าจะขึ้นไปบนเรือ ท่านต้องตามข้าพเจ้าขึ้นไปด้วย นายเรือคงจะรับรองข้าพเจ้าตามอัชฌาสัยไมตรี ข้าพเจ้าก็จะแสดงความเคารพเขา หวังใจว่าเขาคงจะไม่มีความสงสัย อย่างไรก็ดี ขอท่านได้รับคำสั่งที่วิชเยนทร์อ้างกระแสพระบรมราชโองการนี้ และเก็บไว้ในกระเป๋าเสื้อจนถึงเวลาที่เราต้องการจะใช้ ขอให้ท่านทำใจกล้าแข็งไว้ และทำท่าทางองอาจ มิฉะนั้นกลอุบายเราจะไม่เป็นผลสำเร็จ"

"แต่ถ้าความคิดของท่านไม่เป็นผลสำเร็จ" คน ๆ นั้นตอบข้าพเจ้าด้วยความระมัดระวังยิ่งกว่าตริตรองเหตุผล "ท่านจะทำอย่างไรต่อไป" ข้าพเจ้าพูดว่า "ถ้าเช่นนั้นข้าพเจ้าจะวิ่งเอาหัวซุกเข้าไปอย่างพวกแขกมักกะสัน ข้าพเจ้าจะชักกระบี่ออกจากฝัก แล้วบอกนายเรือค้าขายอังกฤษว่าข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้จับตัวเขา ถ้าเขากระดิกตัวจะต่อสู้ ข้าพเจ้าจะฆ่าเขาเสีย เมื่อท่านได้ยินข้าพเจ้าพูดดังนั้น ขอให้ท่านควักคำสั่งออกจากกระเป๋าเสื้อ และร้องตะโกนบอกพวกกะลาสีว่าถ้าขืนสู้ พระเจ้าอยู่หัวจะทรงแขวนคอมันทุกคน" คนครึ่งชาตินั้นตอบว่า "ถ้าเช่นนั้นเราก็ต้องตายทั้งสองคน" ข้าพเจ้าพูดว่า "โชคชะตาของเราเป็นเช่นนั้นไม่ใช่หรือ ตายวันนี้ พรุ่งนี้ หรือเมื่อไรก็ตายเถิด แต่ขอให้ตายโดยที่ทิ้งชื่อเสียงไว้"

พูดกันเท่านั้นแล้ว เราขึ้นไปบนเรือค้าขายของอังกฤษ ข้าพเจ้าปีนบันไดขึ้นไปก่อน คนครึ่งชาติชีวิตแทบจะหลุดจากร่างตามข้าพเจ้าขึ้นไป นายเรือเรือค้าขายได้เห็นสีหน้าคน ๆ นั้นแล้วถามข้าพเจ้าว่าคน ๆ นั้นเป็นอะไร ข้าพเจ้าตอบว่า "เขาไม่เจ็บเป็นอะไรเลย เป็นคนเมาคลื่นเท่านั้นเอง" พูดดังนั้นแล้วเราเดินเข้าไปในห้องใต้ดาดฟ้าเรือ มีคนนำสุรามาเลี้ยง และยิงปืนคำนับข้าพเจ้าหลายนัด นายเรือเรือค้าขายของอังกฤษ ซึ่งมาพบข้าพเจ้านั้นยังสวมเสื้อและหมวกสำหรับห้องนอนอยู่ ได้ขอโทษข้าพเจ้าที่แต่งตัวไม่เรียบร้อยแล้วถามข้าพเจ้าว่า มีธุระอะไรจึงมาจนถึงเรือลำนี้

ข้าพเจ้าตอบว่า "มีเรื่องสำคัญมากที่จะต้องหารือ ความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า ชาววิลันดาที่เมืองบะตาวีตระเตรียมบรรทุก

อาวุธยุทธภัณฑ์ลงในเรือเป็นอันมาก เพื่อจะมาเผาเรือที่อยู่ในน่านน้ำนั้น กระบวนเรือวิลันดานั้นได้ออกมาในทะเลแล้ว ข้าพเจ้าได้รับพระราชทานกระแสพระบรมราชโองการให้เรียกประชุมบรรดาต้นหนนายเรือทั้งหลายมาปรึกษาหารือกัน เพื่อหาทางป้องกันก่อนมีเหตุร้ายเกิดขึ้นโดยที่ไม่ทันรู้ตัว โดยเหตุที่วิชเยนทร์ทราบว่าท่านอยู่ที่นี่ จึงสั่งให้ข้าพเจ้ามาหาท่านโดยเฉพาะและทำตามความเห็นของท่าน เพราะเชื่อว่าท่านมีกำลังและความชำนาญมาก”

นายเรือเรือค้าขายอังกฤษผู้นั้นเชื่อถ้อยคำของข้าพเจ้าโดยสุจริต แล้วพูดว่า “ข้าพเจ้าจะสั่งให้หย่อนเรือกรรเชียงลงทะเล และบอกบรรดานายเรือที่อยู่ในน่านน้ำนี้ให้มาปรึกษาหารือกันบนเรือลำนี้” ข้าพเจ้าพูดว่า “ท่านทำเช่นนั้นถูกต้องทีเดียว” ข้าพเจ้าแกล้งตริตรองอยู่สักครู่หนึ่งแล้วพูดต่อไปว่า “แต่เรือของท่านจอดอยู่ห่างกว่าเรือลำอื่น ๆ มาก ท่านควรลงไปในเรือกรรเชียงของท่านเอง ข้าพเจ้าจะลงไปในเรือของข้าพเจ้า ต่างคนต่างไปบอกต้นหนนายเรือต่าง ๆ ให้รีบมาประชุมปรึกษาหารือกันบนเรือที่จอดอยู่ใกล้สันดอนที่สุด เมื่อปรึกษากันเสร็จแล้ว ต่างคนต่างกลับไปเรือของตนโดยที่ไม่ต้องเสียเวลาตีกรรเชียงไปไกล

นายเรือเรือค้าขายอังกฤษผู้นั้น ซึ่งไม่ระแวงคำพูดของข้าพเจ้าเลย เห็นพ้องด้วยความเห็นของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเกรงอยู่เสมอว่า ถ้าเขาสงสัยถ้อยคำของข้าพเจ้า ๆ คงจะได้รับความลำบากมาก จึงพูดว่า “ข้าพเจ้าจะต้องรีบไป เพราะว่าน้ำทะเลกำลังไหลขึ้นอยู่แล้ว” พูดจบคำลงข้าพเจ้าลุกขึ้นยืนแล้วลงไปในเรือของข้าพเจ้า ในทันทีนั้น

ข้าพเจ้าแกล้งทำอาการกิริยาว่าลืมข้อความสำคัญที่จะบอกให้เขาทราบ ข้าพเจ้าจึงร้องตะโกนให้เข้าหูนายเรือเรือค้าขายอังกฤษ ซึ่งยังยืนอยู่ที่กราบเรือว่า "ขอท่านได้โปรดลงมาในเรือของข้าพเจ้า ข้าพเจ้ามีข้อความสำคัญอีกข้อหนึ่งที่จะเรียนให้ทราบ" ในเวลาเดียวกันนั้น ข้าพเจ้าสั่งให้ผีพายยึดเชือกที่โยงเรือไว้ และบอกว่าเมื่อสั่งให้ปล่อยเชือกเมื่อไร ก็ให้รีบปล่อยเมื่อนั้น นายเรือเรือค้าขายลงบันไดมานั่งในเรือของข้าพเจ้าโดยที่ไม่มีความสนเท่ห์เลย ข้าพเจ้ากระซิบบอกผีพายเป็นภาษาไทยว่า "ปล่อยเชือกที่โยงเรือไว้" เพื่อไม่ให้ใครได้ยิน ข้าพเจ้าเอามือโอบไหล่นายเรือเรือค้าขายอังกฤษ ทำท่าทางว่าจะกระซิบข้อความเข้าหูของเขาโดยที่ไม่ให้ใครรู้ ข้าพเจ้าพูดเบา ๆ ว่า "โดยเหตุที่ข้าพเจ้าได้รับพระราชทานกระแสพระบรมราชโองการให้ทำตามความเห็นของท่าน จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่เราทั้งสองจักต้องปรึกษาหารือกันในที่รโหฐานก่อน เพื่อไม่ให้มีความเห็นแตกต่างกันในเวลาเข้าที่ประชุมต้นหนนายเรือต่าง ๆ"

โดยเหตุที่น้ำทะเลขึ้นเร็วนัก เรือของข้าพเจ้าก็ออกไปห่างจากเรือค้าขายอังกฤษมาก นายเรือผู้นั้นถามข้าพเจ้าว่า "ท่านจะพาข้าพเจ้าไปไหน ทั้งที่ข้าพเจ้าไม่ได้แต่งตัวเรียบร้อยเช่นนี้" และในทันทีนั้นยังไม่ทันรอคำตอบของข้าพเจ้า เขาตะโกนเรียกกะลาสีของเขา ข้าพเจ้าสั่งให้ผีพายรีบพายเรือเพื่อจะได้ถึงฝั่งเร็วขึ้น และบอกนายเรือผู้นั้นว่าข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้จับตัวเขา ข้าพเจ้ามีความเสียใจที่ต้องทำกลอุบายหลอกลวง ที่ทำเช่นนี้ก็เพื่อปฏิบัติตามคำสั่ง ข้าพเจ้าขออย่าให้เขามีความวิตก จะหาเครื่องแต่งกายและสิ่งอื่นที่จำเป็นไว้ให้พร้อม

มิช้าเรือกรรเชียงอังกฤษที่มีอาวุธก็ไล่ตามเรือของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเห็นว่าคงจะหนีรอดพ้นไปไม่ได้ จึงเทียบเรือของข้าพเจ้าเข้าข้างเรือค้าขายโปรตุเกสลำหนึ่ง ข้าพเจ้าควักปืนสั้นออกมาถือไว้แล้ว บอกนักโทษของข้าพเจ้าว่า "ขึ้นไปบนเรือลำนั้น ถ้าขัดขืนจะเอาปืนยิงให้ตาย" เมื่อเราขึ้นไปบนเรือลำนั้นแล้ว ข้าพเจ้าขอให้ต้นหนคุ้มครองเรา เขาไม่ขัดข้อง แต่มีกะลาสีน่าทุเรศแปดหรือสิบคนเท่านั้น ไม่มีกำลังที่จะสู้กะลาสีอังกฤษสามสิบคนที่มีอาวุธและเตรียมพร้อมที่จะระรานเรา

เมื่อไม่เห็นทางที่จะหลีกเลี่ยงไม่ให้ถูกจับไปได้ ข้าพเจ้าจึงบอกนายเรือเรือค้าขายอังกฤษว่า "จงสั่งให้เรือกรรเชียงของท่านกลับไปและจงคิดถึงชีวิตของท่านให้มากๆ ถ้ากะลาสีเหล่านั้นไม่ทำตามคำสั่งของท่าน ขึ้นเข้ามาใกล้ ข้าพเจ้าจะฆ่าท่านเสีย เมื่อยิงท่านตายแล้ว ข้าพเจ้าก็ยังมีปืนที่จะป้องกันตัวไม่ให้กะลาสีของท่านมาทำอันตรายข้าพเจ้าได้ข้างเดียว" ข้าพเจ้ากล่าวถ้อยคำนี้ด้วยความหนักแน่น นายเรือผู้นั้นไม่ต้องการเสี่ยงโชค จึงร้องตะโกนสั่งให้เรือกรรเชียงกลับไป กะลาสีเหล่านั้นก็ทำตาม เมื่อข้าพเจ้าเห็นว่าเรือกรรเชียงลำนั้นไปไกลแล้ว ข้าพเจ้ากลับลงไปในเรือของข้าพเจ้าอีก ขอบคุณต้นหนเรือค้าขายโปรตุเกสแล้ว ข้าพเจ้าสั่งผีพายให้พายเรือกลับไปบางกอก เมื่อไปถึงเมืองบางกอกแล้วข้าพเจ้าคุมขังนายเรือเรือค้าขายอังกฤษผู้นั้น แต่จัดการไม่ให้เขาได้รับความลำบากยากเข็ญเลย

ข้าพเจ้าได้รีบรายงานให้วิชเยนทร์ทราบว่า ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติตามกระแสพระบรมราชโองการทุกประการ แต่ในรายงานฉบับเดียว

กันนั้นข้าพเจ้าโพนทะนาคำสั่งนั้นด้วย ได้ใช้ถ้อยคำด้วยความระมัดระวัง เพราะว่าข้าพเจ้าไม่มีอำนาจมากกว่าเขา และรู้ตัวด้วยว่าเขาเป็นศัตรูร้ายกาจนัก ข้าพเจ้าจึงเพียงกล่าวว่าคำสั่งที่มอบหมายมานั้นไม่สมกันกับตำแหน่งหน้าที่ของข้าพเจ้า ไม่เห็นเป็นการสมควรที่จะสั่งให้ข้าพเจ้าซึ่งเป็นผู้บัญชาการทัพเรือลงมือทำเอง จะใช้นายทหารที่มียศฐานันดรต่ำกว่าทำก็ได้

ข้าพเจ้าได้ส่งรายงานนี้ไปเมืองละโว้พร้อมกันกับตัวนักโทษนายเรืออังกฤษผู้นี้ต้องใช้เงินให้วิชเยนทร์เป็นจำนวนถึงสองร้อยชั่งตามที่เขาบังคับให้ใช้ จึงรอดตัวไปได้ ส่วนตัวข้าพเจ้านั้นวิชเยนทร์ปฏิเสธว่าไม่ได้มีคำสั่งให้ข้าพเจ้าทำเช่นนั้น ซ้ำกล่าวโทษข้าพเจ้าเป็นครั้งที่สองว่าทำการรุนแรงเกินไปและไร้สติบัญญา เขาอ้างว่ามีพระบรมราชโองการให้ลงพระราชอาญาข้าพเจ้าโดยจำกัดที่ให้อยู่ห่างจากเมืองบางกอกสองร้อยเส้น นี่แหละคือบำเหน็จความชอบที่ข้าพเจ้าได้รับพระราชทานเป็นการตอบแทนที่ข้าพเจ้าได้ทำตามคำสั่งที่ได้รับมอบหมายให้ผ่าผืนความอันตราย

ข้าพเจ้ามีความแค้นเคืองเหลือที่จะพรรณนาได้ถูก ไม่ชั่งใจอีกว่าจะควรทำอย่างไรต่อไป ตกลงใจแน่วแน่ว่าจะต้องกลับไปประเทศฝรั่งเศสโดยเร็วที่สุด โดยเหตุที่ยังไม่มีโอกาสเหมาะ กำหนดวันที่จะไปนั้นก็ยังอยู่อีกหลายวัน จึงซ่อนความโทมนัสเสียใจไว้ อดทนรอคอยจนกว่าจะถึงเวลาที่จะไปได้ เพื่อแก้ความรำคาญในเวลาที่อยู่ในที่จำกัด เพราะว่าตั้งแต่ได้รับจดหมายฉบับสุดท้ายนี้จากวิชเยนทร์ข้าพเจ้ารู้สึกเหมือนเป็นคนที่ถูกเนรเทศ ข้าพเจ้าหาความสนุกเพลิดเพลินในการจับจระเข้

ในบริเวณใกล้เคียงเมืองบางกอกนั้นมีจระเข้มาก คนไทยใช้เบ็ดเป็น ๆ เป็นเหยื่อล่อจับมัน เขาเอาไม้ยาวประมาณสิบนิ้วและใหญ่ปานกันเสี้ยมให้แหลมทั้งสองปลาย ผูกไว้ใต้ท้องของเบ็ด เอาเชือกเกลียวเล็ก ๆ แต่เหนียวมาผูกไม้แหลมนั้นให้ติดต่อกับไม้กระบอกซึ่งเป็นไม้ชนิดหนึ่งเบามากใช้เป็นทุ่น เขาเอาเบ็ดปล่อยลงกลางแม่น้ำ เบ็ดที่ถูกมัดติดอยู่กับไม้นั้นได้รับความรำคาญ จึงร้องและดิ้นจะให้หลุดไป จระเข้มองเห็นเบ็ด ก็กระโจนลงไปในแม่น้ำ ดำน้ำไปฮุบเบ็ด ไม้แหลมนั้นก็ติดคอจระเข้

เมื่อคนไทยเห็นว่าจระเข้ติดกับ เพราะว่ามันดิ้นและดึงทุ่นไม้กระบอกนั้น เขาจึงรั้งเชือกฉุดจระเข้ขึ้นมาเหนือน้ำ มันดิ้นรนอย่างไรก็หลุดไปไม่ได้ เมื่อมันขึ้นมาพ้นน้ำ หมอจระเข้ก็เอาฉมวกแทงมัน ฉมวกนั้นมีรูปคล้ายกันกับง้าว เหล็กแหลมที่ปลายนั้นมีรูปเหมือนศรด้ามทำด้วยไม้ยาวสามศอกเศษ เหล็กแหลมที่อยู่ปลายด้ามไม้นั้นมีรูสำหรับเอาเชือกเกลียวเล็ก ๆ และเหนียวร้อยได้ เชือกนั้นพันไว้รอบด้าม เมื่อเหล็กแหลมติดจระเข้แล้วเชือกก็ผ่อนตามไป แต่ด้ามไม้ยังลอยน้ำอยู่ จึงรู้ได้ว่าจระเข้อยู่ที่ตรงไหน เมื่อจระเข้ถูกแทงติดอยู่กับปลายฉมวกหลายแห่งแล้ว เขาก็ฉุดและลากจระเข้ขึ้นมาบนบก ถ้ามันยังเป็นอยู่ เขาก็เอาขวานฟันมันจนขาดใจตาย

นอกจากใช้เหยื่อจับจระเข้ ยังมีการจับสัตว์น้ำอีกอย่างหนึ่ง คือ เมื่อคนไทยเห็นจระเข้เข้ามาใกล้เรือน เขาร้องโวยวายหรือเอาปืนยิงให้ดังกึกก้อง เพื่อมันตกใจ เพราะว่ามันเป็นสัตว์ขลาด เมื่อมันตกใจดังนั้นแล้ว มันก็กระโจนลงไปในน้ำ ดำน้ำหนีไปกบดาน ในขณะนั้น

เขาลากเรือหลายลำลงไปลอยอยู่ในแม่น้ำ สัตว์ชนิดนี้อยู่ใต้น้ำไม่ได้เกินกว่าครึ่งชั่วโมง ต้องขึ้นมาหายใจ พอมันโผล่ขึ้นมาคนทั้งหลายที่อยู่บนเรือก็เอาฉมวกพุ่งเข้าไป ถ้าฉมวกถูกปากของมัน ก็จับจระเข้ได้ง่าย คนไทยพุ่งฉมวกแม่นยำนัก

ถ้ามฉมวกที่มีเชือกเกลียวผูกติดอยู่นั้นลอยน้ำ คนที่ถือเชือกจึงรู้ได้แน่ว่าจระเข้จะโผล่ขึ้นที่ตรงไหน จึงคอยชี้ที่บอกหมอจระเข้ให้เอาฉมวกแทงซ้ำลงไป เมื่อมันถูกฉมวกหลายเล่มแล้ว เขาก็ฉุดลากมันขึ้นมาบนบก และตัดมันเป็นชิ้น ๆ การจับจระเข้ดังที่เล่ามานี้สนุกมากกว่าใช้เหยื่อจับมัน

เนื้อจระเข้นั้นสีขาวคล้ายเนื้อปลากระเบน ข้าพเจ้าได้ลองแล้ว รสไม่สู้เลวนัก มันเป็นสัตว์ไม่น่าดูเลย มันอยู่ในแม่น้ำยาวตั้งแต่สองวาถึงสามวาหนึ่งศอก ขากรรไกรของมันแบน มีเขี้ยวใหญ่ข้างละสองเขี้ยว ที่ขากรรไกรบนเขี้ยวหนึ่ง และที่ขากรรไกรล่างอีกเขี้ยวหนึ่ง มันยื่นออกมานอกปากคล้ายเขี้ยวหมูป่า เพราะฉะนั้นเมื่อมันงับสิ่งหนึ่งสิ่งใด เราจะดึงสิ่งนั้นให้หลุดจากปากมันไม่ได้

วันหนึ่งข้าพเจ้าไปล่าจระเข้แล้ว กลับมาถึงบ้าน พอย่างเข้าประตูก็ได้เห็นหน้านักบวชเจสูอิตสี่รูปอีกโดยที่ไม่ได้นึกได้ฝันว่าจะได้พบกันอีกเลย นักบวชสี่รูปนี้ได้แวะเยี่ยมข้าพเจ้าก่อนเดินทางไปประเทศจีน เห็นท่านครั้งนี้รู้สึกสงสารท่านมาก ท่านเล่าว่าเรือที่ท่านโดยสารไปนั้นได้ไปแตกอับปางลงที่ใกล้ฝั่งประเทศเขมร ได้รับทุกข-เวทนาเหลือที่จะพรรณนาได้ถูก ต้องเดินบุกเข้าไปในภูมิประเทศที่ยังไม่มีใครได้เคยผ่านไปเลย ข้าพเจ้าต้อนรับท่านด้วยความปีติยินดี

เป็นอันมาก และได้พยายามโดยเต็มความสามารถช่วยเหลือเกื้อหนุน ให้ท่านลืมความยากลำบากที่ได้ประสบมาแล้ว

โดยเหตุที่ความแค้นเคืองวิชเยนทร์ฝังอยู่ในหัวใจของข้าพเจ้าเสมอ ข้าพเจ้าจึงควักคำสั่งที่ให้ข้าพเจ้าจับนายเรือเรือค้าขายอังกฤษกับจดหมายของวิชเยนทร์ตอนรายงานของข้าพเจ้าให้ท่านนักบวชอ่านโดยตลอด ถึงแม้ว่าท่านเป็นผู้ที่ระมัดระวังถ้อยคำมากเพียงไร ท่านก็อดกลั้นความโกรธไว้ไม่ได้ เป็นครั้งแรกที่ท่านได้แสดงความเห็นโดยเปิดเผยว่า เป็นการจำเป็นอย่างยิ่งที่ข้าพเจ้าต้องไปให้พ้นจากประเทศนี้โดยเร็วที่สุด

ท่านพูดว่าวิชเยนทร์ซึ่งไม่มีความไว้วางใจข้าพเจ้าเลย และต้องการทำลายชีวิตข้าพเจ้า ได้พยายามประทุษร้ายข้าพเจ้าอยู่เป็นเนืองนิตย์ คำสั่งสุดท้ายนี้เขานึกว่าถ้าทำตามแล้ว ข้าพเจ้าคงจะรอดชีวิตไปไม่ได้ แต่พระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในสกลโลกยังทรงคุ้มครองข้าพเจ้าอยู่ ข้าพเจ้าจึงยังมีชีวิตอยู่ได้ ท่านแนะนำข้าพเจ้าไม่ให้เอาเปรียบพระเมตตากรุณาธิคุณแห่งพระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่มากเกินไป ควรรีบไปเสียจากประเทศไทย ที่ซึ่งชีวิตของข้าพเจ้าอยู่ในอันตรายมิเว้นวัน ท่านนักบวชทั้งสี่รูปนี้ได้ปลอบใจข้าพเจ้าเป็นอเนกประการ ข้าพเจ้าได้พยายามที่จะเชิญให้ท่านอยู่กับข้าพเจ้านาน ๆ แต่ล่วงมาได้สองวันท่านก็แสดงความประสงค์ว่าจะต้องขึ้นไปกรุงศรีอยุธยา เพื่อหาเรือที่จะโดยสารไปประเทศจีนอีก

ส่วนตัวข้าพเจ้านั้นข้าพเจ้าไม่มีความปรารถนาที่จะเลื่อนกำหนดวันไปจากประเทศนี้อีกต่อไป จึงได้ตกลงใจจะโดยสารเรือของบริษัท

บุรพทิศ ซึ่งมาจอดอยู่ที่สันดอนหลายวันแล้ว เรือลำนี้บรรทุกสินค้าจากเมืองปอนดิเจรีมาขายที่นี่ และบรรทุกสินค้าจากประเทศไทยไปขายในมัธยมประเทศ

โดยเหตุที่ข้าพเจ้าได้รับราชการตามตำแหน่งหน้าที่ในประเทศนี้มาดังนี้ และพระนารายณ์มหาราชได้ทรงพระเมตตากรุณาข้าพเจ้าเป็นอันมาก ย่อมไม่เป็นการสมควรที่ข้าพเจ้าจะไปจากประเทศไทยอย่างคนที่หนีการเกณฑ์ทหาร ข้าพเจ้าจึงมีจดหมายไปยังวิชเยนทร์ขอให้กราบถวายบังคมลาแทนตัวข้าพเจ้า ข้าพเจ้าอ้างว่าโรคภัยซึ่งเบียดเบียนข้าพเจ้าทำให้กำลังกายอ่อนเพลียลงทุกวัน ไม่สามารถที่จะอยู่ในพระราชอาณาจักรนี้ต่อไปได้อีก ข้าพเจ้าจะเข้าไปในพระราชสำนัก เพื่อกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งหน้าที่ ถ้าวิชเยนทร์เห็นว่าจะจัดให้ข้าพเจ้าเผ้าได้ตามคำขอร้องข้าพเจ้า เขาหาเห็นชอบด้วยไม่ และโดยเหตุที่เขาไม่กลัวว่าข้าพเจ้าจะกลับไปพูดในประเทศฝรั่งเศสให้มีความเสียหายแก่ตัวเขาแล้ว เขาก็มีจดหมายตอบมาว่าพระนารายณ์มหาราชไม่มีพระราชประสงค์ที่จะบังคับใจข้าพเจ้า ข้าพเจ้ามีเสรีภาพที่จะลาออกจากตำแหน่งได้ตามชอบใจ

ก่อนออกจากบางกอกข้าพเจ้าได้มีจดหมายถึงขุนนางหนุ่มน้อยผู้หนึ่ง ชื่อพระบีย์ ซึ่งเป็นมิตรกัน เขารักข้าพเจ้ามาก เป็นคนมีความกตัญญูกตเวที เพราะว่าข้าพเจ้าได้ช่วยให้พ้นจากการลงพระราชอาญาเฆี่ยน ถึงแม้ว่าขุนนางผู้นี้เป็นคนโปรดปรานของพระนารายณ์มหาราช ได้ทรงพระกรุณามากกว่าเด็กหนุ่มอื่น ๆ ที่อยู่ในพระราชสำนัก ก็รอดพระอาญาไปไม่ได้ ถ้าข้าพเจ้าไม่ยื่นมือเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ข้าพเจ้า

เขียนจดหมายฉบับนั้นไปลาพระบีย์กลับไปประเทศฝรั่งเศส ขออย่าให้เขาลืมมิตรไมตรีของข้าพเจ้า และขอให้รักชนชาวฝรั่งเศส ผู้สั่งสอนศาสนา และนักบวชเจสูอิต ขอให้เขาคุ้มครองคนเหล่านี้ดังที่เคยคุ้มครองมาแต่ก่อนนี้

พระบีย์มีความเสียใจเป็นอันมากที่ข้าพเจ้าจะไปจากประเทศนี้ จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เขามีจดหมายเล่ามาว่า พระนารายณ์มหาราชทรงประหลาดพระราชหฤทัยที่ไม่ทรงทราบว่าข้าพเจ้าจะไปจากประเทศนี้ก่อนเลย จึงรับสั่งถามวิชเยนทร์ว่า เหตุไรข้าพเจ้าจึงกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งโปรดเกล้า ฯ ให้ตามตัวข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้าและกราบทูลชี้แจงว่าข้าพเจ้ามีความโทมนัสน้อยใจด้วยเรื่องอะไร เมื่อวิชเยนทร์ได้สดับพระราชกระแสดังที่เขียนมาข้างบนนี้แล้ว เขารู้สึกลำบากใจมาก เขาไม่ต้องการให้ข้าพเจ้าเข้าไปในพระราชสำนักเลย แต่พระราชกระแสนั้นมีความชัดเจนว่าให้ข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้า วิชเยนทร์จึงสั่งนายทหารชาติโปรตุเกสผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นคนซื่อสัตย์แก่ตัวเขามาก ให้มาหาข้าพเจ้าบนเรือค้าขายฝรั่งเศส และให้บอกข้าพเจ้าว่า โปรดเกล้า ฯ ให้เขามาพาตัวข้าพเจ้าไปในพระราชสำนัก

หลุมที่วิชเยนทร์ขุดไว้ด้วยความมุ่งหมายจะให้ข้าพเจ้าตกนั้นบังปากหลุมไว้ไม่สนิทนัก ข้าพเจ้าทราบอยู่ดีแล้วว่าพระนารายณ์มหาราช ไม่เคยทรงใช้ผู้หนึ่งผู้ใดให้เป็นผู้เชิญพระราชกระแสเลยนอกจากทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ ท่านเจ้าคณะเดอะเมเตลโลโปลิส ท่านมานุเอล และผู้อำนวยการบริษัทฝรั่งเศส ซึ่งนั่งอยู่ในที่นั้น เวลา

นายทหารโปรตุเกสพูดอยู่กับข้าพเจ้า ไม่ยับยั้งที่จะเตือนข้าพเจ้าว่าอย่าไว้ใจคน ๆ นี้เลย

ท่านเจ้าคณะเดอะเมเตลโลโปลิสจูงมือข้าพเจ้าห่างออกไปแล้วบอกให้ข้าพเจ้าระวังตัวให้มาก ๆ อย่ายอมไปอยู่ในเงื้อมมือของชาวโปรตุเกส ท่านรู้จักวิชเยนทร์ดี ไม่ต้องสงสัยเลยพวกทหารโปรตุเกสเหล่านี้ได้รับคำสั่งวิชเยนทร์ให้ฆ่าข้าพเจ้า เมื่อมันฆ่าข้าพเจ้าตายแล้ววิชเยนทร์ก็สั่งให้นำทหารโปรตุเกสผู้นั้นไปแขวนคอเสีย เพื่อทหารคนนั้นไม่สามารถที่จะซัดวิชเยนทร์ได้ เสร็จแล้ววิชเยนทร์ก็นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระนารายณ์มหาราชว่า ได้สั่งให้ฆ่าทหารโปรตุเกสเพราะว่าทหารนั้นมีความผิดที่ได้ฆ่าเชวาลิเอร์เดอะฟอร์บัง ท่านเจ้าคณะเดอะเมเตลโลโปลิสพูดว่า พระนารายณ์มหาราชเคยทรงเชื่อถ้อยคำวิชเยนทร์เสมอ ก็ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย ท่านขอให้ข้าพเจ้าเชื่อท่านเถิด อย่าไปอยู่ในเงื้อมมือศัตรูที่เฉลียวฉลาดและโหดร้ายเช่นนี้ เมื่อมีทางที่จะหนีภัยได้แล้ว ก็ย่อมมีความสุขมากกว่า

ข้าพเจ้าขอบพระคุณท่านเจ้าคณะเดอะเมเตลโลโปลิสที่ได้มีความกรุณาเตือนสติข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงบอกนายทหารโปรตุเกสว่าข้าพเจ้าไม่เชื่อพระราชกระแสที่เขาเชิญมา พระนารายณ์มหาราชได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ข้าพเจ้ากราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งหน้าที่แล้ว จึงไม่เข้าใจว่าเหตุไรจึงทรงเปลี่ยนพระราชกระแสไปเป็นอย่างอื่น และมีพระราชประสงค์ให้ข้าพเจ้าอยู่ต่อในประเทศนี้ โดยที่ไม่ทรงพระราชวิจารณ์สาเหตุที่ข้าพเจ้าได้กราบบังคมทูลไว้แล้ว ขอให้นายทหารโปรตุเกสกลับไปเถิด และเรียนวิชเยนทร์ให้ทราบคำตอบของข้าพเจ้าด้วย

ข้าพเจ้าพูดดัง ๆ เช่นนี้ ก็เพราะว่าข้าพเจ้าจะไม่ต้องอยู่ในประเทศนี้อีกนานวัน จึงไม่ต้องกลัวว่าวิชเยนทร์จะเกลียดชังข้าพเจ้าอีกเท่าไร ความจริงรุ่งขึ้นเรือก็ชักใบออกไปจากประเทศไทย ข้าพเจ้าดีใจเป็นอันมากและลืมความลำบากที่ได้ประสบมา เมื่อเรือผ่านช่องแคบมาลาคา มีลมพัดหวนมา เราจึงทอดสมอลง ขึ้นไปบนบกและรับประทานหอยนางรมอร่อยมาก เราต้องกะเทาะมันออกจากหินและกินมันที่ริมผั่งนั้นเอง เพราะว่ามันเกาะติดอยู่กับศิลาแน่นมากจะเผลิดออกมาหาได้ไม่

ในเวลาที่เรือทอดสมอดอยู่ริมผั่งนี้ ข้าพเจ้าได้เดินเข้าไปในป่าได้พบถ้ำที่สิงของสัตว์ป่า ข้าพเจ้าเดินเข้าไป เพื่อจะล่ามันมาเป็นอาหารได้บ้าง ในขณะที่เดินไป เหลียวซ้ายแลขวา ข้าพเจ้าได้เห็นลิงขนาดใหญ่ตัวหนึ่ง ตาแพรวพราว เดินตรงมายังข้าพเจ้าด้วยอาการกิริยาองอาจ ถ้าข้าพเจ้าไม่มีปืนอยู่ที่มือแล้ว ก็คงกลัวมันมาก เมื่อข้าพเจ้าเดินเข้าไปใกล้มันประมาณสี่วา ข้าพเจ้ายกปืนขึ้นยิงมันล้มลงตายคาที่

สัตว์นี้ขมึงทึงมาก หางยาวเท่ากับหางสิงโต สูงกว่าสองศอกครึ่ง ที่หน้าของมันทั้งยาวและกว้าง มีผืนหน้าเหมือนคนขี้เมา คนพื้นเมืองบอกข้าพเจ้าว่าเคราะห์ดีมากที่ยิงมันตายได้ สัตว์ชนิดนี้มีแรงมาก มันคงหักคอข้าพเจ้าถ้าข้าพเจ้ายิงผิด ข้าพเจ้าได้ไปตามพวกกะลาสีมาหามันไป คนเหล่านั้นพูดว่าตั้งแต่อยู่มาในมัธยมประเทศยังไม่เคยเห็นลิงใหญ่โตเท่าตัวนี้เลย

จากช่องแคบมาลาคาเราผ่านไปทางหมู่เกาะนิโคบาร์ มีคนป่าอยู่ที่นี่มาก ทั้งผู้หญิงและผู้ชายเดินไปไหน ๆ ตีนเปล่า จับปลาและ

เก็บผลไม้ในป่ามาเป็นอาหาร เกาะเหล่านี้ไม่มีข้าวและผักสด ธัญญะพืชใด ๆ ที่ใช้เป็นอาหารหามีไม่ หมู่เกาะอันดามานอยู่ห่างจากหมู่เกาะนี้ประมาณสามพันเส้น เราแลเห็นได้แต่ไกล ๆ ผู้ที่อาศัยอยู่บนเกาะเหล่านั้นเป็นคนกินเนื้อคน และเป็นคนที่ดุร้ายที่สุดในแถบทวีปนี้

ในที่สุดเราได้มาถึงเมืองปอนดิเจรี อันเป็นที่ตั้งคลังสินค้าที่ลือนามที่สุดแห่งหนึ่งของบริษัทบุรพทิศ มีผู้อำนวยการคนหนึ่งและเสมียนพนักงานหลายคน ผ้าที่ทอด้วยฝ้ายและผ้าอื่น ๆ ซึ่งประดิษฐ์ขึ้นในมัธยมประเทศนั้นมีอยู่ที่คลังสินค้าเป็นอันมาก เรือของบริษัทบุรพทิศมาจากประเทศฝรั่งเศสทุกปี และบรรทุกผ้าเหล่านี้ไปเมืองปอร์ตหลุยส์

ม. มารตัง ซึ่งเป็นผู้อำนวยการของคลังสินค้านี้ ได้ต้อนรับข้าพเจ้าด้วยอัชฌาสัยไมตรีดีอย่างยิ่งตลอดเวลาที่ข้าพเจ้าอยู่ที่นั่น ข้าพเจ้าไม่สามารถที่จะกลับไปประเทศฝรั่งเศสเร็วตามความประสงค์ของข้าพเจ้าได้ เพราะว่าต้องรอเรือที่จะมาจากทวีปยุโรป ปีนี้มาถึงช้ากว่ากำหนดมาก เวลาพักอาศัยอยู่ที่นี่ ข้าพเจ้าได้เที่ยวล่าสัตว์ในประเทศนี้ มีสุนัขจิ้งจอกชนิดหนึ่งเรียกว่า สุนัขสีลูกเกาลัด ข้าพเจ้าจับมันได้ทุกวัน ได้ใช้สุนัขสำหรับจับกระต่ายป่า ที่ข้าพเจ้าหัดไว้ดีแล้วจับมัน ได้รับความเพลิดเพลินใจเป็นอันมาก

ในการจับสุนัขจิ้งจอกนั้น ข้าพเจ้าเกือบเสียชีวิตไปครั้งหนึ่ง เสมียนทำการในเรือของบริษัทบุรพทิศฝรั่งเศส ซึ่งพึ่งมาถึงที่นี่ ได้มาขอให้ข้าพเจ้าไปล่าสัตว์ด้วย เมื่อได้ตามสุนัขจิ้งจอกมาได้สองสามชั่วโมงแล้ว สุนัขที่ข้าพเจ้าได้หัดไว้แล้วนั้นเกือบจับสุนัขจิ้งจอกได้

ตัวหนึ่ง ถ้ามันไม่ทันหนีลงรูไปได้ เพื่อไล่ให้มันออกมาจากรูต้องเอาควันรมมัน ข้าพเจ้าจึงเอาฟางข้าวยัดลงไปในรูและเอาไฟจุดฟางนั้น ในขณะที่ข้าพเจ้าก้มลงเป่าไฟ สัตว์ชนิดหนึ่งกระโจนออกมาจากรูโดยแรงจนข้าพเจ้าล้มลงกลิ้งอยู่ในกองไฟและควัน สัตว์ตัวนั้นกระโจนเฉียดหน้าข้าพ.จ้า แล้วกระโจนลงไปในแม่น้ำเร็วกว่าข้าพเจ้าลุกขึ้นยืนได้เสียอีก เสมียนบริษัทบุรพทิศฝรั่งเศสผู้นั้นบอกข้าพเจ้าว่าสัตว์ที่กระโจนลงไปในแม่น้ำนั้นคงเป็นจระเข้หรือเหี้ย อย่างไรก็ดี ข้าพเจ้ามีความตกใจมาก เคราะห์ดีเหลือเกินที่รอดชีวิตมาได้

ชาวเมืองปอนดิเจรีนั้นมีผิวเนื้อดำมาก แต่ไม่ดำเท่าพวกแขก "คัฟฟร์" ในทวีปอาฟริกา ใบหน้าของเขากะทัดรัด ตาคมหวานและงามมาก ไว้ผมยาวถึงบั้นเอว ชนชาตินี้แบ่งกันเป็นชั้น ๆ หรือจำพวก พราหมณ์ซึ่งเป็นหัวหน้าศาสนานั้นเป็นผู้ที่คนนับถือมากกว่าผู้อื่น ต่อจากนี้ก็มีพวกคนเลี้ยงแกะ ชนชาตินี้สมสู่กันแต่ในจำพวกของตน เพราะเหตุฉะนั้นคนเลี้ยงแกะไม่มีหวังที่จะแต่งงานกับพราหมณ์ได้ ถ้าผู้ชายชั้นสกุลสูง ไปแต่งงานกับผู้หญิงชั้นหรือสกุลต่ำกว่า ผู้ชายคนนั้นก็ต้องละสกุลของตนมาเป็นสกุลของผู้หญิง ส่วนผู้หญิงนั้นหาเป็นเช่นนั้นไม่ ถ้าไปแต่งงานกับผู้ชายต่างสกุลกัน ฐานะของตนหาเสื่อมสูญไม่ ในบรรดาชนจำพวกต่าง ๆ นี้ ยกเว้นจำพวก "ปารายัน" ที่ใคร ๆ เห็นก็สะอิดสะเอียน เพราะว่าเขากินสัตว์ทุกชนิดเป็นอาหาร จำพวกทำเกือกถูกรังเกียจที่สุด(๑)

---

(๑) คนในชมพูทวีป (คืออินเดียและเรียกต่อมาว่ามัธยมประเทศ) นั้น แบ่งออกเป็น ๔ จำพวกหรือวรรณะ คือ ๑. กษัตริย์ มีธุระทางรักษาบ้านเมือง ๒. พราหมณ์ จำพวกเล่าเรียนมีธุระทางสั่งผีกสอนและทำพิธี ๓. แพศย์ จำพวกพลเรือนมีธุระทางทำนาค้าขาย และ ๔. ศูทร จำพวกคนงานมีธุระทางรับจ้างทำการทำของ นอกจากนี้ยังมีอีกหลายจำพวกแต่เป็นจำพวกที่เลวกว่าสี่จำพวกนี้ เช่นพราหมณีสมสู่กับศูทรมีบุตรออกมา เรียกว่า จัณฑาล คนเลี้ยงแกะในที่นี้คงนับเข้าจำพวกแพศย์ และคนทำเกือกก็อยู่ในจำพวกศูทร ปารายันนั้นเป็นภาษาทมิฬ ฝรั่งใช้คำว่า Paria

ชนชาตินี้ซึ่งเป็นคนนับถือเทวรูป มีเทวสถานที่ลือนามอยู่แห่งหนึ่งห่างจากเมืองปอนดิเจรีราวร้อยเส้น เขาพากันไปนมัสการเทวรูปนั้นทุกปี คนที่อยู่ใกล้เคียงก็พากันไปเหมือนกัน ข้าพเจ้าเป็นคนที่อยากรู้อยากเห็นได้ไปกับเขาด้วย เมื่อทำพิธีรีตองต่าง ๆ ในเทวสถานนั้นแล้ว เขาเชิญเทวรูปออกมาข้างนอก ประดิษฐานเทวรูปอันใหญ่โตมหึมาและบีดทองงามมากไว้บนรถสี่ล้อ รูปเทพบุตรและเทพธิดานั้นหันหน้าเข้าหากัน รูปเทพธิดา ท่าทางเต็มไปด้วยราคะตั้งอยู่หน้ารถ เทพบุตรก็มีท่าทางไม่ผิดกันกับรูปเทพธิดานัก

คนราวสองสามร้อยคนฉุดลากเชือกที่ผูกรถนั้น คนอื่น ๆ ที่มีมากจนนับไม่ถ้วน ได้วิ่งเข้าไปนอนพังพาบกลิ้งเกลือกอยู่ใกล้ ๆ รถด้วยความศรัทธาแก่กล้าร้องเกรียวกราวอึงคะนึงทั่วไป บางคนที่โง่จนเหลือเกินได้เหวี่ยงตัวลงไปใต้ล้อรถ เชื่อมั่นว่าคงจะถึงซึ่งสันติสุขเมื่อถูกรถที่เชิญเทวรูปทับตาย

เสร็จพิธีแล้ว ข้าพเจ้าได้เห็นผู้ชายและผู้หญิง ซึ่งกลิ้งเกลือกไปตามพื้นดิน ได้พากันไปกลิ้งตัวรอบเทวสถานอีก ข้าพเจ้าจึงถามว่าเหตุไรคนเหล่านั้นจึงทรมานตัวให้ร่างกายบอบช้ำเช่นนี้ คนเหล่านี้เกือบเปลือยกาย มีแต่ผ้าผืนหนึ่งพันตัวตั้งแต่เอวลงไปถึงโคนขาเท่านั้น เขาตอบข้าพเจ้าว่าเขาไม่มีลูก จึงเชื่อว่าการทรมานตัวเช่นนั้นจะทำให้เทพเจ้าประสาทพรให้มีลูกได้ ข้าพเจ้าทราบเพียงนี้เท่านั้น เพราะว่าตามที่เล่ามาข้างบนนี้แล้ว นอกจากคนที่นับถือเทวรูปเท่านั้นไม่มีใครเข้าไปในเทวสถานได้

ล่วงมาอีกสองวัน ข้าพเจ้าไปที่เทวสถานอีก เพราะอยากรู้อยากเห็นจริงๆ ว่าจะมีอะไรอยู่ข้างในนั้น ข้าพเจ้าไปที่หน้าประตูเทวสถาน

กับชาวฝรั่งเศสอีกเจ็ดคน ซึ่งมีความประสงค์จะเข้าไปดูเหมือนกัน หัวหน้าพราหมณ์ไม่ยอมให้เราเข้าไป อ้างว่าถ้าอนุญาตให้คริสต์ศาสนิกชนเข้าไปแล้ว ศาสนาจะเสื่อม เมื่อเขายกสาเหตุนั้นมาห้ามแล้ว ข้าพเจ้าไม่ได้พูดตอบอย่างไร เดินเข้าไปใกล้ตัวพราหมณ์ผู้นั้น แล้วกระชากมีดที่เหน็บอยู่ที่สายรัดเอวของเขา เอาปลายมีดจิ้มพุงแล้วขู่ว่าจะฆ่าเสีย ไม่ทันต้องบอกให้หนีเอาตัวรอด เขาก็วิ่งไปเสียแล้ว เราจึงพากันเข้าไปในเทวสถาน ซึ่งกว้างขวางใหญ่โตมาก ได้เห็นแต่เทวรูปขนาดต่าง ๆ อยู่ในท่าทางเต็มไปด้วยราคะทั้งนั้น

ในขณะที่เราเที่ยวดูเทวรูปเหล่านั้นด้วยความเพลิดเพลินใจ พราหมณ์ที่ได้รับความดูหมิ่นได้ร้องเรียกคนที่อยู่ใกล้เคียงเทวสถานนั้น แล้วเดินตรงมายังเรามีคนตามด้วยมากกว่าสามร้อยคน แต่ชนชาตินี้ซึ่งไม่มีความกล้าหาญเลย มีความสะทกสะท้านมาก เมื่อแลเห็นเรามีอาวุธขึ้นอยู่ทุกคน ไม่มีคนหนึ่งคนใดกล้าเข้ามาใกล้เราเลย

ในเวลาที่ใกล้ ๆ กันนี้ เรือของบริษัททำการค้าขายในมัธยมประเทศลำหนึ่งจะชักใบไปเมือง มัสสุลิปาตาน ซึ่งเป็นเมืองลือนามว่าสมบูรณ์ด้วยสินค้านานัปการ โดยเหตุที่เรือที่จะมาจากประเทศฝรั่งเศสยังไม่มาถึง ข้าพเจ้าจึงตกลงใจที่จะโดยสารเรือลำนี้ไปจนถึงเมืองคุลคอนดาซึ่งอยู่ห่างจากที่นี่ราวสามพันเส้น ในขณะนั้นพระเจ้าโมคลมหาราชยกทัพมาล้อมเมืองนี้ไว้ ข้าพเจ้ามีความประสงค์จะดูยุทธวิธีของชนชาตินี้ว่าเขาล้อมและยกเข้าตีเมืองอย่างไร แต่ข้าพเจ้าไปไม่ถึงเมืองคุลคอนดาตามที่ได้ตั้งใจไว้ ดังจะเล่าต่อไปข้างล่างนี้

เมื่อเราออกจากเมืองปอนติเจรีนั้นเป็นฤดูลมตะวันตก การเดินทางสะดวกเรียบร้อยทุกประการ เราจึงไปถึงเมืองมัสสุลิปาตานได้เร็ว เมื่อเรืออยู่ห่างจากเมืองราวแปดร้อยเส้น เราได้เห็นเมฆดำและหนามากลอยมาจากฝั่ง จึงนึกว่าจะมีพายุใหญ่ เราจึงม้วนมัดใบเรือไว้ให้แน่น เพราะเกรงว่าเรือจะถูกพายุลมจมลง แต่เมฆนั้นลอยข้ามเรือของเรือเราไป ฝนตกลงมาเล็กน้อยแล้วก็มีแมลงวันตัวใหญ่ ๆ คล้ายกันกับแมลงวันซึ่งเราได้เคยเห็นในประเทศฝรั่งเศส ที่หยอดใส่ขังเนื้อวัวทำให้มีหนอนขึ้น แมลงวันเหล่านี้มีก้นสีม่วง พวกกะลาสีได้รับความรำคาญมาก ไม่มีใครเลยที่ไม่หนีไปซ่อนตัว ทะเลนั้นเต็มไปด้วยแมลงวันชนิดนี้ บนเรือก็มีมากต้องตักน้ำมากกว่าร้อยถังมาล้างเรือของเรา

ประมาณสักสี่ร้อยเส้นจากเมืองมัสสุลิปาตาน เรามองไปแลเห็นหมอกปกคลุมอยู่ เมื่อเรือเข้ามาใกล้ หมอกนั้นก็แผ่กว้างออกไปจนไม่แลเห็นอะไรเลย คนเดินเรือต้องคอยสังเกตยอดภูเขาจึงนำเรือเข้าไปได้ เมื่อเรือเข้าไปใกล้ฝั่ง หมอกที่เราเห็นนั้นไม่ใช่อื่นไกล คือฝูงแมลงวันนั่นเอง แต่ไม่ใช่ชนิดเดียวกันกับแมลงวันที่เราเห็นครั้งแรก แมลงวันชนิดนี้มีสีบี๊ก และรูปร่างคล้ายกันกับที่ลอยอยู่บนน้ำ หางของมันมีลายสีเหลืองและดำสลับกัน

ยิ่งเข้าไปใกล้ฝั่งก็ยิ่งมากขึ้น มากจนแลไม่เห็นฝั่ง เราต้องเอาลูกดึงหย่งน้ำเรื่อยไป เมื่อถึงน่านน้ำตื้นพอที่เรือจะทอดสมอลงได้ เราก็จอดเรืออยู่ที่ตรงนั้น เสมียนของบริษัทค้าขายในมัธยมประเทศชื่อ เดอะลังทะ ซึ่งได้รับคำสั่งให้ไปตรวจคลังสินค้า ได้ไปในเรือ

กรรเชียง ต้นหนและข้าพเจ้าก็ตามเขาไปด้วย แมลงวันเหล่านี้มีมากเหลือเกิน เราต้องบรรทุกเข็มชี้ทิศลงไปในเรือกรรเชียงด้วยเพื่อจะไม่หลงทาง เพราะว่าแมลงวันเหล่านั้นกลบพื้นดินด้วย ในที่สุดเราขึ้นไปบนฝั่งได้

ที่ท่าเรือไม่มีใครเลย คนที่เคยรู้จักเมืองมัสสุลิปาตานเป็นมัคคุเทศก์นำทางเราไปที่ศุลกสถาน ถึงแม้ว่าประตูหน้าต่างศุลกสถานนี้เปิดอยู่ เราก็ไม่แลเห็นคนสักคนเดียว เราเดินเข้าไปตรวจดูทุกห้องก็ไม่พบใครเลย ประหลาดใจที่ไม่พบผู้หนึ่งผู้ใดเลย เราจึงพากันไปที่คลังสินค้าของบริษัททำการค้าขายในมัธยมประเทศ เดินไปหลายถนน ก็ไม่พบคนสักคนเดียว เงียบสงัดทั้งเมือง ทั้งได้กลิ่นเน่าด้วย เราก็เข้าใจว่าคงมีโรคร้ายเกิดขึ้น

เดินเท้าไปนานนักหนาแล้ว ก็มาถึงที่ทำการของบริษัททำการค้าขายในมัธยมประเทศ เราเห็นประตูเปิดอยู่ ก็เดินเข้าไปพบผู้อำนวยการนอนตายอยู่ เห็นจะพึ่งหมดลมหายใจ เพราะว่าศพยังไม่ขึ้น คงมีผู้ร้ายมาปล้นแน่ เพราะว่าสิ่งของตกกระจัดกระจายทั่วไป เมื่อเห็นภาพที่น่ากลัวกังนี้ ข้าพเจ้าเดินออกไปที่ถนนบอกเดอะลังทะว่า “เรากลับไปเรือกันเถิด ไม่เห็นว่าจะมีสารประโยชน์อะไรที่จะมาอยู่ที่นี่” เขาตอบข้าพเจ้าว่าเขาได้รับคำสั่งให้มาตรวจการแล้วทำรายงานไปให้บริษัท ไม่ยอมกลับไปลงเรือก่อนสืบถามผู้หนึ่งผู้ใดให้รู้แน่ว่าเกิดเหตุอะไรกันขึ้น

เราจึงเดินต่อไป และได้มาถึงคลังสินค้าของบริษัทค้าขายอังกฤษ เราเห็นหน้าต่างประตูปิดอยู่ จึงเคาะประตูอยู่นาน ก็ไม่มี

ใครมาเปิดให้ ออกจากที่นี้เราไปที่คลังสินค้าของบริษัทค้าขายวิลันดา บริษัทนี้มีคนทำงานแปดสิบคน ที่เหลือมีชีวิตอยู่เพียงสิบสี่คนเท่านั้น รูปร่างเป็นผีมากกว่าเป็นคน คนเหล่านี้บอกเราว่ากาฬโรคได้ระบาดไปในเมืองนี้ พลเมืองตายโดยมาก นอกนั้นหนีออกไปนอกเมือง เขาบอกเราไม่ได้ว่าคนทำงานที่คลังสินค้าฝรั่งเศสนั้นไปอยู่ไหน เพราะว่าไม่ได้รับข่าวคราวเลย คนอังกฤษได้ละทิ้งคลังสินค้าของเขา เมื่อเห็นคนทำงานตายลงหลายคน ส่วนพวกชาววิลันดานั้นเขามีทรัพย์สินที่คลังสินค้านี้มาก ถ้าทิ้งไปก็มีโทษถึงประหารชีวิต ถ้าไม่มีข้อห้ามนั้นแล้ว ก็ไม่ยอมอยู่ที่นี่

โดยเหตุที่เมืองเคราะห์ร้ายนี้อยู่ในภาวะเช่นนี้ ก็ไม่มีเรือที่ข้าพเจ้าจะโดยสารไปเมืองคุลคอนดาได้ จึงไม่มีโอกาสที่จะได้ดูยุทธวิธีการล้อมเมืองนั้น เราต้องกลับไปลงเรือที่มาจากเมืองปอนดิเจรี รายงานสิ่งที่เราได้เห็นและข้อความที่สืบมาได้ ในทันใดนั้นเราชักใบขึ้น ไม่ยอมอยู่ในน่านน้ำนี้อีกต่อไป เราตั้งเข็มเดินเรือไปเมืองมะริด ซึ่งอยู่ในประเทศไทย แต่โดยเหตุที่เมืองมะริดอยู่ไกลจากพระราชสำนักพระนารายณ์มหาราช ไกลกว่าร้อยโยชน์ และข้าพเจ้าอยู่บนเรือฝรั่งเศส จึงเชื่อว่าจะปลอดภัย ไม่ต้องกลัวความพยาบาทมาดร้ายของวิชเยนทร์

ออกจากเมืองมัสสุลิปาตานได้สามวัน กะลาสีสองสามคนที่ขึ้นไปบนบกป่วยลง ไม่มีใครทราบสาเหตุของโรค แพทย์เห็นว่ามีไข้ จึงเจาะเนื้อเอาโลหิตออก วันรุ่งขึ้นข้าพเจ้ามีไข้ แต่ข้าพเจ้าไม่ยอมให้แพทย์เจาะเอาโลหิตออก พวกกะลาสีทุกคนที่มาในเรือกรรเชียง

ก็ป่วยมีอาการอย่างเดียวกัน แพทย์ได้เจาะเอาโลหิตออกเช่นเดียวกันกับกะลาสีที่เริ่มเจ็บก่อน ล่วงไปไม่กี่วันกะลาสีเหล่านั้นตายตาม ๆ กันไป

ไข้ของข้าพเจ้าก็หนักขึ้น เหงื่อไหลโซมตัว อาการทรุดลงจนพูดไม่ได้ ความร้ายแรงของโรคนี้ทำให้ตามัวจนจำสิ่งของไม่ได้ถนัด สิ่งที่ร้ายนั้นเสบียงอาหารมีน้อยลง จะหาอะไรมาปรุงเป็นแกงจืดก็ไม่ได้ เพราะว่าเมื่อเราออกจากเมืองปอนดิเจรีนั้น เราบรรทุกเสบียงมาน้อย ในขณะนั้นเมืองนั้นไม่มีเสบียงอาหารพอ คนเกือบอดกันตายอยู่แล้ว

ตั้งแต่เกิดมาข้าพเจ้ายังไม่เคยอยู่ในที่อันตรายมากเหมือนครั้งนี้เลย ไม่รู้ว่าจะทำอะไร จึงสั่งคนใช้ซึ่งไม่ยอมทิ้งข้าพเจ้า ให้ไปรินเหล้าอิหร่านที่ข้าพเจ้ามีอยู่มาก มาให้ข้าพเจ้าได้ดื่มเข้าไปครึ่งถ้วยแล้วหลับสนิทไป ล่วงมาสองสามชั่วโมงข้าพเจ้าตื่นขึ้น เหงื่อไหลโซมตัว ตาสว่างไสวเห็นดีขึ้นมาก ข้าพเจ้าจึงดื่มเหล้าเข้าไปเต็มถ้วย หลับไปอีกพักหนึ่ง เมื่อตื่นขึ้นครั้งที่สองเหงื่อไหลโซมตัวอีก และมีกำลังมากขึ้น เห็นว่าสุรานี้เป็นยาแก้ไข้ได้ดี จึงดื่มเข้าไปอีก และเอาขนมบิสคิตแช่สุรากินไปด้วย ข้าพเจ้ารับประทานสุราเป็นยาแก้พิษไข้ดังนี้เรื่อยมาหลายวัน อาการไข้ก็ดีขึ้นเป็นลำดับมา

ม. เดอะลังทะและต้นหนเรือฝรั่งเศส ซึ่งป่วยมีอาการเช่นเดียวกันกับข้าพเจ้า เอาอย่างข้าพเจ้า ไม่ยอมให้หมอเจาะเนื้อเอาโลหิตออกและไม่ยอมกินยาอย่างอื่นนอกจากตำรายาของข้าพเจ้า อาการป่วยก็

ทุเลาลง และรอดตายทั้งสามคน เมื่อมาถึงเมืองมะริด เราได้รับเสบียงอาหารเป็นอันมาก ก็หายบ่วยไปไหนมาไหนได้ตามชอบใจ ในจำนวนคนสิบเจ็ดคนที่ลงไปในเรือกรรเชียงนั้น สิบสี่คนยอมให้เจาะเนื้อเอาเลือดออก และไม่รอดตายสักคนเดียว เดอะลังทะ ต้นหนและข้าพเจ้ารอดชีวิตมาได้ ก็เพราะว่าไม่ยอมให้แพทย์เจาะเนื้อเอาเลือดออก เพราะฉะนั้นพิสูจน์ได้แน่ว่า คนที่เป็นกาฬโรคนั้น ถ้าแพทย์เจาะเอาโลหิตออกแล้วก็ตายทุกคน

สองสามวันภายหลังที่เรือมาจอดอยู่ที่มะริด ม. เดอะแบเรต์กับขุนนางไทยหลายคนก็มาถึง เขามาจากเมืองละโว้ ประเทศฝรั่งเศสได้แต่งตั้ง ม. เดอะลาลูแบร์และตัวเขามาทำหนังสือสัญญาการค้าขายกับวิชเยนทร์ และจัดการเรื่องต่าง ๆ ให้เป็นการเรียบร้อย เห็นได้ว่าแปร์ตาชาร์ต์ที่ได้รับฉันทะไปเจรจาชักชวนประเทศของเราให้จักส่งราชทูตมานั้นทำการสำเร็จ ตามที่ข้าพเจ้าได้เล่าไว้ข้างบนนี้แล้ว แปร์ตาชาร์ต์ถูกวิชเยนทร์หลอกลวง ท่านนักบวชเจสูอิตรูปนี้เชื่อมั่นว่าเป็นการทะนุบำรุงศาสนาและอานุภาพฝรั่งเศสให้แผ่ไพศาลไปในประเทศไทย จึงได้ไปรายงานให้ทราบถึงพระเนตรพระกรรณพระเจ้าอยู่หัวของเราว่าวิชเยนทร์มีความตั้งใจดีจริง พระเจ้าอยู่หัวทรงเชื่อถ้อยคำของนักบวชเจสูอิตรูปนี้ จึงทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยว่าควรมีพระราชสัมพันธไมตรีกับพระนารายณ์มหาราช แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ส่งกองทหารฝรั่งเศสออกไปประเทศไทย ให้เชวาลิเอร์ เดส์ ฟารจส์เป็นผู้บังคับการ เมื่อเดส์ฟารจส์มาถึงเมืองบางกอกแล้ว ก็ได้ควบคุมป้อมปราการตามความที่ได้สัญญากันไว้

ขุนนางไทยที่เป็นราชทูต(๑) ไปเจริญทางพระราชไมตรีกับประเทศฝรั่งเศสอยู่ในจำพวกขุนนางที่มากับเดอะแบเรต์ด้วย เมื่อเขาแลเห็นข้าพเจ้า เขาวิ่งเข้ามาหาข้าพเจ้า ขุนนางผู้นี้ได้เห็นความวิจิตรงดงามของพระราชอาณาจักรฝรั่งเศสแล้ว มีความตื่นเต้นมาก พูดกับข้าพเจ้าว่า ที่ข้าพเจ้าอยากกลับไปประเทศฝรั่งเศสนั้นเป็นการคิดถูกแล้ว เขาได้พบครอบครัวของข้าพเจ้าและเพื่อนของข้าพเจ้าอีกหลายคน และได้เล่าข่าวคราวของข้าพเจ้าให้ฟังเสมอ เขาชมพระราชสำนักของเราและสิ่งที่เขาเห็นว่าสวยงามที่สุดแล้ว

เดอะแบเรต์ที่เดินทางมาทางบกจากเมืองละโว้นั้น ได้ให้ของขวัญแก่ขุนนางไทยแล้ว ให้เขาเหล่านั้นกลับไป เมื่อเดอะแบเรต์ลงมาในเรือของเราแล้ว เราก็ชักใบเรือขึ้นเดินทางกลับไปเมืองปอนดิเจรี เราได้ถามเขาว่าการเจรจาทำหนังสือสัญญากับวิชเยนทร์นั้นสำเร็จลงอย่างไร เขาตอบว่าเขาไม่พอใจเสนาบดีผู้นี้เลย วิชเยนทร์ได้หลอกพระราชสำนักของเรา ให้คำมั่นสัญญาว่าจะให้สิ่งนั้นสิ่งนี้ ซึ่งไม่มีแก่นสารและไม่มีความจริงแม้สักนิดเดียวเลย

ตลอดเวลาเดินทางไปในเรือ เดอะแบเรต์และข้าพเจ้ารู้จักกันสนิทสนมมากเข้าทุกที เราสนทนากันถึงเรื่องประเทศไทย และอาการกิริยาของคนไทย

วันหนึ่งข้าพเจ้าพูดกับเขาว่า "สิ่งที่ท่านได้เห็นนั้น ก็เป็นสิ่งที่เจริญตาทั้งนั้น ประชาชนพลเมืองตั้งบ้านเรือนอยู่แต่ที่ริมฝั่งแม่น้ำ

---

(๑) ขุนนางไทยที่ว่าเป็นราชทูตนั้น คือ ออกพระวิสูตรสุนทร (ปาน) บุตรเจ้าแม่วัดดุสิต ซึ่งเป็นพระนมของพระนารายณ์มหาราช และเป็นน้องเจ้าพระยาโกษา ฯ (ขุนเหล็ก) ภายหลังได้เป็นที่เจ้าพระยาโกษาเหมือนกัน จึงเรียกราชทูตคนนี้ว่า "โกษาปาน"

เขาชอบอยู่ตามท้องที่เหล่านั้นมากกว่าที่อื่น เพราะว่าพื้นดินซึ่งน้ำท่วมตลอดเวลาหกเดือนทุกปี เป็นทำเลเหมาะที่ข้าวงอกงามได้มาก โดยที่ไม่ต้องถกร้างถางพง ข้าวนั้นงอกและเพิ่มพูนได้แต่ในน้ำเท่านั้น มันทำให้ประเทศนี้มั่งมีได้มากทีเดียว เมื่อเวลาเดินทางจากสันดอนมาละโว้ ท่านคงเห็นได้ว่าข้าวที่เกี่ยวแล้วเป็นทรัพย์สินสำคัญแก่ประชาชนเพียงไร นั่นเป็นสิ่งที่น่าดูที่สุดในพระราชอาณาจักรนี้"

อีกครั้งหนึ่งเวลาเราสนทนากันถึงเรื่องประเทศไทยนี้ เดอะแบเรต์อยากทราบว่าพระนารายณ์มหาราชทรงปกครองบ้านเมืองอย่างไร ข้าพเจ้าตอบว่า "เรื่องการปกครองนี้ไม่เป็นการง่ายนักที่ข้าพเจ้าจะอธิบายให้เป็นที่พอใจท่านได้ คนที่อยู่ภายนอกจะเป็นคนใหญ่โตเพียงไร จะเข้าไปในพระที่นั่งอันเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์หาได้ไม่ และคนที่เข้าไปได้ครั้งหนึ่งแล้วก็กลับออกมาอีกไม่ได้ คน ๆ หนึ่งไม่เฉพาะแต่มีตำแหน่งหน้าที่ตามที่กะไว้ ยังถูกจำกัดให้อยู่ในที่ต่างหากกัน และจะออกไปจากที่นั้นหาได้ไม่ ผู้ที่รับราชการอยู่ในท้องพระโรงหน้าทวารพระที่นั่ง ไม่ทราบและไม่รู้จักว่าข้างในพระที่นั่งเป็นอย่างไร รู้เห็นแต่สิ่งที่มีขึ้นและเป็นไปในท้องพระโรงเท่านั้น พระที่นั่งที่อยู่ข้างในพระทวารก็มีข้าราชการซึ่งไม่รู้การเป็นไปภายในพระที่นั่งที่อยู่ลึกเข้าไปเช่นเดียวกันกับข้าราชการที่มีตำแหน่งหน้าที่อยู่ในท้องพระโรง เพราะฉะนั้นข้าราชการที่อยู่ในพระที่นั่งถัดเข้าไปจนถึงพระราชมนเทียรก็ไม่รู้การเป็นไปในพระที่นั่งต่อ ๆ ไปเช่นเดียวกัน พระมหากษัตริย์เสด็จออกให้เผ้านาน ๆ ครั้งหนึ่ง เมื่อมีพระราชประสงค์จะทรงปรึกษาเสนาบดี แม้ผู้ที่โปรดปรานมากที่สุด ก็เสด็จ

ออกให้เผ้าที่สีหบัญชร ซึ่งอยู่สูงกว่าพื้นดินเกือบสี่ศอก(๑) ทรงสดับตรับฟังความเห็นและพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยเสร็จแล้ว ก็เสด็จเข้าข้างใน

เดอะแบเรต์ได้ถามข้าพเจ้าว่าวิชเยนทร์เป็นคนอย่างไร ข้าพเจ้าได้บอกข้อความที่ข้าพเจ้ารู้อยู่เต็มอกให้เขาทราบทั้งสิ้น และถึงแม้ว่าเขาทราบความเห็นและนโยบายของวิชเยนทร์อยู่ดีแล้วก็จริง ข้าพเจ้ายังเล่าข้อความที่แคล้วคลาดตาเขาให้ทราบความจริงจนหมดความสงสัย เขาก็มีความเห็นพ้องด้วย เพราะว่าข้อความนั้นตรงกันกับที่เขาได้สังเกตมาแล้ว

มิช้ามินานเราได้มาถึงเมืองมาดราสปาตาน ซึ่งมั่งคั่งด้วยสินค้าต่าง ๆ ไม่มีใครเลยที่มามัธยมประเทศแล้วกลับไปทวีปยุโรปโดยที่ไม่ได้ซื้อผ้าและของแปลก ๆ หายากติดตัวไปด้วย ข้าพเจ้าตั้งใจไว้ว่าจะต้องควักกระเป๋าเอาเงินซื้อของบ้าง จึงขอให้ต้นหนส่งข้าพเจ้าขึ้นไปบนบก ชาวอังกฤษเป็นใหญ่เป็นโตในเมืองนี้ ผู้อำนวยการบริษัทค้าขายอังกฤษ ซึ่งเป็นศัตรูกับวิชเยนทร์ทราบว่า ข้าพเจ้าไปอาศัยอยู่กับนักบวชฝรั่งเศส ชักชวนให้ข้าพเจ้าไปอยู่ที่บ้านของเขา เขาได้เชิญหัวหน้านักบวชไปด้วย เพื่อเป็นเกียรติยศในการต้อนรับข้าพเจ้า นักบวชรูปนี้อยู่นอกเมือง เป็นผู้สั่งสอนศาสนาแก่ชาวโปรตุเกสและคนครึ่งชาติ ซึ่งนับถือลัทธิคาทอลิกโรมัน

ผู้อำนวยการบริษัทค้าขายอังกฤษได้เลี้ยงอาหารเย็น ตลอดเวลารับประทานอาหารมีการยิงปืนใหญ่หลายนัด เราได้ดื่มถวายพระพร

(๑) ต้นฉบับว่าหนึ่ง toisc ๑ ตัว ส เท่ากับ ๑.๙๔๙ มิลลิเมตร จึงประมาณว่าเกือบ ๔ ศอก

ชัยพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ พระเจ้าหลุยส์มหาราชาธิราชและพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งสองประเทศ บีนนั้นบรรจุลูกกระสุนจริง ๆ ด้วย เวลารับประทานอาหารนั้น เราเว้นเสียมิได้ที่จะพูดเรื่องความทารุณร้ายกาจของวิชเยนทร์ ผู้อำนวยการพูดดัง ๆ ว่าถ้าจับตัวคน ๆ นี้ได้จะแขวนคอมัน เราดื่มเหล้าเรื่อย ๆ ไปจนเมากันทุกคน แม้หัวหน้านักบวชก็มึนเมาเช่นเดียวกันกับคนอื่น ๆ ที่จริงท่านไม่มีความผิด พวกเราชักชวนให้ท่านดื่มทั้งที่รู้ว่าท่านดื่มมากนักไม่ได้

เมื่อข้าพเจ้าซื้อของเสร็จแล้ว ผู้อำนวยการจัดเรือเล็ก ๆ ให้ข้าพเจ้าโดยสารไปเมืองปอนดิเจรี ซึ่งอยู่ห่างจากที่นี่เพียงสองพันเส้นเท่านั้น เมื่อมาถึงเมืองปอนดิเจรี ข้าพเจ้าเห็นเรือหลวง ซึ่งมาคอยรับ ม. เดอะแบเรต์ เรือลำนี้อยู่ในบังคับบัญชาของ ม. ดูเคน กิตตองท่านผู้นี้มอบบีนยาวงามมากกระบอกหนึ่งและบีนสั้นสองกระบอกที่มีอองามอย่างยิ่งแก่ข้าพเจ้า บีนนี้เป็นของขวัญซึ่ง ม. บองตองส์ส่งมาให้เพื่อตอบแทนมิตรไมตรี และสิ่งของที่ข้าพเจ้าฝากคณะทูตฝรั่งเศสและไทยไปให้เขา

เดอะแบเรต์ทำกิจธุระที่เมืองปอนดิเจรีเสร็จแล้ว เราพากันขึ้นไปบนเรือและชักใบขึ้นเดินทางไปประเทศฝรั่งเศส ตลอดเวลาเดินทางการสนทนาย้อนมาถึงประเทศไทยอยู่เนือง ๆ เขาพูดว่าวิชเยนทร์มีความริษยาข้าพเจ้า และให้ข้าพเจ้าผจญภัยกับอันตรายบ่อย ๆ และถึงแม้ว่าชาวฝรั่งเศสที่เขาได้พบที่กรุงศรีอยุธยาและเมืองละโว้ ได้เล่าเรื่องวิชเยนทร์สั่งให้ข้าพเจ้าปราบพวกแขกมลายูมักกะสัน และจับนายเรือ เรือค้าขายอังกฤษให้เขาทราบแล้วก็ดี เขายังอยากให้ข้าพเจ้าเล่าให้พึ่งอีก

เราเดินทางมาโดยเรียบร้อยจนถึงแหลม เดอะบอนน์ เอสแปรังส จึงทอดสมอลงและบรรทุกเสบียงอาหารบางอย่างขึ้นไปบนเรือ ต่อนั้นไป เราได้ไปจอดเรือที่เกาะซังต์เฮเลน ซึ่งเป็นของชาวอังกฤษ และเกาะอัสสังสิองอีกครั้งหนึ่ง ที่เกาะนี้เราจับเต่าตนุและปลาได้เป็นอันมาก ในที่สุดเราได้มาถึงเมืองเบรสตโดยผาสุก ได้ลงจากเรือขึ้นบกไปปลายเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ เวลาได้ล่วงไปประมาณสามปีครึ่งนับตั้งแต่วันที่ได้ออกเรือไปจากที่นี่พร้อมกันกับเชวาลิเอร์ เดอะโชมองต์

เมื่อได้ขนของที่ข้าพเจ้าซื้อที่เมืองมาดราสปาตานลงจากเรือแล้ว ข้าพเจ้าได้มอบให้แก่คนขนของซึ่งไปกรุงปารีสทุกสัปดาหะ ก่อนที่ข้าพเจ้าจะละหีบห่อต่าง ๆ เหล่านี้ไป ข้าพเจ้าได้ขอให้เขาทำบัญชีไว้ให้ดีถ้วนว่าสิ่งของนั้นมีมากเท่าไรและราคาเท่าไร สิ่งของเหล่านี้ก็ล้วนแต่ฉาก โต๊ะจีน ใบชา เครื่องลายครามและผ้าแขกมัธยมประเทศชนิดต่าง ๆ กับผ้าดิ้นทองและเงินหลายพับ เมื่อมอบให้เสร็จแล้วข้าพเจ้าก็โดยสารรถไปกรุงปารีส ได้ไปหา ม. เซญเล เสนาบดีกระทรวงการทหารเรือ ท่านได้ต้อนรับข้าพเจ้าเป็นอย่างดีและท่านได้นำข้าพเจ้าเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้นับวันราชการของข้าพเจ้าตั้งแต่วันออกเรือไปประเทศไทยจนถึงวันนี้

ที่ข้าพเจ้าได้รับพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณเช่นนี้ ก็เพราะว่า ม. บองตองส์ช่วยเหลือข้าพเจ้า ม. เซญเลไม่เห็นชอบด้วย ในการที่ข้าพเจ้าทำตามคำสั่ง เชวาลิเอร์ เดอะโชมองต์ และไม่กลับไป

ประเทศฝรั่งเศสกับคณะทูตในครั้งนั้น อันทำให้ข้าพเจ้าขาดจากราชการแผ่นดินฝรั่งเศส แต่ ม. บองตองส์ทราบความจริงโดยตลอด จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เหตุฉะนั้นจึงพระราชทานพระราชกระแสโปรดเกล้า ฯ ไม่ให้เสนาบดีกระทรวงการทหารเรือตัดวันรับราชการของข้าพเจ้า ซ้ำให้เลื่อนตำแหน่งหน้าที่ของข้าพเจ้าเป็นบำเหน็จความชอบมากกว่าผู้อื่น

ข้าพเจ้ามีความปีติยินดีเป็นอันมากที่ทรงพระกรุณาข้าพเจ้าถึงปานฉะนี้ ข้าพเจ้าได้เข้าไปรับพระราชทานอาหารในพระราชสำนักพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชปฏิสันถารกับข้าพเจ้า เริ่มแรกมีพระราชประสงค์ที่จะทรงทราบว่าประเทศไทยมั่งมีหรือไม่ ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาว่า “ขอเดชะ ประเทศไทยไม่มีสินค้าที่จะส่งออกไปจำหน่าย และไม่ต้องการสินค้าที่จะนำมาบริโภค” มีรับสั่งว่า “ท่านพูดคำสองคำเท่านั้น ก็จุดความได้มากทีเดียว” และตรัสถามต่อไปอีกว่า คนไทยปกครองบ้านเมืองกันอย่างไร ราษฎรมีทางอาชีพฉันใด เครื่องราชบรรณาการที่พระนารายณ์มหาราชจัดส่งไปถวายนั้นได้มาจากไหน ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลสนองพระราชกระแสว่า “ราษฎรนั้นยากจน ทุกปีต้องทำงานเป็นราชพลีหลายเดือน นอกจากจะโปรดเกล้า ฯ ให้ยกเว้นแล้วพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นขุนนาง การมีศักดิ์ใหญ่ที่ทำให้เขามีหน้ามีตามากกว่าคนสามัญนั้น หาคุ้มครองให้เขาพ้นจากพระพิโรธของพระเจ้าแผ่นดินได้ไม่ มักจะถูกถอดจากบรรดาศักดิ์ได้ง่าย ๆ และต้องรับพระราชอาญาอย่างแสนสาหัสด้วยเจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งเป็นสมุหนายกและมีตำแหน่งเอกในราชการ

แผ่นดินนั้น หาได้ความยกเว้นผิดกว่าคนอื่น ๆ ไม่ ที่อยู่ในตำแหน่งเต็มไปด้วยความอันตรายได้ ก็ต้องหมอบคลานต่อพระพักตร์พระเจ้าแผ่นดินเช่นราษฎรสามัญ ถ้าถูกกริ้วแล้ว พระราชอาญาที่เบาที่สุดนั้นคือถูกเฆี่ยนแล้วส่งตัวไปไถนา ราษฎรกินแต่ผลไม้และข้าวซึ่งมีบริบูรณ์มาก ส่วนเครื่องราชบรรณาการนั้น วิชเยนทร์ได้มาจากพระคลังมหาสมบัติที่ได้เก็บรวบรวมไว้ พระราชอาณาจักรไทยนั้นรูปเป็นแหลมซึ่งเป็นที่เหมาะสำหรับตั้งคลังสินค้าทำการค้าขายกับมัธยมประเทศ เพราะว่าภูมิประเทศตั้งอยู่ระหว่างสองทะเล ฝั่งตะวันออกนั้นติดต่อกับประเทศจีน ญี่ปุ่น ตังเกี๋ย ญวนใต้ ลาว และเขมร ฝั่งตะวันตกนั้นอยู่ตรงกันข้ามกับพระราชอาณาเขตอาร์ราคาน แม่น้ำคงคา ฝั่งโคโร-มังเดล มาลาบาร์ และเมืองสุราต มีคนบรรทุกสินค้าจากประเทศเหล่านี้ไปประเทศไทยทุกปี ประเทศไทยจึงเป็นที่ชุมนุมตลาดสินค้า และคนไทยนำสินค้านี้ไปขายปลีกได้กำไรบ้าง พระราชทรัพย์รายได้ของพระเจ้าแผ่นดินนั้นเกิดจากการค้าขายที่ทรงทำได้แต่พระองค์เดียว มีสินค้า คือ ข้าว หมาก ดีบุก และช้างกับหนังสัตว์บ่าซึ่งมีเป็นอันมาก คนไทยไม่มีสินค้าหัตถกรรมเลย เว้นแต่ผ้าทอบาง ๆ ซึ่งขุนนางไทยเท่านั้นมีสิทธิที่จะนำมาเย็บเป็นเสื้อแขนสั้นสำหรับสวมเวลาเข้าไปในงานพระราชพิธี เมื่อขุนนางไทยคนใดคนหนึ่งมีความเฉลียวฉลาดพอที่จะเก็บเงินไว้ได้บ้าง ก็ต้องซ่อนเอาไว้ ไม่มีใครมีอิสังหาริมทรัพย์เลย ที่ดินเป็นของพระเจ้าแผ่นดินทั้งสิ้น เหตุฉะนั้นส่วนมากของภูมิประเทศยังรกร้างอยู่ ไม่มีใครที่จะกล้าลงแรงถากร้างถางพง เพื่อทำนาเพาะปลูกพืชพันธุ์ เพราะรู้ว่าเมื่อที่ดินเป็นที่เรียบร้อยแล้วก็จะถูกริบไป ราษฎรไม่เป็นคนเสพสุรา”

พระเจ้าอยู่หัวได้รับสั่งถามข้าพเจ้าอีกว่า เงินตราที่ใช้กันในประเทศไทย(๑)มีอย่างไร ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาว่าเงินตรานั้นทำด้วยเงินเป็นรูปกลมๆ คล้ายลูกกระสุนบีนสั้น มีอักษรไทยจารึกอยู่สองตัวเป็นเครื่องหมายตราแผ่นดิน เงินกลมนี้เรียกว่า "บาท" เท่ากับสี่สิบโซลส์ของเงินตราฝรั่งเศส นอกจากเงิน "บาท" ยังมีเงิน "ครึ่งบาท" และเงินเพื้อง ซึ่งมีราคาเท่ากันกับห้าโซลส์ เงินปลีกสำหรับแลกเปลี่ยนนั้นใช้เปลือกหอยทะเล (เบี้ย) ซึ่งได้มาจากเกาะมัลดิฟส์ ร้อยยี่สิบเบี้ย เท่ากับห้าโซลส์

โปรดเกล้าฯให้ข้าพเจ้าเล่าเรื่องศาสนาของประเทศไทย(๒) ตรัสถามว่ามีคริสต์ศาสนิกชนมากหรือไม่ และพระนารายณ์มหาราชทรงพระราชดำริจะเข้ารีตจริงหรือไม่ ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณา

---

(๑) ตรวจดูจดหมายเหตุรายวันของท่านเจ้าวัดเดอะชัวสี และหนังสือเรื่องประเทศไทยของ เดอะ ลา ลูแบร์ กับบันทึกความจำนี้ คงได้ความว่าเงินตราในครั้งนั้นมีอัตราดังนี้ ๒ กล่ำ = ๑ ไพ, ๒ ไพ, ๔ ไพ = ๑ เพื้อง, ๒ เพื้อง = ๑ มายอง (สลึง) ๔ มายอง = ๑ บาท ๔ บาท = ๑ ตำลึง ๒๐ ตำลึง = ๑ ชั่ง ๕๐ ชั่ง = ๑ หาบ ส่วนเบี้ยนั้นท่านเจ้าวัดเดอะชัวสีจดไว้ว่า ๘๐๐ เบี้ยเท่ากับ ๑ เพื้อง แต่เห็นจะจดไว้ผิด คงหมายความว่า ๑๐๐ เบี้ยเท่ากับ ๑ เพื้อง ซึ่งผิดกันกับที่ออกพระศักดิ์สงครามจดไว้ ๒๐ เบี้ย ส่วนน้ำหนักนั้น ๑ กล่ำหนัก ๑๒ เมล็ดข้าว และ ๗๖๘ เมล็ดข้าวหนัก ๑ บาท ทั้งสามคนว่า ๑ ชั่งเท่ากับ ๕๐ เอคูส์ และเดอะ ลา ลูแบร์ว่า ๑ บาทเท่ากันกับ ๓๗ โซลส์ครึ่งและหนักครึ่งเอคูส์ แต่ออกพระศักดิ์สงครามจดไว้ว่า ๑ บาทเท่ากันกับ ๔๐ โซลส์

(๒) ถ้าอ่านจดหมายเหตุรายวันของท่านเจ้าวัดเดอะชัวสีแล้ว จะเห็นได้ว่าเมื่อพระนารายณ์มหาราชทรงทราบข้อความในคำแปลพระราชสาส์นของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แล้ว รับสั่งว่าทรงเข้าพระราชหฤทัยดีว่าพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสมีพระราชประสงค์ที่จะให้พระองค์ทรงเข้ารีตนับถือคริสต์ศาสนา ราชทูตได้เข้าเผ้าหลายครั้งจริง แต่ท่านเจ้าวัดเดอะชัวสีไม่เล่าว่าได้ตกลงกันอย่างไร คงมีแต่หนังสือสัญญาให้สิทธิคริสต์ศาสนิกชนบางอย่างเท่านั้น

ว่า พระนารายณ์มหาราชไม่เคยทรงพระราชดำริจะเข้ารีตเลย และไม่มีมนุษย์ใดกล้าจะกราบบังคมทูลและนำให้ทรงเลื่อมใสคริสต์ศาสนาได้ จริงอยู่คำกราบบังคมทูลของเชวาลิเอร์เดอะโชมองต์ในวันเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นนั้นมีข้อความว่าด้วยศาสนา แต่วิชเยนทร์ซึ่งมีหน้าที่เป็นล่ามนั้น เว้นไม่กล่าวข้อความนั้นเลย ท่านเจ้าคณะเดอะเมเตลโลโปลิส ซึ่งเฝ้าอยู่หน้าพระที่นั่งด้วยและเข้าใจภาษาไทยดี ได้สังเกตเห็นดังนั้นแล้ว แต่ท่านไม่กล้าทัก เพราะเกรงว่าจะได้ความลำบาก วิชเยนทร์จะไม่ยกโทษท่านเลย ถ้าท่านปริปากออกมา

พระเจ้าอยู่หัวประหลาดพระราชหฤทัยมากที่ได้ทรงทราบความนี้จากข้าพเจ้า ได้ประทับนึ่งอยู่แล้วทรงคอยสดับตรับฟังคำกราบบังคมทูลข้าพเจ้าต่อไป ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลว่า เชวาลิเอร์เดอะโชมองต์เข้าเฝ้าพระนารายณ์มหาราชครั้งไร ก็พยายามพูดเรื่องศาสนาเสมอ แต่วิชเยนทร์ซึ่งเป็นล่ามนั้นเป็นคนเฉลียวฉลาด เล่นได้ทั้งโขนและหนัง กราบบังคมทูลแต่คำสรรเสริญเยินยอของราชทูตฝรั่งเศสเท่านั้น และตอบเชวาลิเอร์เดอะโชมองต์แต่ข้อความที่เขาเห็นสมควร เหตุฉะนั้น คำกราบบังคมทูลของราชทูต และพระราชกระแสของพระนารายณ์มหาราชที่แปลกลับไปกลับมานั้น ก็จบลงตามความพอใจของวิชเยนทร์ ข้าพเจ้าได้อ้างท่านเจ้าคณะเดอะเมเตลโลโปลิสซึ่งเข้าเฝ้าพร้อมกันกับราชทูต เป็นพยานยืนยันถ้อยคำของข้าพเจ้า ข้อความที่ข้าพเจ้าได้มานั้นก็มีคนบอกเป็นความลับ พระเจ้าอยู่หัวทรงพระสรวลแล้วตรัสว่า เคราะห์ร้ายมากที่พระเจ้าแผ่นดินไทยต้องใช้ล่าม ซึ่งไม่แปลข้อความด้วยความสัตย์สุจริต

ในที่สุดรับสั่งถามว่า ผู้สั่งสอนศาสนานั้นทำการได้ผลมากเพียงไร และชักชวนคนไทยเข้ารีตได้มากหลายเท่าไร ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ผู้สั่งสอนศาสนาชักชวนคนไทยเข้ารีตไม่ได้สักคนเดียว โดยเหตุที่คนโดยมากที่อยู่ในประเทศไทยกอปรด้วยชนชาติต่าง ๆ ในหมู่คนไทยนั้นมีชนชาติโปรตุเกส ญวนใต้และญี่ปุ่นเป็นจำนวนมากที่นับถือคริสต์ศาสนา ผู้สั่งสอนศาสนาจึงเลือกสมาคมกับชนพวกนี้และแผ่ศาสนาแก่คนเหล่านี้โดยเฉพาะ ผู้สั่งสอนศาสนาได้เที่ยวไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ช่วยรักษาพยาบาลและแจกยารักษาโรคให้แก่ราษฎร แต่ไม่ได้ทำกิจการที่ชักนำให้คนไทยเลื่อมใสคริสต์ศาสนาเลย ความดีที่สุดที่ผู้สั่งสอนศาสนาได้ทำนั้น คือ เอาน้ำคริสต์มนต์รดศีรษะเด็กทารกซึ่งไปพบตามไร่นา ที่ผู้สั่งสอนศาสนาเอาน้ำคริสต์มนต์รดศีรษะเด็กและพามาเลี้ยงดูไว้นั้น เป็นงานการที่สำเร็จผลเป็นอย่างดี

เมื่อเสร็จการพระราชทานเลี้ยงอาหารแล้ว ม. เซญเล พาข้าพเจ้าเข้าไปในห้องทำงานของท่าน ท่านได้สอบถามข้าพเจ้าอยู่เป็นนานว่าจะมีสิ่งไรที่พึงทำให้เป็นที่พอพระราชหฤทัยพระเจ้าอยู่หัวของเราได้บ้าง เฉพาะอย่างยิ่งในข้อที่ว่าจะสมควรทำการค้าขายกับประเทศไทยได้เป็นลำสันได้เพียงไร และวิชเยนทร์มีความคิดอย่างไร จึงได้เร่งร้อนชักชวนให้ชาวฝรั่งเศสออกไปประเทศไทย เพื่อตอบคำถามข้อหลังนี้ ข้าพเจ้าได้เล่าข้อความตามที่ข้าพเจ้าทราบมา และชี้แจงนโยบายของวิชเยนทร์ให้ท่านทราบโดยถี่ถ้วน

ส่วนเรื่องการค้าขายนั้น ข้าพเจ้าตอบท่านว่าตามที่ข้าพเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้วนั้น ประ-

เทศไทยไม่มีสินค้าที่จะส่งไปจำหน่าย เป็นแต่ตลาดรับสินค้าจากประเทศจีน ญี่ปุ่นและมัธยมประเทศเท่านั้น เมื่อทราบดีอยู่เช่นนี้แล้ว ที่เราส่งกองทหารฝรั่งเศสไปตั้งอยู่ในประเทศไทยนั้น ไม่มีสาระประโยชน์แม้สักนิดเดียว คลังสินค้าของบริษัทค้าขายฝรั่งเศสที่มีอยู่แล้วนั้นเป็นการเพียงพอแก่ความประสงค์ของเราแล้ว

ส่วนป้อมปราการที่บางกอกนั้นจะอยู่ในเงื้อมมือกองทหารฝรั่งเศสเพียงชั่วเวลาที่พระนารายณ์มหาราชและวิชเยนทร์ยังมีพระชนมายุและชีวิตอยู่เท่านั้น ถ้าพระนารายณ์มหาราชสวรรคตหรือวิชเยนทร์ถึงแก่อนิจกรรม คนไทยซึ่งเห็นแต่ผลประโยชน์ของตนเป็นที่ตั้งและถูกศัตรูของประเทศฝรั่งเศสยุแหย่ จะไม่ละเลยที่จะไล่ทหารฝรั่งเศสไปจากที่นั่น ซึ่งใคร ๆ ควบคุมไว้ได้ก็ย่อมมีอำนาจเป็นใหญ่เป็นโตในประเทศนั้น

ล่วงมาสองวัน คาร์ดินัล เดอะ จังซอง บอกให้ข้าพเจ้าไปหาแปร์ เดอะ ลาเชส ซึ่งมีความประสงค์จะทราบเรื่องที่ส่งชาวฝรั่งเศสไปอยู่ในประเทศไทย ท่านคาร์ดินัลแนะนำให้ข้าพเจ้าระมัดระวังถ้อยคำให้มาก เพราะการที่จะไปสนทนากับแปร์เดอะลาเชสนั้นจะไปพูดเล่น ๆ ไม่ได้ ท่านเป็นผู้มีปัญญาเฉียบแหลมที่สุดในประเทศฝรั่งเศส ข้าพเจ้าตอบท่านคาร์ดินัลว่า ข้าพเจ้าไม่มีความตะขิดตะขวงใจเลย ข้าพเจ้ามีแต่ความจริงที่จะไปเรียนท่านเท่านั้น ในวันเดียวกันนั้นข้าพเจ้าก็ไปหาแปร์เดอะลาเชส ขึ้นทางอัฒจันทร์หลัง และแปร์วัตบเลนำเข้าไปในห้อง

แปร์เดอะลาเชสสนทนากับข้าพเจ้าเฉพาะแต่เรื่องศาสนา และพระราชประสงค์ของพระนารายณ์มหาราชที่จะทรงทะนุบำรุงนักบวช

ลัทธิเจสูอิตอยู่ในประเทศไทยต่อไป โดยที่จะทรงสร้างวิทยสถานและหอดูดาวที่เมืองละโว้เท่านั้น ข้าพเจ้าเรียนท่านว่าวิชเยนทร์มีความประสงค์เป็นอันมาก ที่จะให้พระเจ้าอยู่หัวของเราทรงคุ้มครอง จึงให้คำมั่นสัญญาว่า จะทำสิ่งนั้นสิ่งนี้อันเกินความสามารถที่จะปฏิบัติให้เสร็จไปได้ วิชเยนทร์คงลงมือสร้างหอดูดาวและวิทยสถานในเวลาที่พระนารายณ์มหาราชยังทรงมีพระชนมายุอยู่ และคงจะทะนุบำรุงนักบวชลัทธิเจสูอิต แต่เมื่อไรพระนารายณ์มหาราชสวรรคต เมื่อนั้นประเทศฝรั่งเศสต้องเตรียมหาทุนส่งไปเกื้อกูลผู้สั่งสอนศาสนา เพราะไม่แลเห็นท่าทางว่า พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่จะทรงทะนุบำรุงคริสต์ศาสนาเลย

เมื่อแปร์เดอะลาเชสได้ทราบความดังนี้ ท่านพูดว่าข้าพเจ้าเห็นจะไม่มีความเห็นตรงกันกับแปร์ตาชาร์ต์กระมัง ข้าพเจ้าเรียนท่านว่าข้าพเจ้าพูดแต่ความจริงเท่านั้น ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าแปร์ตาชาร์ต์ได้มาพูดไว้อย่างไร และมีเหตุผลอะไรที่ชักชวนให้ท่านมาพูด แต่ข้าพเจ้าทราบว่า มิตรไมตรีที่ท่านมีกับวิชเยนทร์ผู้ซึ่งมีความมุ่งหมายแต่จะให้กุศโลบายของเขาสำเร็จผล และได้พูดจาล่อลวงแปร์ตาชาร์ต์ไว้มากอาจทำให้ท่านหลงงมเหมือนคนจักษุบอด และให้คนสงสัยคำของท่านก็ได้ ตลอดเวลาอันน้อยที่แปร์ตาชาร์ต์อยู่กับวิชเยนทร์ในประเทศไทยนั้น ท่านรู้จักประพฤติตัวให้วิชเยนทร์ไว้วางใจท่าน บางครั้งบางคราวท่านยังได้ช่วยทำหน้าที่เลขานุการแผนกฝรั่งเศสของวิชเยนทร์ และตัวข้าพเจ้าเองได้เคยเห็นจดหมายที่เป็นลายมือของแปร์ตาชาร์ต์ลงนามว่า “เจ้าคณะเดอะเมเตลโลโปลิส” และต่ำลงไปหน่อยว่า

"ตาชารต์" ท่านแปร์เดอะลาเชสได้ยินถ้อยคำดังนั้นแล้วหัวเราะแต่สักครู่หนึ่งท่านทำหน้าถมึงทึงอันเป็นสีหน้าเคร่งที่ท่านไม่เปลี่ยนแต่นาน ๆ ครั้งหนึ่ง ท่านถามข้าพเจ้าต่อไปว่า ผู้สั่งสอนศาสนาได้ทำกิจการสำเร็จผลเพียงไร

ข้าพเจ้าได้เล่าความที่ข้าพเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว และเติมความว่าที่ทำให้คริสต์ศาสนาแผ่ไพศาลไปไม่ได้เร็วนั้น ต้องโทษจรรยาวัตรของพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งมีความอดทนและเคร่งครัดมาก พระภิกษุสงฆ์เหล่านี้ไม่เสพสุราเมรัย ฉันแต่ของที่คนใจบุญถวายเป็นวัน ๆ ไปเท่านั้น ของที่ได้มากเกินความจำเป็นก็บริจาคแก่คนจน ไม่เก็บไว้สำหรับวันรุ่งขึ้นเลย พระภิกษุสงฆ์เหล่านี้ไม่ออกจากวัดนอกจากเวลาไปบิณฑบาต และไม่วิงวอนให้คนตักบาตรอีกซ้ำไป เพียงแต่ถือบาตรไปยืนอยู่นิ่ง ๆ ก็ได้รับของเต็มบาตรเร็ว เพราะว่าคนไทยใจบุญนัก

เมื่อพระภิกษุสงฆ์เข้าไปในเมือง ก็ถือตาลปัตรไปด้วยสำหรับบังหน้า เพื่อกันไม่ให้แลเห็นผู้หญิง เว้นเมถุนธรรมโดยเคร่งครัด และไม่ละพรหมจรรย์นอกจากสึกออกมาแต่งงาน คนไทยไม่พึ่งเทศน์หรือสวดมนต์กลางแจ้ง ไม่บูชายัญ มักไปพึ่งเทศน์ในวัด ตามปรกติใจความของพระธรรมเทศนานั้นแนะนำให้คนทำบุญ จึงทั่วพระราชอาณาจักรนั้นมีคนใจบุญมากมาย เพราะฉะนั้น เราจะไม่แลเห็นคนที่จนถึงต้องขออาหารมารับประทาน

ผู้หญิงไทยเป็นหญิงบริสุทธิ์ ผู้ชายไม่ดุร้าย และเด็กก็เชื่อฟังบิดา เพราะเหตุฉะนั้น ไม่มีหวังเลยที่จะเปลี่ยนใจคนไทยให้มาเลื่อมใสคริสต์

ศาสนาได้ นอกจากคนไทยมีบั๋ญญาทึบเกินที่จะสอนให้เข้าใจความลึกลับของคริสต์ศาสนาแล้ว เขายังมีความเห็นว่า ธรรมจรรยาของเขาเลิศกว่าของเรามาก เขาหานับถือผู้สั่งสอนศาสนาของเราไม่ เพราะว่าผู้สั่งสอนศาสนาไม่เคร่งครัดเท่าพระภิกษุสงฆ์

เมื่อผู้สั่งสอนศาสนาของเราแสดงคริสต์ธรรม คนไทยซึ่งเป็นคนว่านอนสอนง่าย นั่งฟังธรรมปริยายนั้นเหมือนฟังคนเล่านิทานให้เด็กฟัง ความพอใจฟังของเขานั้น ไม่ว่าจะสอนศาสนาใดก็ชอบฟังทั้งนั้น ตามความคิดของคนไทยนั้น สวรรค์เปรียบเหมือนปราสาทอันเป็นที่สถิตของผู้ศักดิ์สิทธิ์ ปราสาทนั้นมีหลายทวารสำหรับคนต่าง ๆ เข้าไปรับใช้ผู้ศักดิ์สิทธิ์ตามตำแหน่งหน้าที่ที่กะไว้ คล้ายกันกับพระราชวังของพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งมีทางเข้าหลายทาง ทางหนึ่งก็มีขุนนางประจำอยู่ตามตำแหน่งหน้าที่ ปรโลกก็เช่นเดียวกัน เป็นวิมานที่สถิตของจาตุมหาราชิกา ศาสนาต่าง ๆ นั้นเปรียบเหมือนทวาร ซึ่งเป็นทางเข้าของความศรัทธาของมนุษย์ เพราะว่าทุกคนก็มุ่งจะไปเฝ้าให้ถึงพระองค์จาตุมหาราชิกาไม่ว่าโดยทางตรงหรือทางอ้อม

พระภิกษุสงฆ์ไม่เถียงเรื่องศาสนากับผู้หนึ่งผู้ใดเลย เมื่อมีคนยกคริสต์ศาสนาหรือศาสนาใด ๆ มาพูดกับท่าน ท่านก็เห็นว่าดีทั้งนั้น ถ้ามีคนปรักปรำพระพุทธศาสนา ท่านก็ตอบอย่างเย็นใจว่า “เมื่ออาตมภาพเห็นว่าศาสนาของท่านเป็นศาสนาที่ดี เหตุไรท่านจึงไม่เห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ดีเหมือนกันเล่า” ส่วนเรื่องการทรมานอดอาหารและสงบกามารมณ์ของเรานั้น อย่าไปพูดกับพระภิกษุสงฆ์เลย พระภิกษุสงฆ์เป็นตัวอย่างที่ดีอยู่แล้ว สังเกตดูภายนอกก็เห็นจะประพฤติดีกว่าผู้ที่มีศรัทธาแก่กล้าของเรามาก

ข้าพเจ้าเรียนท่านแปร์เดอะลาเชสต่อไปว่า นักบวชลัทธิเจสูอิต นั้นมีศัตรูในหมู่ผู้สั่งสอนศาสนาไม่น้อยเลย ผู้สั่งสอนศาสนาที่มีคุณวุฒิสามารถกว่าผู้อื่น ก็ชอบแต่จะขวนขวายให้พระเจ้าแผ่นดินโปรดปรานยอมรับใช้เพื่อจะให้พระเจ้าแผ่นดินทรงทะนุบำรุงคริสต์ศาสนา เหตุฉะนั้นจึงเป็นผู้ก่อความอิจฉาริษยาให้มีขึ้นในคนบางจำพวก ไม่เฉพาะแต่คนในทวีปยุโรปเท่านั้น คนในมัธยมประเทศก็ริษยาผู้สั่งสอนศาสนา

ตลอดเวลาที่ข้าพเจ้าอยู่ในประเทศไทย จีนหลายคนซึ่งเป็นคนมีบัญญาความรู้ ได้บอกข้าพเจ้าว่าเขาไม่เข้าใจเลยว่าเหตุไรคนที่นับถือศาสนาเดียวกันที่ได้เดินทางมาจากบ้านเกิดเมืองเดิมของตน อุตส่าห์ข้ามทะเลอันกว้างใหญ่มาจนถึงบุรพทิศแล้ว ยังมาพยายามชักชวนคนให้เลื่อมใสศาสนา ซึ่งผู้สั่งสอนศาสนาเองก็ยังมีความเห็นไม่ตรงกันเสียแล้ว บางคนประพฤติตนเป็นคนสุภาพเรียบร้อยและใจบุญ แต่บางคนประพฤติตนเป็นคนเลวก่อการวิวาทจนถูกเกลียดชังเป็นอันมาก จีนทุกคนที่ข้าพเจ้าพบพูดอย่างเดียวกันดังนี้ ความจริงก็เป็นเช่นนั้นและรู้กันทั่วมัธยมประเทศ ข้าพเจ้าจึงต้องเรียนให้แปร์เดอะลาเชสทราบไว้ และถ้ามีโอกาสเมื่อไรก็จะพิมพ์ข้อความนี้โฆษณาให้แพร่หลายไป

ข้าพเจ้าอยู่ที่กรุงปารีสหลายวัน ก็ไม่เห็นคนขนของที่เมืองเบรสต์มาถึง จึงมีความวิตกถึงหีบห่อสิ่งของที่ข้าพเจ้าได้มอบให้เขาขนมาส่งเพื่อทราบข้อความแจ่มแจ้ง ข้าพเจ้าได้ไปที่ที่ทำงานของบริษัทขนส่งก็ได้ทราบความวิตกอยู่แล้ว เจ้าพนักงานศุลกากรที่ปอร์ตอร์ฟองได้ยึดสิ่งของเหล่านั้นไว้ทั้งสิ้น และไม่พอใจแต่เพียงที่จะริบสิ่งของของ

ข้าพเจ้า เพราะว่ามีผ้าทอแขกมัธยมประเทศ ซึ่งมีพระราชบัญญัติห้ามไม่ให้ใครนำเข้ามาในประเทศฝรั่งเศส เขายังปรับข้าพเจ้าอีก ๒๖๗ บาท ฐานฝ่าฝืนพระราชกำหนดกฎหมาย

เมื่อได้รับความลำบากเช่นนี้ ข้าพเจ้าจึงไปหา ม. เดอะแบเรต์ ซึ่งเจ้าพนักงานศุลกากรรู้จักดี ข้าพเจ้าได้เล่าเรื่องนี้ให้เขาทราบโดยตลอดว่า ข้าพเจ้าได้ทำไปโดยที่ไม่ทราบว่ามีกฎหมายห้าม จะหาว่าข้าพเจ้าฝ่าฝืนพระราชบัญญัติไม่ได้ เพราะว่าทำโดยความสัตย์สุจริต เวลามอบสิ่งของให้คนขนส่งไปกรุงปารีส ก็ได้ยื่นบัญชีสินค้าแสดงว่าสิ่งนั้นมีราคาเท่าไร และยังได้แสดงว่ามีผ้าทอแขกมัธยมประเทศด้วย ถ้าข้าพเจ้ารู้ว่าเป็นของต้องห้ามก็คงปิดความนั้นไว้ เดอะแบเรต์ได้พูดปลอบใจข้าพเจ้า บอกว่ารู้จักกันกับเจ้าพนักงานศุลกากรดี เป็นคนสุภาพเรียบร้อยทั้งนั้น แนะนำให้ข้าพเจ้าไปหาเจ้าพนักงานศุลกากรเวลาเขาประชุมกัน เดอะแบเรต์เชื่อว่าเจ้าพนักงานศุลกากรคงจะจัดการให้เป็นที่พอใจข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าทำตามคำแนะนำของเดอะแบเรต์แล้ว ไปหาพนักงานศุลกากร ข้าพเจ้าร้องทุกข์ว่าตัดสินปรับเงินข้าพเจ้าไม่ยุติธรรม และชี้แจงข้อความดังที่ข้าพเจ้าได้เล่าให้เดอะแบเรต์แล้ว ข้าพเจ้าย้ำคำว่าข้าพเจ้าได้ทำไปโดยความสัตย์สุจริต เพราะฉะนั้น ขอให้เจ้าพนักงานศุลกากรมีคำสั่งให้คืนหีบสิ่งของเหล่านั้นแก่ข้าพเจ้า เจ้าพนักงานศุลกากรได้พิ่งถ้อยคำของข้าพเจ้าแล้ว เห็นพ้องกันว่า ที่เจ้าพนักงานเมืองปอร์ตอร์ฟองยึดสิ่งของที่ไม่ต้องห้ามนั้นไม่สมเหตุสมผล ส่วนผ้าทอแขกมัธยมประเทศนั้นพระราชบัญญัติห้ามไม่ให้คืน เพราะว่า

กฎหมายมีความชัดเจนว่าห้ามไม่ให้นำเข้ามาในประเทศ แต่ถ้าข้าพเจ้าจะนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท และบรรดามิตรของข้าพเจ้าจะช่วยเหลืออุดหนุนคำร้องทุกข์ของข้าพเจ้าแล้ว พระเจ้าอยู่หัวคงจะพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้คืนผ้าทอนั้นแก่ข้าพเจ้า

เมื่อเจ้าพนักงานศุลกากรแสดงความเห็นเช่นนี้แล้ว ข้าพเจ้าขอให้มีคำสั่งไปยังเจ้าพนักงานเมืองปอต์ตอร์ฟอง ให้นำหีบห่อสิ่งของเหล่านั้นมากรุงปารีส ข้าพเจ้ายอมใช้ไม่เฉพาะแต่ภาษีศุลกากร จะใช้ค่าขนส่งของนั้นด้วย ในทันใดนั้น ม. เดอะลูลี นายกที่ประชุมเจ้าพนักงานศุลกากร ได้สั่งให้เขียนจดหมายไปยังเจ้าพนักงานเมืองปอร์ตอร์ฟอง จดหมายนั้นท่านได้ลงนามต่อหน้าข้าพเจ้า

ออกจากที่ประชุมนั้นแล้ว ข้าพเจ้ารีบไปเมืองแวร์ไซลล์ส์ เพื่อหา ม. กองตองส์ เล่าเรื่องขัดข้องนี้ให้ท่านฟัง และขอให้ท่านพูดกับ ม. เลอะเปลเลติเอร์ อธิบดีพระคลังมหาสมบัติ บองตองส์ได้ช่วยเหลือเกื้อหนุนข้าพเจ้าตามที่ได้เคยช่วยเหลือมาแล้ว ท่านอธิบดีซึ่งชอบพอกันกับบองตองส์มาก พูดว่าท่านไม่มีความขัดข้อง แต่จะต้องนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาก่อนมีท้องตราสั่งไป พระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยคำขอร้องของข้าพเจ้า ท่านอธิบดีเพื่อทำให้ถูกใจบองตองส์ ได้ทำคำสั่งอ้างกระแสพระบรมราชโองการมอบให้ข้าพเจ้านำไปให้เจ้าพนักงานศุลกากร คำสั่งนั้นมีข้อความว่า ให้คืนสิ่งของทั้งสิ้นให้แก่เชวาลิเอร์เดอะฟอร์บังโดยยกเว้นภาษีศุลกากร

ข้าพเจ้าไม่ได้พูดกับใครเลยว่า ได้รับพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณในเรื่องนี้ แต่เมื่อได้ทราบว่าสิ่งของได้มาถึงกรุงปารีส

ข้าพเจ้าก็ไปหา ม. เดอะลูลีเล่าความให้ท่านฟัง ตัวท่านเองได้อุตส่าห์ไปที่กรมศุลกากร ดูให้เจ้าพนักงานมอบสิ่งของให้ข้าพเจ้า ที่ได้ของคืนเรียบร้อยเช่นนี้ ข้าพเจ้าขอบคุณบองตองส์มาก ท่านเป็นมิตรที่ดี ได้ช่วยเหลือเกื้อหนุนข้าพเจ้าทุกคราวที่ข้าพเจ้าได้ขอร้องให้ช่วย ดังที่ผู้อ่านคงทราบดีอยู่แล้ว และยังจะทราบอีกต่อไปในบันทึกความจำนี้

ในโอกาสนี้ข้าพเจ้าขอพูดเรื่องมิตรผู้นี้อีกครั้งหนึ่ง จะหาผู้อุปถัมภกที่ดีเช่นนี้ในพระราชสำนักย่อมหาได้ยากนัก เพราะว่ามีขุนนางน้อยคนที่ทำให้คนนับถือ ข้าพเจ้าจะชมความดีของท่านผู้นี้ก็จะไม่สิ้นสุดลง ข้าพเจ้าไม่อยากพูด เพราะว่ายิ่งพูดถ้อยคำก็ยิ่งยาวออกไป แต่สิ่งที่จะนิ่งไว้ไม่ได้นั้น คือท่านผู้นี้เลิศกว่าคนทั้งหลายที่เกิดมาเป็นผู้มีตระกูลดีกว่าท่าน ที่ประเสริฐเลิศกว่าใคร ๆ นั้นเพราะว่าท่านมีความจงรักภักดีซื่อสัตย์สุจริตแด่พระเจ้าอยู่หัว พระเจ้าอยู่หัวจึงทรงไว้วางพระราชหฤทัยในตัวท่าน ท่านคงประพฤติตนให้สมกันกับที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยจนชีวิตหาไม่ ท่านจะขอพระราชทานสิ่งไร ก็พระราชทานทั้งนั้น ที่ท่านไม่เหมือนคนอื่นนั้น ท่านไม่เอาเปรียบพระมหากรุณาธิคุณ เพราะฉะนั้นจึงไม่มีคนริษยาท่าน ท่านรู้จักทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่หน้าที่ราชการ ไม่เคยก่อความรำคาญให้แก่ผู้หนึ่งผู้ใดเลย

ข้าพเจ้าได้อยู่ที่กรุงปารีสจนสิ้นปีนี้ เมื่อมาถึงที่นี่ได้สองสามเดือน เราได้ทราบว่าพระเพทราชา ขุนนางผู้ใหญ่คนหนึ่ง ได้เข้าปกครองประเทศไทย ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าไม่ได้เห็นแก่ตาก็จริงอยู่ แต่ถ้าพิเคราะห์ดูรายงานต่าง ๆ แล้ว จะเห็นได้ว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้น

บ่งว่า คำพูดของข้าพเจ้าที่เกี่ยวกับพระราชสัมพันธไมตรีระหว่างพระเจ้าอยู่หัวของเราและพระนารายณ์มหาราช กับเรื่องที่จัดส่งกองทหารฝรั่งเศสไปประจำป้อมปราการที่เมืองบางกอกนั้นไม่ผิด ข้าพเจ้าขอเล่าให้ผู้อ่านทราบพอเป็นสังเขปว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งนี้สำเร็จลงได้อย่างไร และเหตุใดชาวฝรั่งเศสต้องละทิ้งที่มั่น ซึ่งได้รับมอบหมายให้คุ้มครอง

นานมาแล้วมีคนไทยที่อันตรายมากแต่ยังซ่อนตัวอยู่ ได้คิดประทุษร้ายประเทศไทยอยู่เนือง ๆ ครั้นราวกลางเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ คนเหล่านี้ได้ก่อการจลาจลใหญ่ขึ้น การกบฏครั้งนี้ได้เปลี่ยนแปลงภาวะของประเทศไทย และพระราชวงศ์ผู้เกี่ยวข้องด้วยได้เสียเลือดเนื้อไปเป็นจำนวนมาก การกบฏได้ทำลายรัฐประศาสโนบายที่จะทำพระราชสัมพันธไมตรีกับประเทศฝรั่งเศสลงทันที

ข้าพเจ้าได้บันทึกไว้ข้างบนนี้แล้วว่า ถึงแม้ว่าประเทศไทยสงบเรียบร้อยดีอยู่ก็จริง แต่ถ้าดูลึกซึ้งลงไปแล้ว มีขุนนางบางคนที่อยากให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เวลาข้าพเจ้าอยู่ในประเทศไทย ข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นอยู่ในใจแล้ว ยิ่งเรื่อง รูอัง ชาวฝรั่งเศสซึ่งถูกจองจำเกิดขึ้น ก็ยิ่งทำให้ข้าพเจ้าเชื่อว่าคงจะมีกบฏแน่ ผู้อ่านคงจะทราบแล้วว่า ขุนนางไทยที่ต้องการให้วิชเยนทร์ถูกลงพระราชอาญานั้น ได้คิดว่าตนถูกหลอกลวง เมื่อเห็นข้าพเจ้าพูดช่วยให้วิชเยนทร์พ้นคำกล่าวหา ในบรรดาขุนนางที่เป็นผู้ก่อการที่สำคัญผู้หนึ่งนั้น คือ พระเพทราชา ท่านผู้นี้เป็นคนที่ทำอะไรทำจริง นับว่าเป็นผู้กล้าหาญผู้หนึ่งในจำพวกขุนนางเหล่านั้น มีคนนับถือว่ามีกิริยามารยาทดี จึงได้กล้าคิดจัดการเพื่อสะบัดแอกและขึ้นครองราชย์เอง

ข้าพเจ้ารู้จักท่านผู้นี้ดี ถึงแม้ว่าท่านมีอายุกลางคนแล้ว ก็ยังมีกำลังแข็งแรงว่องไวเหมือนเมื่อยังหนุ่มอยู่ มีสติปัญญารอบคอบและประพฤติตนถูกกาลเทศะ ท่านได้พระภิกษุสงฆ์เป็นพรรคพวก แล้วก็เกลี้ยกล่อมขุนนางอื่นโดยเยินยอความมักใหญ่ใฝ่สูงของเขา สัญญาว่าจะให้มีหน้าที่ในการปกครองบ้านเมืองด้วย ท่านไม่ได้เกลี้ยกล่อมเฉพาะแต่ขุนนางเท่านั้น ยังได้เอาใจราษฎรด้วย ราษฎรที่ชอบของใหม่ ๆ แปลก ๆ ก็หวังใจว่า เมื่อได้อยู่ใต้แอกผู้อื่นแล้ว การปกครองคงจะไม่เข้มงวดนัก

การสมรู้ร่วมคิดก่อการกบฏนี้ วิชเยนทร์ก็ทราบลาดเลาอยู่บ้าง เขาเป็นคน ๆ เดียวที่จะตัดต้นตอได้ แต่โดยเหตุที่เขาเข้าใจผิดไปว่าการจับพระเพทราชาและกล่าวหาว่ามีความผิดนั้น ต้องมีหลักฐานที่ยืนยันว่า พระเพทราชาเป็นผู้พยายามจะประทุษร้ายแผ่นดินจริง ๆ ประการหนึ่ง หรืออีกประการหนึ่งเขาคิดว่าเขามีอำนาจพอที่จะปราบปรามพวกกบฏได้ง่าย ๆ เขาจึงปล่อยให้ผู้สมรู้ร่วมคิดทำการจนเกินเลยไปมากเสียแล้ว เมื่อรู้ตัวเข้าก็ปราบไม่ได้ เพื่อแก้ไขความบกพร่องเขาได้ขอร้องให้กองทหารฝรั่งเศสที่เมืองบางกอกมาช่วย แต่ทหารเหล่านั้นไม่ทราบความจริงว่า เหตุไรจึงเกิดมีการจลาจล และไม่ทราบว่าพระราชสำนักได้ย้ายไปอยู่ที่ไหน ทหารเหล่านั้นเกรงว่าถ้าไปเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นี้แล้ว อาจมีผลร้ายกระทบกระเทือนถึงชาติฝรั่งเศส จึงตั้งมั่นอยู่ในบ้อมปราการ ไม่อินังที่จะอ่านจดหมายและฟังถ้อยคำของผู้เดินหนังสือที่วิชเยนทร์ส่งไปอ้อนวอนให้กองทหารฝรั่งเศสยกไปช่วย

เมื่อข้าพเจ้าได้ทราบความนี้โดยถี่ถ้วนแล้ว ข้าพเจ้ามีความละอายใจเป็นอันมากที่พวกเราชาวฝรั่งเศสปฏิบัติการเช่นนั้น ข้าพเจ้าจึงอดใจนิ่งไว้ไม่ได้ที่จะแสดงความเห็นแก่ ม. เซญเล ซึ่งมาซักถามเรื่องนี้แก่ข้าพเจ้าว่า ถ้าข้าพเจ้ายังอยู่ที่เมืองบางกอกแล้ว ข้าพเจ้าไม่ลังเลที่จะรีบไปช่วยวิชเยนทร์เลย ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าเกลียดชังเขาที่ได้พยายามประทุษร้ายข้าพเจ้า ก็ไม่ยับยั้งที่จะไปช่วยให้จนได้ ถ้าพูดตามความที่เป็นจริงแล้ว ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่าถ้านำทหารฝรั่งเศสสักห้าสิบคนขึ้นไปเมืองละโว้แล้ว ข้าพเจ้าคงสามารถตีฝ่าคนเหล่านั้นเข้าไปได้ พวกกบฏคงไม่ต่อสู้ ข้าพเจ้าจะปราบปรามการจลาจลได้ทันที และนำความสงบสู่พระราชสำนักนั้น

เมื่อวิชเยนทร์ขอความช่วยเหลือกองทหารฝรั่งเศสไม่เป็นผลสำเร็จ และทั้งประเทศเห็นชอบด้วยแผนก่อการของพระเพทราชาแล้ว พระเพทราชาก็ประกาศตนเป็นหัวหน้าราษฎรยึดพระบรมมหาราชวังแล้วล้อมวงไม่ให้พระนารายณ์มหาราชเสด็จออกมาข้างนอกได้ เมื่อวิชเยนทร์ได้ทราบข่าวนี้ เขาตั้งใจไว้ว่าจะรีบเข้าไปเผ้า ยอมตายในการรักษาพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน แต่ยังไม่ทันจะเข้าไปถึงพระราชวังก็ถูกจับและจองจำด้วยโซ่ตรวน

เพื่อให้ราษฎรเกลียดชังการแย่งราชสมบัติน้อยลง พระเพทราชาซึ่งทราบดีอยู่แล้วว่า พระอาการประชวรของพระนารายณ์มหาราชทรุดลงทุกวัน คงจะมีพระชนมายุอยู่ได้ไม่นาน ได้ปฏิบัติราชการแผ่นดินไม่เฉพาะแต่เพียงอ้างกระแสพระบรมราชโองการของพระเจ้าแผ่นดินที่พวกกบฏได้ล้อมวงไว้แล้วเท่านั้น ยังทำตัวว่าเป็นขุนนาง

ผู้ใหญ่ที่บัญชาการได้แต่ในพระบรมนามาภิไธยของพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งทรงราชย์อยู่โดยสมบูรณ์แล้ว

แต่เหตุการณ์ภายหน้าทำให้ชื่อเสียงของพระเพทราชาไม่สู้ดีนัก เมื่อทบวงการต่าง ๆ อยู่ในบังคับบัญชาของท่านแล้ว ท่านไม่ละเลยที่จะหาความสงบมาสู่แผ่นดิน และล้างทรยศโดยขับไล่ชาวฝรั่งเศสไปจากพระราชอาณาจักร พระเพทราชากลัวแต่ชาวฝรั่งเศสเท่านั้น ความจริงชาวฝรั่งเศสพวกเดียวที่พึงขัดขวางความสุขของท่านได้ ท่านพึ่งได้ทราบภายหลังว่า ที่กลัวชาวฝรั่งเศสนั้นเป็นการคิดผิดไป ด้วยว่ากองทหารฝรั่งเศสนั้นมีกำลังน้อย และแทบไม่มีส่วนในการก่อสร้างป้อมปราการของวิชเยนทร์เลย ทั้งกองทหารฝรั่งเศสก็ไม่ได้ทำอะไรเมื่อวิชเยนทร์ขอร้องให้ยกไปช่วย วิชเยนทร์มีอายุอยู่เพียงถึงวันที่พระเพทราชาขับไล่ชาวฝรั่งเศสไปเท่านั้น ต่อนั้นมาพระเพทราชาได้ประหารชีวิตศัตรูที่เกลียดชังท่านเป็นอันมาก และริบทรัพย์สมบัติเสียทั้งสิ้นด้วย

เราไม่ทราบว่าวิชเยนทร์ได้ทนทุกขเวทนาเพียงไรก่อนตาย ผู้ซึ่งอยู่ในประเทศไทยในเวลาเกิดการกบฏได้เล่าว่า วิชเยนทร์ได้ทนความทรมานสมกันกับที่เป็นคริสต์ศาสนิกชนแท้ แสดงความกล้าหาญดุจวีรบุรุษทีเดียว ถึงแม้ว่าคน ๆ นี้ได้พยายามประทุษร้ายข้าพเจ้ามากเพียงไรก็ตาม ข้าพเจ้าขอปฏิญญาโดยความสัตย์สุจริตใจว่า ข้าพเจ้าเชื่อคำบอกเล่าของคนเหล่านั้นทุกถ้อยกระทงความ วิชเยนทร์เป็นคนมีใจกว้างขวางสุภาพและฉลาด เป็นคนช่างคิดและสามารถคิดแผนการใหญ่หลวงได้ด้วยว่ามีสติปัญญาเฉียบแหลมนัก คุณความดี

ของเขานั้นอาจไปได้ไกลทีเดียว ถ้าไม่มัวหมองมีมลทิน เช่นความมักใหญ่ใฝ่สูงที่ไม่มีวงจำกัดไว้ ความโลภที่ไม่รู้จักมีสิ้นสุด จนถึงน่าเกลียดอยู่เนืองๆ และความริษยาแม้คนต่ำต้อยทั้งนี้ทำให้เขาเป็นคนเข้มงวด ทารุณดุร้ายปราศจากเมตตากรุณา เขาเป็นคนที่ไม่ซื่อตรงต่อผู้ใด และสามารถทำทุกสิ่งทุกอย่างที่คนเราชังที่สุด

พระนารายณ์มหาราชมีพระชนมายุอยู่ไม่ได้นาน ได้สวรรคตสองสามวันภายหลังวิชเยนทร์ถูกประหารชีวิต อเนกนิกรพร้อมใจกันถวายราชสมบัติแด่พระเพทราชา ในที่สุดเพื่อฉลองพระเกษมสุขสำราญของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่ ทหารฝรั่งเศสที่ต้องทนทุกข์ทรมานถูกล้อมอยู่ในบ้อมปราการหลายเดือน ได้ถูกบังคับให้ทิ้งเมืองบางกอก และส่งกลับไปประเทศฝรั่งเศส เท่าที่เหลือมาดูน่าทุเรศเพียงไรนั้นเราได้เห็นดีอยู่แก่ตาแล้ว ความสำเร็จของรัฐประศาส-โนบายที่ส่งกองทหารฝรั่งเศสออกไปประเทศไทยโดยที่ไม่ได้คิดให้รอบคอบ ได้มีแก่ชาติของเราด้วยประการฉะนี้ รัฐประศาสโนบายนั้นทำความเสียหายแก่ชาติมาก และไม่มีสารประโยชน์แก่ประเทศไทยเลย พระเจ้าอยู่หัวของเราทรงเห็นชอบด้วย ก็เพราะว่ามีคนสอพลอวาดรูปที่งามถวาย แต่แท้จริงก็เหลวไหลหาแก่นสารมิได้เลย

ต่อมาไม่ช้ากบฏได้เกิดขึ้นในประเทศอังกฤษ พระเจ้าเจมส์ที่ ๒ ได้หนีไปประเทศฝรั่งเศส และพระเจ้าวิลเลียมแห่งประเทศวิลันดาได้ขึ้นครองราชย์ พระเจ้าอยู่หัวของเราจึงได้ประกาศสงครามแก่ประเทศอังกฤษและสเปญ

ในการสงครามคราวนี้ ข้าพเจ้าได้สมัครเข้ารับราชการทหารเรือ ได้คุมเรือรบไปประจัญบานกับศัตรู เลือดนองทั้งสองฝ่าย ข้าพเจ้า

ถูกจับไปเป็นเชลยต้องถูกคุมขังอยู่ในประเทศอังกฤษ แต่ภายหลังได้หนีกลับมาได้ และได้ไปรบอีกหลายครั้ง

เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๘ ข้าพเจ้ากลับไปเมืองทูลอง ได้เป็นผู้บังคับการเรือรบลำหนึ่งชื่อ "มาร์คิส์" และรับคำสั่งให้ควบคุมเรือค้าขายไปทางทิศตะวันออกของทะเลเมดิแตราเน ได้ยิงปืนต่อสู้กับเรือค้าขายใหญ่ลำหนึ่งซึ่งชักธงวิลันดา ข้าพเจ้านำเรือรบเข้าเทียบเรือค้าขายนั้น จับเรือลำนั้นได้และลากไปไว้ที่เกาะเสฟาโลนี ให้ทหารคุมเรือนั้นไว้ เรือลำนี้ถึงแม้ว่าเป็นเรือค้าขายแต่มีปืนใหญ่ ๖๘ กระบอก และกะลาสี ๒๖๐ คน มาจากเมืองสมีรนา จะไปเมืองอัมสแตร์ดัม และบรรทุกสินค้ามาเป็นราคาห้าแสนหกหมื่นเหรียญพิอัสตรา ไม่นับสิ่งของต้องห้ามอีกเป็นอันมาก ข้าพเจ้าจะลากเรือลำนี้ไปจนถึงประเทศฝรั่งเศสไม่ได้ เพราะว่าเสากระโดงและหางเสือถูกกระสุนปืนหักพังลงทั้งสิ้น

เมื่อข้าพเจ้าไปถึงเกาะเสฟาโลนี ก็หวนระลึกถึงวิชเยนทร์นานมาแล้วข้าพเจ้าได้ลืมความทุกข์ที่ข้าพเจ้าได้รับจากคน ๆ นี้ เคราะห์กรรมของเขานั้นทำให้คิดถึงมิตรไมตรีเดิมที่เขาได้มีแก่ข้าพเจ้า ความจริงข้าพเจ้าไม่เคยเกลียดชังเขาเสมอเลย ตั้งแต่เขาละโลกนี้ไปแล้ว ข้าพเจ้าก็ตั้งใจจะเป็นเพื่อนที่ดีกับครอบครัวของเขา

ข้าพเจ้าสืบว่าเขามีครอบครัวอยู่ที่เกาะนี้หรือไม่ ก็ได้ทราบว่ามีน้องชายอยู่คนหนึ่งอยู่ที่หมู่บ้านคุสโตท ข้าพเจ้าจึงไปหาเขาในวันรุ่งขึ้นและบอกว่าได้ทราบจากพี่ชายของเขาว่า ได้มอบเงินเป็นจำนวนมากมากับแปร์ตาชาร์ต์ในคราวที่นักบวชรูปนี้ออกไปประเทศฝรั่งเศส

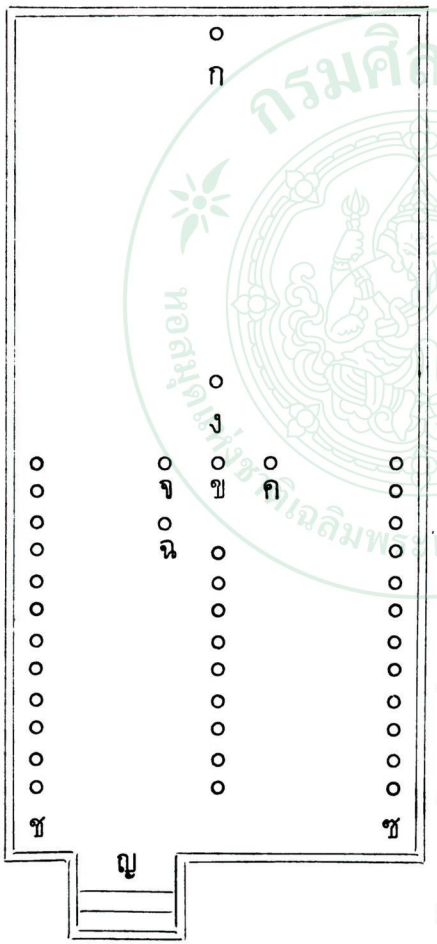
พร้อมกับราชทูตไทย เงินที่วิชเยนทร์ส่งไปฝากเก็บไว้ที่กรุงปารีสนั้น เป็นพยานว่า ข้อความในบันทึกของข้าพเจ้าไม่ผิด ที่วิชเยนทร์ขอให้ประเทศฝรั่งเศสส่งกองทหารไปประจำอยู่ที่เมืองบางกอกนั้น ก็มีความประสงค์ที่จะพึ่งบารมีประเทศของเรา และถ้าฐานะของเขาในประเทศไทยไม่ดีแล้ว ก็คิดไว้ว่าจะไปตั้งตัวอยู่ในประเทศฝรั่งเศส

น้องชายวิชเยนทร์ได้ทราบความนี้ ก็ตกลงใจจะไปประเทศฝรั่งเศส ข้าพเจ้ารับพาไปในเรือของข้าพเจ้าด้วย และได้แสดงอัชฌาสัยไมตรีเป็นอย่างดีกับคน ๆ นี้ตลอดเวลาเดินทาง เขาได้ไปถึงกรุงปารีสและรับเงินไปเป็นจำนวนมากมาย แต่โชคชะตาของข้าพเจ้าได้บันดาลไว้ว่า ข้าพเจ้าจะไม่ได้รับสนองคุณจากครอบครัวนี้เลย น้องชายวิชเยนทร์คนนี้ได้ออกจากกรุงปารีสกลับไปบ้านเกิดเมืองเดิมของเขา โดยที่ไม่เพียงลั่นวาจาขอบใจข้าพเจ้าสักคำเดียวเลย ยังซ้ำก่อนเดินทางไปก็ไม่มาหา

บันทึกความจำของออกพระศักดิ์สงครามนี้พิมพ์ขึ้นเป็นสองเล่ม ที่เมืองอัมสเตอร์ดัม เมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๒ คือ ๔๔ ปี ภายหลังที่เขาได้เข้ามารับราชการในประเทศไทย

เทียบแผนที่นั่งราชทูต เชวาลิเอร์ เดอะโชมองต์ และราชทูต ม. เดอะลาลูแบร์ เข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์น แด่พระนารายณ์มหาราช เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๘ และ ๒๒๓๑

ถ้าสังเกตความในจดหมายเหตุรายวันของท่านเจ้าวัดเดอะชัวสี และบันทึกความจำของออกพระศักดิ์สงครามนี้แล้ว จะเห็นแผนที่ที่นั่งของเชวาลิเอร์ เดอะโชมองต์ และคณะทูตกับขุนนางไทย เวลาเข้าเฝ้าพระนารายณ์มหาราช (ที่พระมหาปราสาทสรรเพชญ กรุงศรีอยุธยา) ดังนี้ :-

ก. สีหบัญชร สูงกว่าพื้นพระที่นั่งเกือบสี่ศอก

ข. เก้าอี้ ซึ่งเป็นที่นั่งของ เชวาลิเอร์ เดอะโชมองต์

ค. ตั่ง เตี้ยกว่าเก้าอี้ของราชทูต ซึ่งเป็นที่นั่งของท่านเจ้าวัดเดอะชัวสี

จ. พรมผืนเล็กซึ่งปูบนพรมลาดพื้นพระที่นั่ง สำหรับเจ้าคณะเดอะเมเตลโลโปลิสนั่ง

ง. เจ้าพระยาวิชเยนทร์หมอบอยู่กับพื้น

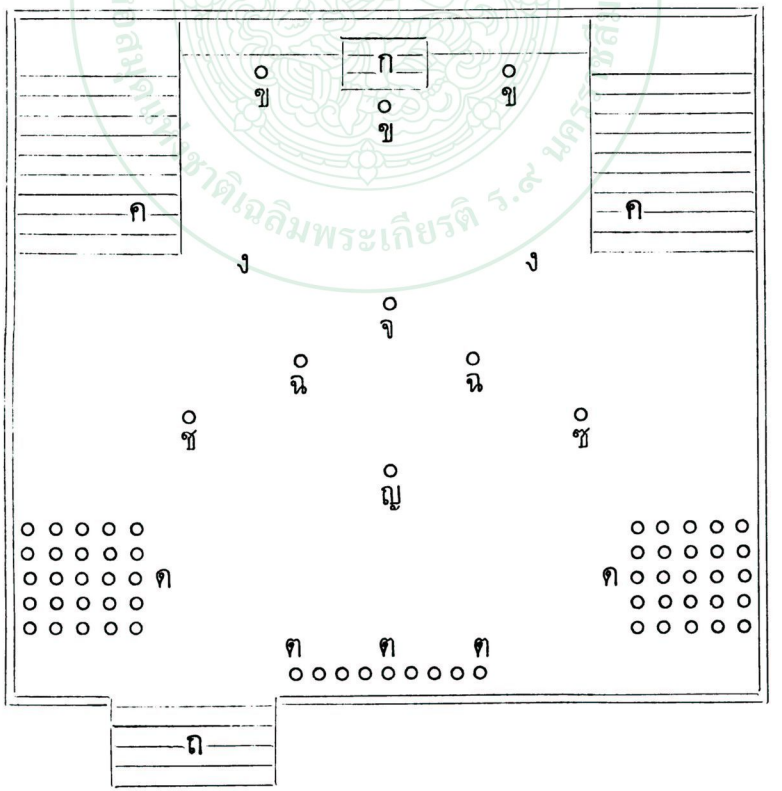
ช. ขุนนางฝรั่งเศสนั่งขัดสมาธิอยู่กับพื้น

ซ. ขุนนางไทยหมอบราบอยู่กับพื้น

ญ. อัฒจันทร์เจ็ดหรือแปดขั้นขึ้นไปบนพระที่นั่ง

ฉ. ท่านเจ้าวัดเดอะลิโอนน์นั่งขัดสมาธิอยู่กับพื้น

ในครั้งนี้มีเหตุขัดข้องที่เชวาลิเอร์เดอะโชมองต์ ไม่ยอมเอาคันทองทูนพานพระราชสาส์นขึ้นไปถวายที่สีหบัญชร ขืนจะถวายต่อพระหัตถ์พระนารายณ์มหาราชให้จนได้ ท่านเจ้าวัดเดอะชัวสีจดไว้ว่าเจ้าพระยาวิชเยนทร์ร้องบอกไปว่าให้ยื่นมือขึ้นไป ราชทูตก็ไม่ยอม แต่ในบันทึกความจำของออกพระศักดิสงคราม มีความแย้งว่าราชทูตได้ยื่นมือขึ้นไป แต่ถึงเช่นนั้นพระนารายณ์มหาราชต้องก้มพระองค์ออกมานอกสีหบัญชรเกือบครึ่งพระองค์ จึงทรงรับพระราชสาส์นนั้นได้ ต่อไปอีกสามปี เมื่อราชทูตฝรั่งเศส ม. เดอะลาลูแบร์ เข้าเฝ้าได้ยกเลิกใช้คันทองทูนพานพระราชสาส์น เจ้าพนักงานพระราชพิธีได้ทำอัฒจันทร์ไว้ที่หน้าสีหบัญชร สำหรับราชทูตขึ้นไปถวายพระราชสาส์น ส่วนแผนที่ที่ประทับและที่นั่งของคณะทูตกับขุนนางไทยนั้น คงได้แบบถี่ถ้วนจากหนังสือเรื่องประเทศไทยของ เดอะลาลูแบร์ ดังนี้ :—

ก. อัฒจันทร์สามขั้นหน้าสีหบัญชร เพื่อเป็นการง่ายที่ราชทูต เดอะ-ลาลูแบร์เชิญพระราชสาส์นขึ้นไปถวายพระนารายณ์มหาราช

ข. นพปฎลเศวตฉัตรหน้าสีหบัญชร ข้างซ้ายและข้างขวาสัปตปฎล-ฉัตร

ค. อัฒจันทร์ขึ้นไปสู่พระที่นั่งที่ประทับ

ง. โต๊ะปูพรมวางเครื่องราชบรรณาการ

จ. บุตร ม. เดอะแบเรต์ เชิญพานแว่นฟ้า ทองคำโปร่ง ซึ่งประดิษฐานพระราชสาส์นไว้

ฉ. ตั่งรูปสี่เหลี่ยมเตี้ยปูพรม ซึ่งเป็นที่นั่งของราชทูต

ช. เจ้าคณะ เดอะเมเตลโลโปลิส นั่งขัดสมาธิอยู่กับพื้นพระที่นั่ง

ซ. เจ้าพระยาวิชเยนทร์หมอบอยู่ข้างขวามือหลังราชทูต

ญ. แปร์ตาชาร์ต์นั่งขัดสมาธิอยู่กับพื้น

ด. ขุนนางไทย ๕๐ คน หมอบอยู่กับพื้น

ต. ขุนนางฝรั่งเศสนั่งขัดสมาธิอยู่กับพื้น

ถ. อัฒจันทร์ขึ้นไปบนพระมหาปราสาท

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร
นายสนั่น บุณยศิริพันธุ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา ๒๕๐๙

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร
นายสนั่น บุณยศิริพันธุ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา ๒๕๐๙